

Volter

Rasprava o toleranciji

Naslov originala
VOLTAIRE
TRAITÉ SUR LA TOLÉRANCE
A l'occasion de la mort de Jean Calas

prevod s francuskog
Srđan Pavlović

VOLTER

**RASPRAVA O
TOLERANCIJI**

POVODOM SMRTI ŽANA KALASA

KRATKA POVEST SMRTI ŽANA KALASA

Kalasovo pogubljenje, izvršeno u Tuluzi 9. marta 1762. godine mačem pravde, jedan je od najizuzetnijih događaja koji zaslužuju pažnju našeg doba i potomstva. Ljudi brzo zaboravljaju gomilu poginulih u bezbrojnim bitkama, ne samo zato što je tu reč o neizbežnom ratnom udesu, već i zato što su oni koji su od oružja poginuli i sami bili u prilici da usmrte svoje neprijatelje i zato što nisu poginuli ne braneći se. Kada se opasnost i nadmoć izjednače, iščezava zaprepašćenje, a čak i samilost bleđi. Međutim, kada je jedan uzorni domaćin prepušten zloj sudbini ili strasti ili fanatizmu; kada optuženi u svojoj odbrani može da se osloni isključivo na sopstvenu vrlinu; kada sudije koje presuđuju o njegovom životu odlučujući o pogubljenju rizikuju samo omašku; kada su u prilici da besramno ubijaju sudskim odlukama – podiže se glas javnosti, svako počinje da strahuje za sebe jer je očigledno da niko nije siguran za svoj život pred sudom uzdignutim da bdi nad životima građana; glasovi koji zahtevaju osvetu počinju da se slivaju u jedan.

U ovoj čudnoj aferi bilo je reči o religiji, o samoubistvu, o ubistvu deteta; trebalo je utvrditi da li su otac i majka zadavili svog sina da bi udovoljili Bogu, da li je brat zadavio svog brata, da li je prijatelj zadavio svog prijatelja i da li sudije mogu sebi da prebace što su na

smrt osudili nevinog oca ili pošteđeli vinovnike u likovima majke, brata, prijatelja.

Žan Kalas, star šezdeset osam godina, bavio se trgovinom u Tuluzi više od četrdeset godina i svi koji su ga poznavali smatrali su ga dobrim ocem. Bio je protestant kao i njegova žena i sva njihova deca, osim jednog sina koji se okrenuo jeresi i kome je otac prepisao malu penziju. Delovao je toliko udaljen od apsurdnog fanatizma koji raskida sve društvene veze da je prihvatio preobraćenje svog sina Luja Kalasa, a kod kuće je duže od trideset godina držao i pobožnu sluškinju katolkinju koja je odgojila svu njegovu decu.

Mark-Antoan, jedan od sinova Žana Kalasa, bio je književnik: smatrali su ga nemirnom, mračnom i nasilnom dušom. Taj mladić koji nije imao uspeha ni u trgovini kojoj nije bio vičan, niti u advokaturi jer su mu nedostajala svedočanstva o katoličkoj veroispovesti koja nije mogao da stekne, rešio je da okonča svoj život i nagovestio je tu nameru jednom od svojih prijatelja; ostao je čvrst u svojoj nameri čitajući sve što je bilo napisano o samoubistvu.

Jednog dana, izgubivši novac na kocki, odlučio je da svoju nameru i ostvari. Jedan njegov lični i porodični prijatelj, Laves, devetnaestogodišnji mladić poznat po iskrenosti i blagom držanju, sin čuvenog tulužanskog advokata, stigao je prethodne večeri iz Bordoa¹ i zatekao se na večeri kod Kalasovih. Otac, majka, stariji sin Mark-Antoan i drugi sin Pjer, zajedno su obedovali. Posle večere prešli su u mali salon. Mark-Antoan je iščezao. Konačno, kada je mladi Laves hteo da pođe, Pjer Kalas i on su sišli, i dole, kraj radnje, pronašli Mark-Antoana u košulji, obešenog o vrata, a njegovu

¹ 12. oktobra 1861.

odeću složenu na tezgi; košulja uopšte nije bila izgužvana, kosa je bila uredno počešljana; na telu nije bilo nikakvih rana, nikakvih ozleda.²

Preskočićemo sve pojedinosti o kojima su izvestili advokati: nećemo opisivati bol i beznade oca i majke; njihove krike čuli su susedi. Laves i Pjer Kalas, izvan sebe, otrčali su u potragu za hirurgom i sudijama.

Dok su oni bili zaokupljeni ovom obavezom, dok su otac i majka grcali u jecajima i suzama, narod Tuluze sakupljao se pred kućom. Stanovništvo je bilo sujeverno i impulsivno, na inovernu braću gledalo je kao na zveri. Upravo u Tuluzi su svečano blagodarili Bogu zbog smrti Anrija III i zarekli se da će ubiti prvog koji bi priznao za kralja velikog, dobrog Anrija IV. Ovaj grad je svake godine procesijom i vatrometom proslavljao dan kada je dva stoleća ranije bilo ubijeno četiri hiljade jeretičkih građana. Uzalud je gradsko veće donelo šest dekreta kojima se zabranjivao ovaj odvratni praznik. Tulužani su ga i dalje slavili kao veliku svetkovinu.

Neki fanatik iz okupljene svetine uzviknuo je da je Žan Kalas obesio sopstvenog sina Mark-Antoana. Taj uzvik, ponavljan od čoveka do čoveka, u trenutku se preobratio u jednoglasje; drugi su dodavali da je umrli sutradan trebalo da se prekrsti; da su ga porodica i mladi Laves udavili iz mržnje prema katoličkoj veri. Ubrzo više niko nije sumnjao; čitav grad je bio ubeđen da je među protestantima stvar vere da otac i majka moraju ubiti svog sina čim on poželi da se preobratu u drugu veru.

Iznenada uznemireni duhovi više se nisu mogli zauzastaviti. Smišljali su priče po kojima su se protestanti

² Posle prenosa leša u Gradsku kuću, na njemu su pronašli tek manju ranicu na ivici nosa i manju mrlju na grudima, izazvanu nepažnjom tokom prenosa tela.

Langdoka prethodne večeri okupili i većinom glasova odabrali sektaškog dželata; izbor je pao na mladog Lavesa; taj mladić, primivši u roku od dvadeset četiri sata vest o svom izboru, došao je iz Bordoa da bi pomogao Žanu Kalasu, njegovoj ženi i njihovom sinu Pjeru da zadave prijatelja, sina, brata.

Grof David, načelnik Tuluze, uzbuđen zbog ovih glasina i želeći da se proslavi brzim pogubljenjem, sproveo je istragu protivno svim pravilima i propisima. Porodica Kalas, katolička sluškinja i Laves, bačeni su u okove.

Podignuta je optužnica koja ni u čemu nije bila ispravna u odnosu na istragu. Otišlo se još dalje: Mark-Antoan je umro kao kalvinista i mada je sam podigao ruku na sebe, sahranjen je uz najviše počasti u crkvi svetog Stefana, uprkos protivljenju sveštenika koji se bunio zbog ovakvog svetogrđa.

U Langdoku su postojala četiri bratstva* pokornika: belo, plavo, sivo i crno. Braća su nosila duge kapuljače sa maskama od sukna sa dva proreza ostavljena za oči; želeli su da u svoje redove prime gospodina vojvodu De Fic-Dzejma, zapovednika pokrajine, ali ih je on odbio. Bela braća su Mark-Antoanu priredili svečanu službu kao počast mučeniku. Nikad nijedna crkva nije uz veće počasti proslavila praznik istinskog mučenika; ali ove počasti su bile užasavajuće. Iznad veličanstvenog katafalka podignut je kostur koga su pomerili i koji je predstavljao Mark-Antoana Kalasa koji u jednoj ruci drži palminu grančicu, a u drugoj pero kojim je trebalo da potpiše svoje odricanje od jeresi, a kojim je zapravo pisao smrtnu presudu svom ocu.

* Bratstva (*fraternitates*) – crkveno-verska odnosno staleško-sručna udruženja. (prim. prev.)

Nesrećnik koji je digao ruku na sebe, bio je ni manje ni više nego kanonizovan: svi su ga smatrali svecem; neki su mu se klanjali, jedni odlazili da se pomole na njegovom grobu, drugi su od njega tražili čuda, neki se ispovalili o onome što su učinili. Izvesni monah mu je izvadio nekoliko zuba kako bi imao trajne relikvije. Jedna gluva vernica tvrdila je da je čula zvuk zvona. Jedan sveštenik koji je mucao bio je izlečen pošto je pojeo otrovnu pečurku. Nizale su se priče o čudima. Pisac ovog izveštaja poseduje potvrdu da je jedan mladić iz Tuluze poludeo pošto se nekoliko noći molio na grobu novog sveca, a čudo koje je zazivao nije se obistinilo.

Nekoliko sudija je poticalo iz bratstva belih pokornika. Od tog trenutka smrt Žana Kalasa postala je neumitna.

Posebno je taj čudni predstojeći praznik koji Tulužani svake godine slave u čast pokolja nad četiri hiljade hugenota ubrzao presudu; godina 1762. bila je jubilarna godina. U gradu su bile vidne pripreme povodom svečanosti, što je dodatno raspalilo maštu ljudi; javno se govorilo da će gubilište na koje će biti izvedeni Kalasovi predstavljati najveći ukras praznika; govorilo se da je samo Proviđenje prinelo ove žrtve u čast naše svete vere. Toliki ljudi su slušali ovakve pa i oštrije govore. I to u naše vreme! U vreme u kojem je filozofija postigla toliki napredak! I kada je stotine akademija delovalo s namerom da podstaknu humanije običaje! Činilo se da se prezreni fanatizam, posle izvesnih uspeha razuma, branio uz još veći bes.

Trinaestorica sudija svakodnevno su većala privodeći kraju suđenje. Nije bilo, niti je moglo biti, ikakvog dokaza protiv porodice; ali religiozna zaslepljenost preuzela je mesto dokaza. Šestorica sudija dugo su istrajavala na smrtnoj presudi Žanu Kalasu, njegovom si-

nu i Lavesu vešanjem i spaljivanju na lomači žene Žana Kalasa. Ostala sedmorica umerenih zalagali su se bar za istragu. Rasprave su se ponavljale i razvlačile. Jedan od sudija, uveren u nevinost optuženih i nepostojanje zločina, žustro je stao na njihovu stranu: suprotstavio je volji za okrutnošću volju za ljudskošću, postao je javni branilac Kalasovih u svim zdanjima Tuluze u kojima su neprekidni uzvici zloupotrebjene vere zahtevali krv ovih nesrećnika. Drugi sudija, poznat po svojoj okrutnosti, govorio je toliko ostrašćeno protiv Kalasovih da je prvi sve više nastojao da ih odbrani. Naposljetku, izbio je tako veliki sukob da su obojica bili prisiljeni da se povuku na selo.

Međutim, nekom neobičnom nesrećom, sudija nklonjen Kalasovima prihvatio je svoje povlačenje, dok se drugi vratio dajući svoj glas protiv onih kojima se nikako nije smelo suditi: taj glas je presudio u korist pogubljenja, jer je prebrojano svega osam glasova protiv pet, budući da je posle dosta sporenja, jedan od šestorice sudija koji se protivio presudi prešao na stranu svirepih.

Kada je reč o ubistvu sina i osudi glave porodice na najstrašniju kaznu, presuda bi morala da bude jedno-glasna, pošto bi dokazi tako nečuvenog zločina³ morali biti uočljivi svakome: najmanja sumnja u takvom slučaju bila bi dovoljna da pokoleba sudiju koji treba da potpiše smrtnu presudu. Slabost našeg razuma i nedosta-

³ Poznata su mi svega dva primera iz istorije očeva optuženih za ubistvo svojih sinova iz verskih pobuda. Prvi je bio otac svete Barbare, koju zovemo svetom Barbom. On je za svoje kupatilo naručio dva prozora; Barba, u njegovom odsustvu, izrađuje i treći u slavu Svete trojice; krajevima prstiju ona pravi znak krsta na mermernim stubovima, a ovo znamenje se duboko urezuje u stubove. Njen otac, u besu, vadi mač i juri za njom; ona beži kroz planinu koja se zbog nje otvara. Otac obilazi planinu i hvata kćer; bičuje je nagu ⇒

tak naših zakona svakodnevno se osećaju; ali u kojoj prilici se bolje oglada beda nego kad jedan glas prevagne u osudi građanina spaljivanjem? U Atini je bilo potrebno pedeset glasova više od polovine da bi se izrekla smrtna presuda. Kakve je to posledice donelo? Posledica je beskorisno saznanje da su Grci bili mudriji i čovečniji od nas.

Izgledalo je da je nemoguće da je šezdesetomogodišnji starac, Žan Kalas, već dugo nadutih i slabih nogu, sam mogao da zadavi i obesi vanredno snažnog dvadesetomogodišnjeg sina; u tome su mu morali pomoći njegova žena, sin Pjer Kalas, Laves i služavka. Tokom večeri u kojoj se dogodio ovaj kobni slučaj sve vreme bili su na okupu. Ali ova pretpostavka je još apsurdnija od prve: kako je služavka, pobožna katolkinja, mogla da prihvati da hugenoti ubiju mladića koga je odgojila, da bi ga kaznili što je prigrlio veru koja je bila i njena? Kako je Laves mogao da hitno stigne iz Bordoa da bi zadavio prijatelja o čijem navodnom prekrštavanju nije ni znao? Kako je nežna majka mogla da podigne ruku na svog sina? Kako su svi zajedno mogli da zadave krupnog mladića, bez duge i žestoke borbe, bez užasnih krika koji bi uzbudili čitavo susedstvo, bez ponovljenih udaraca, bez rana, bez pocepane odeće.

Jasno je da bi u slučaju ubistva sina svi optuženi bili podjednako krivi pošto se nijednog trenutka nisu razdvajali; bilo je jasno da oni nisu krivi; bilo je jasno da ne može samo otac da bude kriv, pa ipak, presudom je samo otac osuđen da izdahne na vešalima.

⇒ ali je Bog prekriva belim oblakom; naposljetku otac joj odseca glavu. Eto šta doznajemo iz *Žitija svetaca*. Drugi je primer princa Ermenegilde. On se pobunio protiv svog oca kralja, izazvao ga na borbu 584. godine, doživeo poraz i poginuo od oficirske ruke: proglašen je za mučenika jer je njegov otac bio Arijev sledbenik.

Razlog za presudu bio je isto tako nepojmljiv kao i sve ostalo. Sudije koje su se odlučile za osudu Žana Kalasa, ubeđivale su ostale da taj krhki starac neće izdržati muke i da će pod udarcima dželata priznati svoj i zločin svojih saučesnika. Bili su zbunjeni kada se taj starac, umirući na točku, pozvao na Boga kao svedoka svoje nevinosti i zakleo ga da oprostí njegovim sudijama.

Bili su prisiljeni da izreknu drugu presudu, oprečnu prvoj; odlučili su da iz zatvora puste majku, njenog sina Pjera, mladog Lavesa i služavku. Međutim, jedan od savetnika im je predočio da ova presuda potire prethodnu i da njome sami sebe okrivljuju, jer su optuženi stalno bili zajedno u vreme navodnog ubistva, kao i da puštanje iz zatvora pomenutih dokazuje nevinost pogubljenog domaćina, te su rešili da prognaju njegovog sina Pjera Kalasa. Taj progon bio je nedosledan i apsurdan kao i čitav predmet: Pjer Kalas je bio ili kriv ili nevin u pogledu ubistva; da je bio kriv, trebalo ga je poslati na točak, kao i njegovog oca; da je bio nevin, nije bilo potrebe da ga proteraju. Ali sudije, zaplašene osudom oca i potresnim mukama u kojima je izdahnuo, pomislili su da spasavaju svoju čast time što su pomilovali sina, kao da ta milost nije bila nova prevara; verovali su da progon ovog siromašnog mladića bez ičije potpore nije neka velika nepravda, posle one prethodne koju su, na nasreću, već učinili.

Počeli su da prete Pjeru Kalasu da će mu se desiti isto što i ocu ukoliko se ne odrekne vere. Ovaj mladić to potvrđuje pod zakletvom.⁴

⁴ Neki jakobinac je došao u moju ćeliju i pretio mi da ću isto tako poginuti ako se ne odreknem vere: o ovome svedočim pred Bogom. 23. jul 1762. *Pjer Kalas*.

Odlazeći iz grada Pjer Kalas je naišao na preobraćenog opata koji ga je ponovo uveo u Tuluzu; smestili su ga u samostan dominikanaca i tamo ga primorali da vrši sve katoličke dužnosti: bilo je to delom ono što su i nameravali, bila je to cena krvi njegovog oca; a vera, u čije ime su se svetili, izgledala je zadovoljena.

Majci su oduzeli kćeri i zatvorili ih u samostan. Ova žena, koja je bila gotovo zalivena krvlju svog muža, koja je držala u rukama svog starijeg sina, koja je videla kako drugog sina teraju u progon, razdvajaju je od kćeri, oduzimaju imanje, ostala je sama na svetu, bez hleba, bez nade i venula je od svoje prevelike nesreće. Nekoliko osoba koje su zrelo ispitala sve okolnosti ovog događaja, bile su toliko zaprepašćene da su naterali gospođu Kalas koja se povukla u osamu da se trgne i traži pravdu pred prestolom. Ona se tada jedva držala na nogama i polako je venula, a kao rođenu Engleskinju, preseljenu u unutrašnjost Francuske u ranom detinjstvu, i samo ime Pariza ju je zastrašivalo. Zamisljala je prestonicu kraljevstva kao još varvarskiju od Langdoka. Međutim, dužnost da osveti uspomenu na svog muža prenula ju je iz obamrlosti. Stigla je u Pariz spremna na najgore. Začudila se prijemom, podrškom i suzama koje su je tamo dočekale.

U Parizu je razum nadvladao fanatizam, koliko god da je on bio veliki, dok je u unutrašnjosti fanatizam gotovo uvek nadvladavao razum.

Gospodin de Bomon, čuveni advokat pariske skupštine, prvi je preuzeo njenu odbranu i podneo molbu koju su potpisala petnaestorica advokata. Gospodin Loazo, ništa manje rečit, sastavio je predstavku u ime porodice. Gospodin Marijet, advokat u savetu, poveo je sudsku istragu koja je svima ulivala poverenje.

Ova trojica velikodušnih branilaca zakona i nevinosti odrekli su se dobiti od objavljivanja svojih odbrana u korist udovice.⁵ Pariz i čitava Evropa bili su ganuti i zatražili su pravdu za ovu nesrećnicu. Čitava javnost je presudila znatno pre nego što je savet potpisao zvaničnu odluku.

Milosrđe se probilo do ministarstva, uprkos neprestanoj poplavi slučajeva koji ga zasipaju i koji često isključuju samilost. Kćeri su vraćene majci. Sve tri su pokrivenog lica i okupane suzama izašle pred sudije.

Ipak, porodica je i dalje imala neprijatelje jer se dilo o verskom pitanju. Mnogi iz redova onih koje u Francuskoj zovemo smernima⁶, glasno su govorili da je bolje obesiti nevinog starog kalvinistu nego izložiti osmoricu savetnika iz Langdoka priznanju da su pogrešili. Čak su se poslužili izrazom „više je sudija nego Kalasovih”, čime se poručivalo da porodica Kalas mora da pati zarad časti sudija. Nije se pomišljalo na to da se čast sudija, kao i drugih ljudi, ogleda u tome da ispravljaju vlastite greške. U Francuskoj se ne veruje da je papa, okružen svojim kardinalima, nepogrešiv; moglo bi se pomisliti da to nisu ni osmorica sudija iz Tuluze. Svi ostali razboriti i nezainteresovani ljudi govorili su da bi presuda iz Tuluze bila poništena u čitavoj Evropi, čak i kada bi posebni obziri onemogućili da poništenje bude obavljeno u savetu.

Tako su izgledale stvari u ovoj začuđujućoj priči sve dok se u nekolicini nepristrasnih ali osetljivih osoba nije rodila ideja da javnosti predoče neka razmišljanja o

⁵ Krivotvorili su ih u mnogim gradovima, a gospođa Kalas nije imala koristi od ove velikodušnosti.

⁶ Francuska reč *dévot* (pobožan, smeran) potiče od latinskog *devotus*. U starom Rimu *devoti* su bili oni koji su prinostili žrtve zarad spasa republike: Kurciji, Deciji.

toleranciji, praštanju, o samilosti koju opat Utevil*, u svojoj rogovatnoj i naopakoj pridici o ovim stvarima, naziva *čudovišnom dogmom*, a koje razum naziva *prirodnim svojstvom*.

Ili su sudije iz Tuluze, zavedene fanatizmom naroda, obesile nevinog domaćina, što je besprimeran čin; ili su taj domaćin i njegova žena zadavili svog starijeg sina, uz pomoć drugog sina i prijatelja, što bi bilo neprirodno. Bilo kako bilo, zloupotreba najsvetije religije proizvela je veliki zločin. Stoga je u interesu ljudskog roda da ispita treba li religija da bude milosrdna ili varvarska.

* Klod-Fransoa Utevil, pisac *Hrišćanske religije dokazane delima*. (prim. prev.)

II

POSLEDICE PRESUDE ŽANU KALASU

Ako su beli pokornici bili uzrok stradanja jednog nevinog čoveka, potpune propasti jedne porodice, njenog rasejanja i sramote koju bi trebalo pripisati jedino nepravdi, a ovde je pala na žrtvu; ako je žurba belih pokornika da kao sveca slave onoga koji je, shodno našim varvarskim običajima, morao da završi iza rešetaka, dovela uzornog domaćina na gubilište, ova nesreća baca nesumnjivu krivicu na njih; oni i sudije moraju da okajavaju grehe, ali ne u dugim belim odorama i sa maskom na licu koja skriva njihove suze.

Uvažavamo sva bratstva: ona jesu blagorodna. Međutim, koliko god bilo veliko dobro koje mogu da učine državi, da li se ono može porediti sa užasnim zlom koja su nanosili? Čini se da su ona utemeljena na revnosti koja u Langdoku pokreće katolike protiv onih koje nazivamo hugenotima. Reklo bi se da se izrodila želja za mržnjom prema sabrača, jer imamo dovoljno vere da bismo mrzeli i progonili, ali nemamo je dovoljno da bismo voleli i pomagali. A šta bi bilo kad bi ova bratstva vodili zanesenjaci, kao što je nekad bio slučaj sa udruženjima trgovaca i gospode koji su u sistemu pretvorili svoje umeće da imaju vizije, kao što kaže jedan od naših najrečitijih i najumnijih magistrata? Šta bi bilo da su u ovim bratstvima uvedene mračne so-

be, nazvane sobama za razmišljanje, u kojima bi slikali đavola naoružanog rogovima i kandžama, vatrenim jezicima, krstovima i mačevima, sa svetim Isusovim imenom iznad platna? Kakav bi to bio prizor pred već zapanjenim očima i toliko raspaljenoj mašti, potčinjenoj njihovim upravicima!

Isuviše je dobro poznato da su bratstva u nekim razdobljima bila opasna. Franjevci, flagelanti*, izazivali su nevolje. Liga** je nastala iz takvih udruženja. Zbog čega se uopšte razlikovati od ostalih građana? Da li su sebe smatrali savršenijim? To je čak i uvreda ostatku naroda. Da li su želeli da sve hrišćane prime u bratstva? Kakav bi to bio prizor – Evropa pod kapuljačama i maskama, sa dva mala okrugla proreza ispred očiju! Da li se dobronamerno veruje u to da Bog voli takvu maskaradu? Više od toga, reč je o odori koja upozorava prijatelja da se naoruža; u narodu ona može da izazove i neku vrstu građanskog rata i možda bi naposljetku dovela do mračnog sukoba kada kralj i njegovi ministri ne bi bili mudri u onoj meri u kojoj su fanatici bili nerazumni.

Dobro je poznato kolika je bila cena hrišćanskih rasprava o dogmi: od četvrtog stoleća do danas, krv je tekla na gubilištima, na bojnim poljima. Ograničimo se ovde samo na ratove i strahote koje su sporovi oko reformacije izazvali, pa ćemo videti ko ih je izazvao u Francuskoj. Možda će jedna nasumična i verna slika tolikih nemira otvoriti oči neobaveštenima a dobrima dirnuti srca.

* Flagelanti – katolički kaluderski red iz XIII i XIV veka, poznat po samobičevanju njegovih pripadnika koji su smatrali da se tako čiste od greha. (prim. prev.)

** Sveta liga – organizacija katolika u Francuskoj osnovana 1576. godine u cilju borbe protiv hugenota. (prim. prev.)

III

POJAM REFORMACIJE U XVI STOLEĆU

Kada su sa preporodom književnosti ljudi iskoračili u prosvučeno doba, najčešće se govorilo o zloupotreba-
ma; svi su priznavali da su te žalbe bile opravdane.

Papa Aleksandar VI je javno kupio tijaru, a njegovih petoro kopiladi uživalo je njene povlastice. Njegov sin, kardinal vojvoda od Bordžije, uz saglasnost svog oca pape, pogubio je porodice Vitelijevih, Urbina, Gravina, Olivereta i stotinu drugih kneževa da bi se dočepao njihovih imanja. Nadahnut istim duhom, Julije II ekskomunicirao je Luja XII, njegovo kraljevstvo dao prvom osvajaču, a sam je sa šlemom na glavi i oklopom na sebi u jednom delu Italije širio oganj i prolivao krv. Da bi sebi priuštiio zadovoljstva, Lav X prodavao je oprostajnice kao što se na pijaci prodaje čipka. Oni koji su se pobunili protiv takvog razbojništva nisu se oglušili o moral. Pogledajmo da li su bili u pravu i kada je reč o politici.

Govorili su da Isus Hrist nikad nije tražio ni anate ni rezervacije, niti je prodavao dispense jednima a indulgencije drugima;* dakle, možemo i da nekom stranom vladaru ne plaćamo sve te stvari. Ako su nas anati, o kojima se sada rešava u Rimu, i oprost koji i da-

* anati – papin godišnji prihod; rezervacija – povlastica na zauzimanje nekog položaja; dispensa – razrešenje od neke obaveze; indulgencija – opraštanje grehova, često za novac. (prim. prev.)

nas postoje, stajali svega petsto hiljada franaka godišnje, jasno je da smo od vremena Fransoa I za dvesta pedeset godina platili sto dvadeset pet miliona; procenjujući različite cene srebrnjaka, ova svota danas iznosi oko dvesta pedeset miliona. Mogli bismo, dakle, bez licemerja da tvrdimo da jeretici, predlažući ukidanje ovih neobičnih poreza kojima će se potomstvo čuditi, nisu time naneli zlo kraljevini i da su se pre svega pokazali kao dobre računđije a ne rđavi podanici. Dodajmo da su oni bili jedini koji su poznavali grčki jezik i staro doba. Nemojmo sakriti ni to da im, uprkos njihovim zabludama, dugujemo i napredak ljudskog duha, tako dugo utonulog u varvarstvo.

Međutim, pošto su poricali postojanje čistilišta u koje se ne sme sumnjati i koje je prilično donosilo tolikim monasima; pošto nisu poštovali relikvije kojima se valja klanjati, već su im se rugali; najzad, pošto su napadali veoma uvažene dogme¹, prva reakcija bila je da ih bace na lomaču. Kralj koji ih je štitiio i pomagao u Nemačkoj, našao se u Parizu na čelu procesije posle koje su pogubili mnoštvo ovih nesrećnika. Evo kako je izgledalo gubilište. Obesili su ih na kraj duge grede koja se klatila na uspravljenom stablu, pod njima je bila zapaljena velika vatra u koju su ih naizmenično spušta-

¹ Oni su oživeli Beranžerovo shvatanje evharistije; poricali su da telo može da se nađe na stotinu hiljada različitih mesta, čak i posredovanjem božanske svemoći; poricali su da svojstva mogu da se održe bez suštine; verovali su da je apsolutno nemoguće da ono što po izgledu, ukusu i mirisu izgleda kao hleb i vino, bude uništeno dokle god postoji; zastupali su sve ove zablude koje su ranije bile osuđene kod Beranžera.

Zasnivali su svoje učenje na nekoliko odlomaka ranih crkvenih očeva, a posebno svetog Justinijana koji u svom dijalogu protiv Trifona kaže: „Prinošenje finog brašna... oličenje je evharistije kavku nam zapoveda Isus Hrist u znak sećanja na njegove muke”. ⇒

li i podizali; postepeno su umirali u mukama dok ne bi izdahnuli najdužom i najužasnijom presudom koje je varvarstvo ikad smislilo.

Kratko pre nego što je umro Fransoa I, nekoliko poslanika skupštine Provanse, nahuškani od sveštenika protiv žitelja Merendola i Kabrijera, zatražili su od kralja da im pošalje trupe kao pomoć za pogubljenje devetnaest osoba koje su u toj pokrajini osudili; na kraju su pobili šest hiljada, bez ikakve milosti prema polu, starosti ili deci; trideset naselja pretvorili su u pepeo. Dotada nepoznati ljudi, nesumnjivo su imali jedinu krivicu u tome što su bili rođeni ka valdenzi*. Nastanili su se pre tri stotine godina u pustarama i u brdima koje su marljivim radom učinili plodnim. Njihov miran i pastoralan život pratila je nevinost kakva se negovala u drevnim vremenima. Okolni gradovi su ih poznavali po voću koje su prodavali; nisu znali za sporenja i ratove; nisu se branili: ubijali su ih kao odbegle zveri u hajci.²

⇒ Pozivali su se na sve što je u prvim stolecima rečeno protiv kulta moštiju; navodili su Vigilancijeve reči: „Da li je potrebno da poštuje ili čak i da obožavate prašnjavo zlo? Da li duše mučenika još pokreću njihov prah? Neznabožacki običaj se javio u crkvi: počelo se sa paljenjem ognjeva usred dana. U životu se možemo moliti jedni za druge; ali kakva je svrha ovih molitava posle smrti?”

Međutim, nisu navodili koliko se sveti Jeronim obrušio na ove Vigilancijeve reči. Najzad, želeli su da svakog podsete na apostolska vremena, a nisu želeli da priznaju kako je posle širenja i učvršćivanja crkve bilo neizostavno potrebno proširiti i ojačati i njenu disciplinu: osuđivali su bogatstva koja ipak izgledaju neophodna radi održanja veličanstvenosti kulta.

* Valdenzi – sledbenici Petra Valdusa koji su propovedali biblijsku strogost, apostolsko siromaštvo, odbacivali vojnu službu i katoličko učenje o čistilištvu. (prim. prev.)

² Gospođa De Sental, kojoj je pripadao deo opustošenih poseada na kojima su se mogli videti samo leševi stanovnika, zatražila je pravdu od kralja Anrija II koji ju je uputio na parisku skupštinu. ⇒

Posle smrti Fransoa I, vladara poznatijeg po svojoj širokoj ruci i nevoljama nego po okrutnosti, osude hiljadu jeretika, a posebno savetnika skupštine Diburga, kao i pokolja u Vasiju, progonjeni, čija se sekta uvećala pri svetlosti lomača i pod gvožđem dželata, naoržali su se; bes je zamenio strpljenje; oponašali su okrutnost svojih neprijatelja: devet građanskih ratova ispunili su Francusku pokoljima; mir zlokobniji od rata izazvao je Vartolomejsku noć koja nema takmaca u analima zločina.

Liga je usmrtila Anrija III i Anrija IV rukom jednog jakobinca i jednog čudovišta u liku cistercita. Postoje ljudi koji tvrde da ljudskost, oprostaj i sloboda savesti jesu strašne stvari; ali, da li bi one mogle da izazovu slične grozote?

⇒ Vrhovni tužilac Provanse Geren, glavni začetnik pokolja, bio je jedini osuđen na smrt. De Tu kaže za njega da je jedini podneo muke ostalih krivaca, quod aulicorum favore destitueretur, jer nije imao prijatelja na dvoru.

IV

DA LI JE TOLERANCIJA OPASNA I KOD KOJIH NARODA JE DOPUŠTENA

Neki su govorili da očinska blagost prema našoj zabludeloj braći koja se na rđavom francuskom jeziku mole Bogu, znači dati im oružje u ruke i da ćemo se suočiti sa novim bitkama kod Žarnaka, Monkontura, Kutrasa, Dreja, Sen-Denija, itd.* To ne mogu da znam jer nisam prorok, ali mi se čini da bi to bilo slično razmišljanju: „Ovi ljudi su se pobunili kad sam im naneo zlo: znači da će se buniti i kad im budem činio dobra”.

Usušujem se da budem slobodan i da pozovem čelnike vlade i sve one na visokim položajima da promišljeno prouče da li se moramo plašiti da će blagost izazvati podjednake bune kakve je podsticala okrutnost; da li ono što se dogodilo pod izvesnim okolnostima mora da nastupi i pod novim; da li se vremena, mišljenja i običaji ne menjaju.

Hugenoti su nesumnjivo opijeni fanatizmom i kao i mi okaljani krvlju; ali da li je i sadašnji naraštaj varvarski kao što su to bili njihovi očevi? Vreme, razum koji pokreće toliki napredak, dobre knjige, blagost društva, zar oni nisu prodrli među one koji upravljaju duhom

* Mesta u kojima su se odigrale velike bitke između katolika i protestanata. (prim. prev.)

ovog naroda? I zar ne primećujemo da je skoro čitava Evropa izmenila lice u poslednjih pedeset godina?

Vlast se svugde učvrstila, dok su se običaji ublažili. Državna politika, oslanjajući se na sve brojnije vrste oružja, ne dopušta strahovanje od povratka onih anarhičnih vremena kada su se kalvinistički seljaci borili protiv katoličkih seljaka u četama na brzinu sakupljenim između setve i žetve.

Novo vreme, nove brige. Danas bi bilo apsurdno detekovati Sorbonu zato što je nekada tražila da se Jovanka Orleanka spali na lomači; zato što je progasila Anrija III nedostojnim vladarskog čina i ekskomunicirala ga, proterala velikog Anrija IV. Nema sumnje da bi se našla i druga društva u kraljevstvu koja su počinila slične prestupe u doba ludosti: to ne samo da bi bilo nepravedno, već bi bilo suludo kao kad bi se krenulo u progon žitelja Marseja zato što je u njemu 1720. godine harala kuga.

Hoćemo li poharati Rim kao što su učinile trupe Karla V zato što je Sikst V godine 1585. dodelio devet godina oprosta od greha svim Francuzima koji su okrenuli oružje protiv svog vladara? Zar nije dovoljno sprečiti Rim da nikada više ne ponovi slične prestupe?

Bes koji je podsticao dogmatizam i zloupotrebu pogrešno tumačene hrišćanske vere, izazvao je krvoprolića i užase u Nemačkoj, Engleskoj, Holandiji, kao i u Francuskoj; međutim, današnje verske razlike ne unose nemir u tim zemljama; Jevreji, katolici, pravoslavci, luterani, kalvinisti, anabaptisti, socinijevci, menoniti, moravljani* i toliki drugi, u ovim zemljama žive kao braća i podjednako se staraju o dobrobiti društva.

* Luterani – sledbenici Martina Lutera; anabaptisti – verski pokret koji je zahtevao krštenje u zrelih godinama; socinijevci ⇒

U Holandiji se više ne strahuje da će rasprave izvešnog Gomara¹ o predestinaciji stajati glave nekog uglednika. U Londonu se više ne strahuje da će svađe o liturgiji i službenoj odori između prezbiterijanaca i anglikanaca* prosuti kraljevsku krv po gubilištu². Na-

⇒ sledbenici Fausta Socinija (1539–1604), poricali su Sveto trojstvo, Hristovu božansku prirodu i iskupljenje; menoniti – sekta koju je u Holandiji osnovao Menon Simons (1496?–1561), protivili su se zvaničnom crkvenom učenju o Svetom trojstvu, tražili su kršćavanje odraslih, bili protiv služenja vojske; moravljani – pripadnici Moravske braće, jedne od pijetističkih sekti. (prim. prev.)

¹ Fransoa Gomar je bio protestantski teolog; nasuprot svom kolegi Arminiusu smatrao je da je Bog najvećem broju ljudi odredio da večno gore u paklu; ova dogma je bila potkrepljena progonima. Barnevelt, koji je pripadao taboru suprotstavljenom Gomarju, pogubljen je odsecanjem glave kad mu je bio sedamdeset dve godine, 13. maja 1619. godine, „zato što je ožalostio istinsku Božju crkvu”.

* Prezbiterijanci – pristalice prezbiterijanskog crkvenog ustrojstva, naročito u Engleskoj i Americi, koje ne priznaje vlast biskupa nego, kao u prvim danima hrišćanstva, samo nižeg sveštenstva; anglikanci – pripadnici anglikanske tj. engleske protestantske državne crkve, nastale 1543. godine kada se Henri VIII odvojio od Rima. (prim. prev.)

² Jedan govornik koji je stao u odbranu poništenja Nantskog edikta govoreći o Engleskoj kaže: „Lažna vera je neizbežno morala da proizvede takve plodove; trebalo je da stvar sazri i da je ostrvljani prihvate, i to je sramota naroda.” Treba priznati da pisac nije suviše govorio da su Englezi odurni i prezreni od celog sveta. Čini mi se da ne bi bilo lako prihvaćeno reći za narod koji pokazuje smelost i velikodušnost, koji ređa pobe na svim stranama sveta, da je oduran i prezren. Ovaj odlomak se nalazi samo u poglavlju o netoleranciji, oni koji propovedaju netrpeljivost tako i zaslužuju da pišu. Ova užasna knjiga koja odaje utisak kao da ju je napisao ludak iz Verberija, delo je čoveka bez misije: jer koji bi pastor tako pisao? Čudovišnost u ovoj knjizi ide dotle da opravdava i Vartolomejsku noć. Reklo bi se da bi takvo delo, ispunjeno ovako užasnim paradoksima, moralo da se nađe u svačijim rukama, makar zbog neponovljivosti; ipak, jedva da se za njega čulo.

seljena i bogata Irska neće više doživeti da njeni katolički žitelji dva meseca žrtvuju protestante, žive ih sahranjuju, vešaju majke, vezuju kćeri o majčine vratove i zajedno ih odvođe na pogubljenja; otvaraju utrobe trudnica, iz njih izvlače napola uobičajenu decu i bacaju ih svinjama i psima za hranu; pesnicama udaraju u glavu okovane zatvorenike; stavljaju noževe u čvrsto vezane ruke svojih zarobljenika i zatim ih guraju na grudi njihovih žena, očeva, majki, kćeri, zamišljajući da se oni tako međusobno ubijaju. O tome izveštava Rapen-Tu-aras, oficir u Irskoj, gotovo savremenik tih događaja; o tome izveštavaju sve hronike, sve povesti Engleske, i to se nesumnjivo više nikad neće ponoviti. Filozofija, isključivo filozofija, ta sestra religije, razoružala je ruke koje je sujeverje tako dugo krvavilo; a ljudski duh, trezneći se od pijanstva, čudi se prestupima na koje ga je podsticao fanatizam.

I mi u Francuskoj imamo jednu pokrajinu u kojoj je luteranizam nadvladao katolicizam. Univerzitet u Alzasu je u rukama luterana; oni su zaposeli deo opštinskih činovništava. Ni najmanja verska svađa nije uznemirila ovu pokrajinu od kada se ona nalazi pod našim kraljevima. Zašto? Zato što tamo nije bilo nikakvih progona. Ne pokušavajte da izazivate nevolju i sva srca biće vaša.

Ne tvrdim da svi oni koji ne pripadaju vladajućoj veri moraju da uživaju položaje i počasti onih koji pripadaju većinskoj religiji. U Engleskoj, katolici, koje smatraju protivničkom stranom, ne uspeavaju da nađu zaposlenje: plaćaju čak dvostruki porez; ali sem toga uživaju sva građanska prava.

Osumnjičili su nekoliko francuskih biskupa da smatraju da im ne služi na čast, niti im je u interesu, da u svojoj diocizi imaju kalviniste, i da u tome leži najveća

prepreka toleranciji; u to ne mogu da poverujem. Biskupski kor u Francuskoj je sastavljen od uglednih ljudi koji razmišljaju i deluju plemenito i dostojno svog roda; milosrdni su i velikodušni, to im se mora priznati; svakako moraju pomišljati da će se neki od njihovih parohijana preobratiti u stranim zemljama i da će ih, kada se vrate svojim pastirima, ovi moći prosvetiti dobrim poukama i dirnuti primerima: bila bi čast preobratiti ih, prelaznici ne bi ništa izgubili, a kako bude rastao broj građana, imanja prelata će donositi više.

Biskup iz Varmije u Poljskoj držao je seljaka anabaptistu i poreznika socinijevca, predložili su mu da ih otera, jednog da progna zato što ne veruje u konsupstancijalnost*, a drugog zato što nije krstio svog petnaestogodišnjeg sina: odgovorio je da će oni na onom svetlu biti večno prokleti, ali da su mu oni u ovom svetu neophodni.

Izađimo iz naše uske sfere i ispitajmo ostatak planete. Sultan u miru vlada nad dvadeset naroda različitih religija; dvesta hiljada Grka bezbedno živi u Carigradu; sam muftija postavlja i predstavlja grčkog patrijarha caru; tolerišu i latinskog patrijarha. Sultan postavlja latinske biskupe na pojedinim grčkim ostrvima³, a evo reči na koje se poziva: „Naređujem mu da kao biskup služi na ostrvu Hiosu, u skladu sa tamošnjim drevnim običajima i besmislenim obredima.” To carstvo je puno jakovita, nestorijanaca, monotelita; ima tu i Kopta, hrišćana svetog Jovana, Jevreja, gebra, sledbenika Džona Banjana.** Turske hronike ne pominju nijednu pobunu proisteklu pod okriljem neke od ovih religija.

* Konsupstancijalnost – istovetnost, jednobitnost. (prim. prev.)

³ Pogledati Rikoa.

** Jakoviti ili monofiziti – smatrali su da Hrist ima samo jednu, božansku prirodu; nestorijanci – sledbenici carigradskog patrijarha ⇒

Podite u Indiju, Persiju, među Tatare, i tamo ćete naići na istu toleranciju i isti mir. Petar Veliki bio je blagonaklon prema svim crkvama u svom ogromnom carstvu; trgovina i poljoprivredu su od toga imale koristi, a politički život zbog toga nikad nije trpeo.

Vladari Kine, za već četiri hiljade godina koliko se o njoj zna, prihvatili su jedino taoizam i konfucijanizam, jednostavno poštovanje jednog Boga; oni ipak dopuštaju sujeverje Foa i mnoštva bonza* koje bi bilo opasno da sudovi nisu umeli ga da ukrote.

Istina je da je veliki car Jung-Čing, možda naj mudriji i najveći koga je Kina iznedrila, prognao isusovce; ali to nije bilo zbog njegove netolerancije, već zato što su takvi bili isusovci. U svojim *Zanimljivim pismima* oni sami prenose reči koje im je uputio ovaj dobri vladar: „Znam da je vaša vera netolerantna; poznato mi je šta ste učinili u Manili i Japanu; prevarili ste mog oca, nemajte se nadati da ćete i mene prevariti.” Treba pročitati sve govore koje im je održao; u njemu možete da prepoznate naj mudrijeg i najmilosrdnijeg čoveka. Da li je, zapravo, mogao da zadrži fizičare iz Evrope, koji su pod izgovorom da na dvoru pokazuju termometre i eolipile, već prolili krv jednog vladara? A šta bi rekao ovaj car da je pročitao našu pripovest, da je živeo u doba Lige i Barutne zavere**?

⇒ Nestorija, smatrali su da Hrist ima dve prirode, ljudsku i božansku; monoteleti – smatrali su da Hrist ima i božansku i ljudsku prirodu, ali samo jednu volju; hrišćani svetog Jovana – nestorijanska sekta, nastala na osnovu legende o prezviteru Jovanu; gebri – sledbenici staropersijske religije, učili dualizam; Džon Banjan (1628-1688) – engleski pisac i teolog. (prim. prev.)

* Fo – tako se u Kini nazivao Buda; Bonzo – tako su Evropljani nazivali budističke sveštenike u Kini i Japanu. (prim. prev.)

** Barutna zavera – pokušaj katolika u Engleskoj 1605. godine da učvrste svoju veroispovest podmećući eksploziv u Parlamentu i Bakingemskoj palati. (prim. prev.)

Bilo mu je dovoljno što su ga obavestili o nedostojnim svađama isusovaca, dominikanaca, kapucina, običnih sveštenika, poslatih u njegovu zemlju s drugog kraja sveta: došli su da propovedaju istinu, a bacali su kletve jedni na druge. Car je stoga oterao strane remetioce; ali sa kakvom ih je dobrotom oterao! Kakvu je očinsku brigu pokazao za njihov put i pobrinuo se da ih na putu ne uvrede! Čak je i njihov progon bio primer tolerancije i čovečnosti.

Japanci su bili najtolerantniji narod:⁴ u njihovom carstvu se učvrstilo dvanaest miroljubivih religija; isusovci su došli da uspostave trinaestu, ali uskoro, pošto nisu želeli da trpe ostale, usledili su poznati događaji: zemlju je pogodio građanski rat ništa manje užasan od onog koji je pokrenula Liga. Naposletku je i hrišćanska religija uvučena u krvoproliće; Japanci su zatvorili svoje carstvo u odnosu na ostatak sveta, a na nas su gledali samo kao na divlje zveri, slične onima koje su Englezi istrebili sa svog ostrva. Uzalud je ministar Kolber, uviđajući koliko su nam Japanci potrebni a kojima mi uopšte nismo trebali, nastojao da uspostavi trgovinu sa njihovim carstvom: nailazio je na njihovu nepopustljivost.

Tako čitava naša planeta dokazuje da ne treba ni zastupati niti širiti netoleranciju.

Uperite pogled ka drugoj hemisferi, pogledajte Karolinu u kojoj je mudri Lok bio zakonodavac; bilo je dovoljno sedam domaćina da bi po zakonu ustanovili novu crkvu; ovaj zakon nije doveo ni do kakvih nemira. Bog nam brani da ovaj primer navedemo da bismo podstakli Francusku da ga sledi! Navodimo ga samo stoga da bismo pokazali da i najveći iskorak u pogledu tolerancije nije praćen ni najmanjim nesporazumom;

⁴ Videti Kemfera i odnose sa Japanom.

mom; ali ono što je veoma korisno i veoma dobro za novonastalu koloniju nije pogodno u starom kraljevstvu.

Šta će reći primitivni, koje su iz podsmeha nazvali kvekerima, i koji sa svojim možda smešnim običajima jesu toliko dobri i ostale ljude uzaludno poučavaju miru? U Pensilvaniji ih je sto hiljada; nesloga i razdor ne postoje u srećnoj zemlji koju su nastanili, a i samo ime njihovog grada Filadelfije, koje ih svakog trenu podseća da su svi ljudi braća, primer je za sebe i sramota za ljude koji se još nisu naučili toleranciji.

Najzad, ova tolerancija nikada nije izazvala građanski rat; netrpeljivost je prekrila zemlju pokoljima. Prosudimo između ove dve suprotnosti, između majke koja želi da ubije svog sina i majke koja ga se odriče pod uslovom da ga sačuva živog!

Ovde govorim o interesu naroda; i kao što sam obavezan da poštujem teologiju, u ovom članku se bavim isključivo fizičkom i moralnom dobrobiti društva. Molim svakog nepristrasnog čitaoca da odmeri ove istine, da ih ispravi i da ih dalje dopuni. Pažljivi čitaoci koji

⁵ Gospodin De la Burdone, načelnik Ruana, navodi da se izrada šešira izmestila u Kodebek i Nešatel zbog bekstva izbeglica. Gospodin Fuko, upravnik Kana, navodi da se trgovina u celosti prepolovila. Gospodin de Mopu, upravnik Poatjea, navodi da je izrada tkanina upropaštena. Gospodin De Bezon, načelnik Bordoa, žali se na odumiranje trgovine u Kleraku i Neraku. Gospodin De Miromenil, upravnik Turena, kaže da je trgovina u Turu opala za deset miliona godišnje; a sve to zbog progona. (Pogledati *Sećanja upravnika iz 1698.*). Izračunajte i broj oficira na moru i na kopnu, kao i mornara, koji su bili prisiljeni da služe protiv Francuske i prosudite da li je netolerancija nanela neko zlo državi. Ovde nemamo hrabrosti da delimo lekcije ministrima čuvenim po oštroumnosti i odvažnosti, nepatvoreno plemenitog srca: i sami će shvatiti da obnova mornarice zahteva popustljivost prema stanovnicima naših obala.

razmenjuju svoje misli, uvek dosežu dalje od pisca.⁵

V

DA LI JE TOLERANCIJA PRIHVATLJIVA

Usudujem se da pretpostavim kako se prosveteći i visokouvaženi ministar, humani i mudri prelat, vladar koji zna da je njegov interes istovetan velikoj većini njegovih podanika a njegova slava počiva na njihovoj sreći, usuduju da pogledaju ovaj neuredni i nepotpuni spis i sebe pitaju: Šta rizikujem ako se ugledam na zemlju koju tolike vredne ruke obrađuju i uređuju, povećane prinose, naprednu državu?

Da Vestfalski mir naposletku nije doneo slobodu savesti, Nemačka bi ostala pustinja prekrivena kostima međusobno poubijanih katolika, protestanata, reformatora, anabaptista.

U Bordou, Mecu, Alzasu imamo Jevreje; imamo luterane, moliniste, janseniste:* zar ne bismo mogli da tripimo i dopustimo i kalviniste pod okolnostima kakve u Londonu vladaju za katolike? Što je više crkvi, manje su opasne; mnoštvo ih slabi, sve bivaju sapete pravde-

* Molinisti – sledbenici španskog isusovca Moline (1535–1600), poznatog po knjizi o slobodnoj volji i božjoj milosti; jansenisti – sledbenici pokreta koji se dovodi u vezu sa Kornelijem Jansenom (1585–1638) i koji je podučavao da se bez božanske blagodati ne mogu vršiti dobra dela. (prim. prev.)

nim zakonima koji zabranjuju nasilne skupove, obračune, progone, i koji uvek deluju snagom prinude.

Poznato nam je da su mnogi domaćini koji su stekli velika bogatstva u stranim zemljama spremni da se vrate u svoju otadžbinu; oni samo traže zaštitu prirodnog zakona, punovažnost njihovih brakova, sigurnost za svoju decu, pravo roditeljskog nasleđa, lično priznanje; ne traže nikakve javne hramove, nikakvo pravo na opštinske poreze, na počasti: tako nešto katolici nemaju ni u Londonu niti u drugim zemljama. Nije reč o davanju značajnih privilegija, sigurnog utočišta jednoj strani, već je reč o tome da ljude treba pustiti da žive mirno, ublažiti možda ranije i neophodne, ali sada izlišne propise. Nije na nama da ukazujemo ministarstvu šta valja da čini; dovoljno je založiti se za te nesrećnike.

Mnogo je načina da se oni korisno pridobiju i spreče da postanu opasni! Oprez ministarstva i saveta, koje svi treba da podrže, lako će pronaći načine koje su tako uspešno odabrali i drugi narodi.

Među kalvinističkim življem još ima fanatika, ali je izvesno da ih među konvulzionistima* ima još više. Šaku bezumnika iz Sen-Medara narod ne smatra važnim, a šaka kalvinističkih proroka je uništena. Odličan način da se broj manijaka smanji, ukoliko ih uopšte preostane, jeste odricanje od duhovne bolesti u korist razuma koji sporo ali neumoljivo prosvetljuje ljude. Razum je blažen, human, podstiče pokajanje, odagnjuje neslogu, učvršćuje vrlinu, čini poželjnim poštovanje zakona više nego što bi sila mogla da ih održava. I zar da se mirno pređe preko podsmeha koji poštenu ljude danas imaju prema zatucanosti? Taj podsmeh je moćna brana protiv svih krajnosti sektaša. Prošla vremena su neponov-

* Konvulzionisti – fanatični jansenisti koji su na groblju Sent-Medar u Parizu padali u verski zanos. (prim. prev.)

ljiva. Valja se uvek pokrenuti dalje s mesta na kojem se nalazimo i do koga je čovečanstvo dospelo.

Prošlo je doba kada se verovalo da se moraju osuditi oni koji podučavaju doktrinu suprotnu Aristotelovim kategorijama, doktrinu koja ne prihvata strah od praznine, postojanost i univerzalni karakter bivstva. U Evropi je objavljeno više od stotinu jurističkih knjiga o veštičarstvu i o tome kako razlikovati lažne od pravih proroka. Ekskomunikacija skakavaca i drugih žitnih štetočina bila je prilično rasprostranjena, pa se i danas zadržala u nekim obredima. Običaj je ipak nestao; Aristotel, veštice i skakavci ostavljeni su na miru. Bezbrojni su primeri ovih nekada toliko bitnih ludosti: pojedine se povremeno javljaju, ali brzo iščezavaju. Kada bi neko danas nastojao da postane karpokratovac, evtihijac, monotelit, monofizit, nestorijanac ili manihejac,* itd, šta bi se desilo? Svi bi mu se podsmevali, kao starinski odevenom čoveku sa glodalom i kožnim prslukom.

Narod je počeo da otvara oči kad su isusovci Le Teļije i Dusen sastavili bulu *Unigenitus*** i poslali je u Rim. Ova dvojica su verovala da se još nalaze u onom neznačajnom dobu kada su ljudi bespogovorno prihvatili najapsurdnije tvrdnje. Usudili su se da odbace izreku koja odiše univerzalnom i večitom istinom: „Strah od nepravedne ekskomunikacije nikako ne sme da ometa ispunjavanje dužnosti.” To je značilo odbaciti razum, slobodu galikanske crkve*** i osnovu morala; značilo je reći ljudima: Bog vam naređuje da svoju dužnost ne obavljate ukoliko se plašite nepravde. Niko

* Jeretičke sekte iz prvih vekova hrišćanstva. (prim. prev.)

** Bulu *Unigenitus (Jedinorođeni)* objavio je 1713. godine papa Kliment XI i u njoj osudio shvatanja jansenista. (prim. prev.)

*** Pokret u francuskoj katoličkoj crkvi koji je težio uspostavljanju samostalne francuske crkve. (prim. prev.)

nikad nije naneo težu uvredu zdravom razumu. Rimski savetnici o tome nisu vodili računa. Pružena su uveravanja rimskom dvoru da je ova bula neophodna i da je narod želi; ona je potpisana, zapečaćena i poslata. Posledice su poznate; nema sumnje: da su bili upozoreni, bulu bi poništili. Sporovi su bili oštri; oprez i dobrota kraljeva naposljetku su ih ipak umirili.

Slično je i u velikom broju pitanja koja dele nas i protestante. Postoje razlike koje ne proizvode nikakve posledice; postoje i druge, ozbiljnije, oko kojih se oštrina sukoba ipak toliko smirila da ni sami protestanti danas o njima ne raspravljaju.

Ovo doba neukusa, zasićenosti ili tačnije razuma, možemo sažeti kao razdoblje i polje javnog mira. Sukobi su zarazna bolest čiji se ishod bliži kraju, a kuga od koje smo izlečeni zahteva isključivo blago lečenje. Najzad, državni interes počiva u tome da se svi prognani

smerno vrate domu svojih očeva: ljudskost to zahteva, razum savetuje, a politika se toga ne sme plašiti.

bi se okomili na žitelje Indije; Mongol bi nasrnuo na prvog Malabarca, Malabarac bi smeo da ubije svakog Persijanca koji bi mogao da pogubi Turčina; a svi zajedno bi se ostrvili na hrišćane koji su se tako dugo uzajamno istrebljivali.

Pravo na netoleranciju je otuda apsurdno i varvar-

VI

DA LI JE NETOLERANCIJA PRIRODNO I LJUDSKO PRAVO

Prirodno pravo jeste ono pravo koje priroda nameće svim ljudima. Odgojili ste dete, ono mora da vas poštuje kao oca i dobročinitelja. Imate pravo da ubirete plodove sa zemlje koju ste sami obrađivali. Dali ste i primili obećanje, ono mora biti ispunjeno.

Ljudsko pravo u svakom pogledu mora da počiva na ovom prirodnom pravu, a glavni temelj, univerzalni princip i jednog i drugog jeste: „Ne čini ono što ne bi želeo da tebi čine.” Ne vidim kako bismo, shodno ovom principu, mogli da čujemo kako neki čovek kaže drugom: „Veruj u ono u šta ja verujem i u ono u šta ne možeš da veruješ, ili ćeš nestati.” Tako se govori u Španiji, Portugalu, Goi. U nekim drugim zemljama danas je dovoljno reći: „Veruj ili ću te uništiti; veruj ili ću ti naneti sve zlo koje mogu; čudovište, nisi moje vere, znači nevernik si – moraš biti izgnan od tvojih bližnjih, iz tvog grada, iz tvog kraja.”

Kada bi ovakvo vladanje proisticalo iz ljudskog prava, onda bi Japanac trebalo da prezire Kineza koji bi se gnušao Sijamca; a ovaj bi proganjao žitelje Ganga, koji

ske: to je pravo tigrova i prilično je užasno, jer tigrovi se razdiru samo zbog jela, a mi se istrebljujemo zbog paragrafa.

VII

DA LI JE NETOLERANCIJA POSTOJALA MEĐU GRCIMA

Narodi o kojima nam je istorija pružila slabašna znanja smatrali su svoje različite religije kao čvorove koje ih drže na okupu: bilo je to udruživanje bogova i ljudskog roda. Među bogovima, kao i među ljudima, postoji neka vrsta prava na gostoprimstvo. Kada bi neki stranac dospao u grad, počeo bi da se divi božanstvima te zemlje. Nikada nije propušтана prilika za poklonjenje čak ni bogovima neprijatelja. Trojanci su upućivali molitve bogovima koji su se borili za Grke.

Aleksandar je u Libijskoj pustinji tražio savet od boga Amona, kome su Grci nadenuli ime Zevs, a Latini Jupiter, mada su i jedni i drugi imali svoga Jupitera i svoga Zevsa. Kada je podizana opsada grada, prinošena je žrtva i uznošene molitve gradskim bogovima da bi se oni umilostivili. Tako je čak i usred rata religija ujedinjavala ljude, ponekad ublažavala njihov bes, mada ih je ponekad navodila i na neljudske i užasne postupke.

Možda se varam, ali mi se čini da od svih organizovanih starih naroda nijedan nije gušio slobodu mišljenja. Svi su imali religiju, ali izgleda da su u njenom

duhu podjednako postupali i prema ljudima i prema bogovima; svi su priznavali vrhovnog boga, ali su mu pridružili izuzetan broj nižih božanstava; imali su samo jednu crkvu, ali su dopuštali mnoštvo posebnih sistema.

Na primer, koliko god da su bili religiozni, Grci su smatrali dobrim što epikurejci poriču providenje i postojanje duše. Ne govorim o drugim sektama koje su odreda blagosiljale svete misli kakve su morale postojati o Vrhovnom biću i koje su sve bile dopuštene.

Sokrat se najviše približio spoznaji Tvorca, zbog čega je pretpreo kaznu i umro kao božji mučenik; on je jedini koga su Grci pogubili zbog ubeđenja. Ako je to zaista bio razlog njegove osude, ne treba ga vezivati za netoleranciju, jer je kažnjen onaj koji je slavio Boga a uvažavani su svi oni koji su božanstvu pridavali najnedostojnije pojmove. Po mom mišljenju, neprijatelji tolerancije se ne smeju dičiti gnusnim primerom Sokratovih sudija.

Sokrat je očigledno bio žrtva ostrašćene stranke koja se podigla protiv njega. Među sofistima, besednicima, pesnicima koji su podučavali po školama, kao i svim učiteljima koji su se starali o deci uglednika, stekao je nepomirljive neprijatelje. I sam priznaje, u besedi koju je preneo Platon, da je išao od kuće do kuće ne bi li učiteljima dokazao da su obične nezalice. Ovakvi postupci nisu bili dostojni onoga koga je proročanstvo proglasilo najmudrijim čovekom. Iz Veća petstotine izabrali su sveštenika i savetnika koji su ga optužili, priznajem da ne znam s kakvim tačno objašnjenjem jer u njegovoj *Odbrani* nalazim tek neke nagoveštaje; u osnovi su mu zamerili da među mladima širi reči protiv religije i vlasti. Na to se svakodnevno širom sveta pozivaju klevetnici; ali u sudu su neophodne potkrepljene činjenice, jasni i odmereni temelji optužbe, a to-

ga uopšte nije bilo na suđenju Sokratu; jedino znamo da se u njegovu korist u početku izjasnilo dvestotine dvadeset glasova. Dakle, Veće petstotine je okupljalo dvestotine dvadeset filozofa: to je mnogo, sumnjam da bi više od toga igde našli. Naposljetku, većina se izjasnila za kukutu; ali prisetimo se da su se Atinjani otreznilo, popravili, okrenuli protiv klevetnika i sudija; da je Melit, glavni inicijator ove presude, zbog ove nepravde osuđen na smrt; da su drugi prognani a da je u Sokratovu čast podignut hram. Nikada filozofija nije bila na bolji način osvećena i počašćena. Sokratov primer je u osnovi izvanredan argument koji se može izneti protiv netolerancije. Atinjani su imali hram posvećen stranim bogovima, bogovima koje nisu mogli poznavati. Ima li boljeg dokaza ne samo za trpeljivost prema svim narodima, već i za poštovanje njihove religije?

Jedan pošten čovek koji nije neprijatelj razuma, književnosti, napretka ili otadžbine, pravdajući nedavno Vartolomejsku noć, naveo je rat žitelja Fokide nazvan *sveti rat**, kao da je taj rat poveljen zbog vere, dogme, teoloških argumenata; radilo se samo o prevlasti nad jednom teritorijom, što je i predmet svih ratova.

* Fokida, pokrajina u severnoj Grčkoj. Na njenoj teritoriji nalazilo se Delfijsko proročište oko koga su se grčki gradovi sukobljavali u tzv. *svetim ratovima*. (prim. prev.)

** Opat De Malvo, koji je 1762. godine objavio *Saglasnost vere i čovečnosti o netoleranciji*; takođe videti poglavlje XXIV.

Klasje žita nije simbol verovanja; nijedan grčki grad nikada nije ratovao zbog razlike u mišljenjima. Uostalom, šta hoće ovaj skromni i blagi čovek?*** Da li on od nas traži da povedemo sveti rat?

VIII

DA LI SU RIMLJANI BILI TOLERANTNI

Kod starih Rimljana, od Romula do doba kad su se hrišćani sporili sa sveštenicima carstva, nećete naići na primer progona nekog čoveka zbog njegovih ubeđenja. Ciceron je sumnjao u sve, Lukrecije je sve opovrgavao; niko im ništa nije zamerao. Sloboda je bila shvatana toliko široko da Plinije Stariji, prirodnjak, započinje svoju knjigu poricanjem postojanja Boga, napominjući da postoji samo jedno božanstvo – Sunce. Ciceron govoreći o paklu kaže: „Čak ni stara budala ne bi u to poverovala”. Juvenal kaže: „Ni deca u to ne veruju”. U rimskom pozorištu se pevalo:

Posle smrti nema ničega, ni sama smrt nije ništa.

(SENEKA, *Trojanke*; hor na kraju II čina.)

Razmotrimo ove maksime, ali oprostimo ljudima koje jevanđelja nisu prosvetlila. Maksime su pogrešne i bezbožne, ali zaključujemo da su Rimljani bili veoma tolerantni jer one nisu podstakle ni najmanje sukobe.

Veliki princip senata i rimskog naroda je glasio:

„Samo bogovima dolikuje da se brinu o uvredama koje su im upućene.” Ovaj kraljevski narod je samo razmišljao o tome kako da osvoji, zavlada i uredi čitav univerzum. Bili su zakonodavci i osvajači; Cezar koji nam je ostavio oružje, zakone i igre, nikada nije želeo da nas prisili da se zbog njega odrekemo druida, iako je bio veliki sveštenik naroda koji je vladao nad nama.

Rimljani nisu priznavali sve kultove, nisu sve javno odobravali, ali su ih sve dopuštali. Pod Numom nisu imali nikakvih materijalnih predmeta kultova, slika ili kipova; ubrzo su ih podigli bogovima *majorum gentium*,* onakve kakve su videli kod Grka. Zakon dvanaest tablica, *Deos peregrinos ne colunto*** , sveo se na to da je javno poklonstvo dopušteno samo vrhovnim božanstvima koja je odobrio senat. Izida je imala hram u Rimu dok ga Tiberije nije uništio, kada su ga sveštenici ovog hrama, koje je izvesni Mundus potplatio, primili na konak pod imenom boga Anubisa sa ženom koja se zvala Paulina. Ovu pripovest prenosi jedino Josif***; on nije bio savremenik, a često je lakoveran i preteruje. Malo je verovatno da je u prosvetnom dobu kakvo je bilo pod Tiberijem, neka otmena gospa mogla da bude toliko glupa i poveruje da uživa naklonost boga Anubisa.

Bez obzira da li je ova anegdota istinita ili nije, ostaje izvesno da je u Rimu postojao hram posvećen egipatskom božanstvu. Jevreji su se u Rimu bavili trgovinom još od punskog rata; sinagoge su imali od Avgustovog doba i sačuvali su ih sve do danas. Ima li boljeg primera od ovoga da su Rimljani toleranciju smatrali najsve-tijim zakonom ljudskog prava?

* *Majorum gentium* (lat.) – starijih plemena. (prim. prev.)

** *Deos peregrinos ne colunto* – stare bogove ne poštovati. (prim. prev.)

*** Josif Flavije, rimski istoričar. (prim. prev.)

Tvdi se da su čim su se pojavili hrišćani, ti isti Rimljani koji ranije nikoga nisu progonili, počeli da ih progone. Izgleda mi očigledno da je ta činjenica netačna; za dokaz ću uzeti samog svetog Pavla. *Dela apostolska* (21:24) nas uče da je sveti Jakov predložio svetom Pavlu da obrije glavu, pošto su ovoga Jevreji optužili da želi da preko Isusa Hrista uništi mojsijevski zakon, i da se sa četvoricom Jevreja pročisti „i svi će doznati da ono što su čuli za tebe ništa nije, nego da i sam držiš zakon i živiš po njemu”.*

Hrišćanin Pavle je zatim sedam dana obavljao sve judaističke obrede; međutim, nije prošlo ni svih sedam dana kada su ga Jevreji iz Azije prepoznali i videvši da je ušao u hram ne samo sa Jevrejima, već i sa nejevrejima, zavapili da čini svetogrđe: zatim su ga uhvatili i odveli pred guvernera Feliksa, a potom se obratili Fistovom sudu. Jevreji iz gomile su tražili smrt; Fist im je odgovorio: „... da nije običaj u Rimljana da se prije pokloni kakav čovjek na smrt dok se optuženi ne suoči s onima koji ga tuže, i ne primi mjesto da odgovara za svoju krivicu.” (Dap. 25:16)

Reči ovog sudije su utoliko značajnije ukoliko se zna da on nije imao nikakvog uvažavanja prema svetom Pavlu i da je prema njemu osećao samo prezir: zavarano lažnim objašnjenjima svog razuma, smatrao ga je ludakom; čak mu je i sam poručio da je skrenuo s uma. (Dap. 26:24) Fist je stoga samo sledio ravnopravnost rimskog zakona pružajući zaštitu neznancu koga inače nije cenio.

* Svi citati iz *Starog zaveta* dati su prema prevodu Đure Daničića, a iz *Novog zaveta* prema prevodu Vuka Karadžića; skraćenice za poglavlja su date na uobičajeni način. (prim. prev.)

** Sadukejci – pripadnici jevrejske religiozne sekte koja nije priznavala predanje i nije verovala u anđele i besmrtnost duše nego samo u Mojsijeve zakone; protivnici fariseja. (prim. prev.)

Eto kako je sam Sveti duh objavio da Rimljani nisu progonitelji i da su pravedni. Nisu se Rimljani pobunili protiv svetog Pavla, već su to bili Jevreji. Isusov brat, sveti Jakov, bio je kamenovan po naređenju Jevreja sadukejca**, a ne Rimljanina. Sami Jevreji su kamenovali svetog Stefana¹; a kada je sveti Pavle čuvaو odore dželata, to nije činio kao rimski građanin.

Prvi hrišćani nesumnjivo nisu imali o čemu da se spore protiv Rimljana; njihovi jedini neprijatelji bili su Jevreji od kojih su počeli da se odvajaju. Poznato je kakvu bezobzirnu mržnju gaje svi pripadnici neke sekte prema onima koji napuste njihovu veru. Nema sumnje da je u sinagogama Rima došlo do nemira. Svetonije u *Klaudijevom životu* (pogl. XXV) kaže: „Rim je proterao Jevreje koji su, potaknuti od Hrista, stalno izazivali nemire.” Prevario se govoreći da ih je Hrist podsticao, ali o pojednostima nije mogao da sazna od naroda koji je u Rimu bio toliko omražen kao što su to bili Jevreji; međutim, nije pogrešio što se tiče uzroka ovih sporova. Svetonije je pisao u doba Hadrijana, u drugom stoleću; u to doba u očima Rimljana hrišćani se nisu razlikovali od Jevreja. Odlomak iz Svetonijevog dela pokazuje da su Rimljani, neskloni progonima ranih hrišćana, tada ugnjetavali Jevreje koji su ove proganjali. Želeli su da rimska sinagoga pokaže prema njihovoj razdvojenoj braći podjednaku samilost kao što je senat pokazao prema njima, a proganani Jevreji su se brzo vratili; čak su im dodeljene i po-

¹ Mada Jevreji više nisu imali sudsku vlast otkako je Arhelaj progan među Alobroge a Judeja pretvorena u provinciju imperije, Rimljani su ipak često zatvarali oči kad su Jevreji uzimali zakon u svoje ruke, tj. kad su posle nemira kamenovali one za koje su verovali da su ih osramotili.

² Ulpijan, *Digest.*, lib. I, tit. II. „Eis qui judaicam superstitionem sequuntur honores adipisci permiserunt, etc.”

časti, uprkos zakonima koji su im ih uskraćivali: o tome nas obavestavaju Dion Kasije i Ulpijan². Da li je moguće da su posle propasti Jerusalima carevi Jevrejima ukazivali počasti, a da su progonili, predavali dželatima i zverima hrišćane koje su smatrali jevrejskom sektom?

Tvrdi se da ih je proganjao Neron. Tacit izveštava da su oni optuženi za požar u Rimu i da su ih prepustili narodnom besu. Da li se u takvoj optužbi radi o njihovoj veri? Nesumnjivo ne. Da li bismo rekli da su Kinezi, ko-

* Batavija – danas Džakarta, glavni grad Indonezije, nekada holandska kolonija. (prim. prev.)

³ Tacit kaže (*Anali*, XV, 44): „Oni koje je narod, gnušajući se njihovih nedela, nazivao hrišćanima.” Teško je poverovati da se za hrišćane već tada znalo u Rimu. Tacit je pisao u doba Vespazijana i Domicijana; govorio je o hrišćanima onako kako se u to vreme govorilo. Usudio bih se da kažem kako bi reči *odio humani generis convicti* upravo u Tacitovom stilu mogle da znače, *ubeđeni da ih ljudski rod mrzi*, isto tako kao i *ubeđeni u mržnju prema ljudskom rodu*.

Šta su zaista radili u Rimu ovi prvi misionari? Trudili su se da pridobiju nekoliko duša, podučavali ih najčistijem moralu; nisu ustajali ni protiv kakve vlasti; poniznost njihovih bića bila je dovedena do krajnosti baš kao i njihov položaj i stanje; jedva da se za njih znalo; jedva da su se odvojili od drugih Jevreja; kako bi ljudski rod koji nije ni znao za njih mogao da ih mrzi? I kako bi bilo moguće da su oni ubeđeni u mržnju prema ljudskom rodu?

Kada je London izgoreo, za to su bili optuženi katolici; ali to se desilo posle verskih ratova, posle oružane zavere kojoj su neki nedostojni katolici bili posvećeni.

Rani hrišćani Neronovog vremena se svakako nisu nalazili u istim prilikama. Prilično je teško prodrati do ponora istorije: Tacit ne iznosi nijedan razlog za sumnju da je sam Neron želeo da spali Rim do temelja. Svakako je bilo utemeljenije osumnjičiti Čarlsa II da je spalio London: krv njegovog oca kralja, pogubljenog pred narodom koji je zahtevao njegovu smrt, mogla je da posluži kao izgovor; ali Neron nije imao ni opravdanja, ni izgovora, ni koristi. Takva besmislena govorkanja svugde mogu da poteknu iz naroda: i danas čujemo razne lude i neopravdane priče. ⇒

⇒ Tacit koji je bio dobar poznavalac vladarskih prilika, svakako je morao da poznaje i prilike u narodu, uvek taštom, uvek buntovnom u svojim naglim i prolaznim shvatanjima, nesposobnom da išta uoči a kadrom da bilo šta kaže, da u sve poveruje i da sve zaboravi.

Filon (*De Virtutibus* i *Legatione ad Caium*) kaže da ih je „Sejan (Tiberijev savetnik) progonio u doba Tiberija, ali da je posle Sejanove smrti car obnovio njihova prava”. Bili su izjednačeni sa rimskim građanima zbog čega su bili omraženi; učestvovali su u raspodeli žita i, čak, ako bi raspodela padala na subotu, njima su žito delili drugim danom: svakako je to bilo u znak priznanja zbog novca koji su udelili državi, jer su oni u svakoj zemlji kupovali toleranciju i brzo bi se obeštetili za troškove koje su imali.

Dodao bih ovoj napomeni da Filon smatra Tiberija mudrim i pravednim vladarom. Ja sam skloniji da verujem kako nije bio pravedan već se pravednost uklapala sa sopstvenom dobiti; no i to što Filon navodi nagoni me da malo posumnjam u strahote zbog kojih mu zameraju Tacit i Svetonije. Izgleda mi neverovatno da se sedamdesetogodišnji nepokretni starac povukao na ostrvo Kapri da bi se tamo posvetio željenim raskalašnostima koje zadaju muke i kakve su bile nepoznate i najrazuzdanijima među rimskom mladeži; ni Tacit ni Svetonije nisu poznavali ovog cara; sa zadovoljstvom su se povelili za narodnim glasinama. Oktavije, Tiberije i njihovi naslednici bili su nepodnošljivi jer su vladali narodom koji je trebalo da bude slobodan; istoričari su uživali da ih ruže a tim istoričarima se verovalo na reč jer nije bilo hronika, starih dnevnika, dokumenata; osim toga istoričari nikoga ne citiraju; nemoguće im je protivrečiti; ružili su koga su hteli i po svom nahođenju odlučivali o sudu potomstva. Pametan čitalac treba da uoči u kojoj meri je potrebno biti oprezan prema verodostojnosti istoričara, koliko uverljivosti treba pridati opštim činjenicama koje potvrđuju ozbiljni pisci, proistekli iz prosvetljenog naroda, i dokle se ograničiti u uverljivosti priča koje ti isti pisci navode bez ikakvog dokaza.

je su pre nekoliko godina poklali Holanđani u predgrađima Batavije*, bili žrtvovani zbog religije? Koliko god bili skloni da padnemo u zabludu, nemoguće je netoleranciji pripisati užas koji je pod Neronom zadesio nekolicinu nesrećnih polujevreja i poluhrišćana.³

IX

O MUČENICIMA

Uskoro su se pojavili hrišćanski mučenici. Teško je tačno utvrditi iz kojih razloga su ovi mučenici bili osuđivani, ali usuđujem se da poverujem kako nijedan od njih, bar pod prvim cezarima, to nije bio isključivo zbog svoje religije – sve vere su bile tolerisane; kako bi bilo moguće otkrivati i progoniti neke neugledne koji su imali poseban kult, u doba kad su svi ostali bili dopušteni?

Tit, Trajan, Antonin i Decije nisu bili varvari: da li je moguće zamisliti da su oni jedino hrišćanima uskratili slobodu kakvu su uživali svi ostali? Da li bi se usudili da ih optuže isključivo zbog tajnih obreda, dok su obredi Izide, Mitre ili sirijske boginje, svi strani rimskoj veri, bili dopušteni bez ikakvih ograničenja? Progona su svakako morali da imaju neke druge razloge, a neki drugi oblici mržnje, podržavani državnim razlozima, krivi su za krvoproliće hrišćana.

¹ Razume se da mi uvažavamo sve što uzvisuje ugled crkve; možemo se svetim mučenicima, ali moleći se svetom Lavrentiju ⇒

Na primer, kada je sveti Lavrentije odbio da rimskom prefektu Korneliju Sekularisu preda novac hrišćana koji je čuvao, prirodno je što su prefekt i imperator bili ljuti: nisu znali da je sveti Lavrentije ovaj novac razdelio siromašnima i da je tako učinio milosrdno i sveto delo; smatrali su ga otpadnikom i pogubili.¹

Razmotrimo mučeništvo svetog Poliekt. Da li su ga osudili samo zbog vere? On odlazi u hram u kojem se zaziva milost bogova radi pobeđe cara Decija; on vređa žrtvenike, prevrće i razbija oltare i statue – u kojoj bi zemlji na svetu oprostili takav ispad? Hrišćanin koji je javno pocepao edikt cara Dioklecijana i koji je na svoju sabraću navukao veliki progon tokom dve poslednje godine vladavine ovog gospodara, nije imao čistu savest i bio je nesrećan što je prouzrokovao nesreću svojih savernika. Ovakav neumereni poriv koji se često javljao i koga su osuđivali i mnogi crkveni očevi, verovatno je bio uzrok svih progona.

Nipošto ne poredim prve sakramentalce* sa ranim hrišćanima: ne pripisujem grehe istini; ali Farel, pretodnik Žana Kalvina, počinio je u Arlu istu stvar koju je

⇒ moramo da posumnjamo u reči koje mu je uputio sveti Sikst: „Sledićete me tri dana”; da je u tom kratkom vremenu rimski prefekt zatražio od njega da prikupi novac od hrišćana; da je Lavrentije imao vremena da okupi sve siromašne u gradu; da je otišao do prefekta da bi ga odveo na mesto na kojem su se ovi bednici sakupili; da su mu priredili suđenje; da je bio izložen ispitivanju; da je prefekt od nekog kovača zatražio velike rešetke da bi na njima ispekli čoveka; da je prvi magistrat Rima takođe prisustvovao ovom suđenju; da je sveti Lavrentije na ognju rekao: „Dovoljno sam pečen na ovoj strani, okreni me na drugu stranu ako želiš da me pojedеш?” Ovakvo spaljivanje ljudi nije u duhu Rimljana; i kako je moguće da nijedan paganski pisac ne pominje nijedan sličan slučaj?

* Sakramentalci – ime pojedinih protestantskih sekti koje su imale svoje specifično shvatanje evharstije. (prim. prev.)

sveti Poliekt učinio u Jermeniji. Ulicama je tokom procesije nošen kip svetog Antonija Pustinjaka; Farel se sa nekolicinom svojih sledbenika obrušio na monahe koji su nosili svetog Antonija, pretukao ih i rasterao i bacio svetog Antonija u reku. Zaslužio je smrt koja ga nije stigla jer je imao vremena da pobjegne. Da se zadovoljio povcima upućenim monasima da ne veruje da je gavran doneo pola hleba svetom Antoniju Pustinjaku, niti da je sveti Antonije razgovarao sa kentaurima i satirima, bio bi strogo ukoren jer je remetio red; ali da je uveće, posle procesije, samo pažljivo proučio priču o gavranu, kentaurima i satirima, niko mu ništa ne bi mogao prigovoriti.

Zar bi Rimljani trpeli da se ozloglašeni Antinoj uvrsti u red pomoćnih bogova, a da bi raskomadali i predali zverima sve one kojima bi se moglo zameriti da se klanjaju jednom pravedniku! Zar bi priznali vrhovnog Boga², najvišeg Boga, gospodara svih pomoćnih božanstava potvrđenog geslom *Deus optimus maximus*, a prgonili bi one koji se klanjaju jednom Bogu!

Nije izvesno da je ikad u doba careva bilo inkvizici-

² Dovoljno je samo pročitati Vergilija da bi se videlo kako su Rimljani priznavali vrhovnog Boga, vladara svih nebeskih bića.

U misterijama u koje su bili upućeni gotovo svi Rimljani, pevao se samo o jedinstvu Boga. Pogledajte divnu Orfejevu himnu; pročitajte pismo Maksima iz Madore svetom Avgustinu u kojem kaže da „samo budale mogu da ne priznaju vrhovnog Boga”. Longin kao paganin piše svetom Avgustinu da je Bog „jedinstven, nepojmljiv, neopisiv”; i sam Laktancije, koga je teško optužiti za preteranu obzirnost, priznaje u svojoj V knjizi (*Divin. Institut.*, c. III) da su „Rimljani sve bogove podredili vrhovnom Bogu”. I Tertulijan u svojoj *Apologetici* (pogl. XXIV) iznosi da čitavo carstvo priznaje jednog Boga, gospodara sveta čije su moć i veličina beskrajne. Posebno pogledajte Platona, Ciceronovog učitelja filozofije, i naći ćete da „postoji samo jedan Bog kome se treba klanjati, voleti ga, raditi po njegovom svetom i pravednom uzoru”. Epiktet u okovima, Marko Antonije na prestolu, na stotinu mesta kazuju isto.

je protiv hrišćana, tj. da su ih obilazili po kućama i ispitivali o njihovoj veri. Nikada to nisu činili ni protiv Jevreja, Sirijaca, Egipćana, barda, druida, filozofa. Dakle, mučenici su bili oni koji su ustali protiv lažnih bogova. Ne verovati u njih bila je veoma mudra, veoma pobožna stvar; međutim, ako su se oni, nezadovoljni samo obožavanjem jednog Boga u duhu i istini, okomili na postojeći kult ma koliko on bio apsurdan, primorani smo da kod njih zapazimo netoleranciju.

Tertulijan u svojoj *Apologetici* (pogl. XXIX) priznaje da su hrišćane smatrali pobunjenicima: optužba je nepravedna, ali pokazuje da nije samo hrišćanska religija bila ta koja je brinula magistrature. On priznaje (pogl. XXXV) da su hrišćani odbijali da svoja vrata kite lovorovim granama tokom javnih proslava carskih trijumfa: takvo ponašanje bilo je lako osuditi kao zločin uvrede veličanstva.

Prvu sudsku kaznu protiv hrišćana izrekao je Domicijan, ali se ona ograničila na jednogodišnji progon: „Facile coeptum repressit, restitutis etiam quos relegaverat”, veli Tertulijan (pogl. V). Laktancije u svom ponesenom stilu tvrdi da je crkva bila mirna i napredna od Domicijanovog do Decijejevog vremena (pogl. III). Tako dug mir, kaže, prekinut je onda kad se odurna zver Decije ustremio na crkvu: „Exstitit enim post annos plurimos execrabile animal Decius, qui vexaret Ecclesiam.” (pogl. IV)

Ne želimo ovde da raspravljamo o mišljenju učenog Dodvela* o malom broju mučenika; ali da su Rimljani toliko progonili hrišćansku religiju, da je senat neodmerenim kaznama osudio toliko nevinih, da su hrišćane popatali u vrelo ulje, da su gole devojke bacali zverima u

* Henry Dodwell (1641–1711), irski istoričar i teolog koji je tvrdio da progoni prvih hrišćana nisu imali ni opseg a ni karakter koji im je pripisivala katolička historiografija. (prim. prev.)

circusu, zašto bi ostavljali na miru prve biskupe u Rimu? Sveti Irinej od svih biskupa u mučenike ubraja isključivo Telesfora, iz 139. godine, ali nema nikakvih dokaza da je ovaj Telesfor bio osuđen na smrt. Zefirin je vladao rimskom crkvom osamnaest godina i mirno umro 219. godine. Istina je da su među najstarije mučenike uvrštene i prve pape; ali tada je reč mučenik uzimana u doslovnom značenju: *martir* je značilo *svedočenje* a ne *stradanje*.

Teško je usaglasiti progone sa slobodom koju su hrišćani imali da sazovu pedeset šest sabora, koliko su ih u prva tri veka nabrojali crkveni pisci.

Progona je bilo, ali da su bili toliko žestoki kao što se govori, Tertulijan koji je sa toliko strasti pisao protiv vladajućeg kulta, verovatno ne bi umro u svojoj postelji. Poznato je da carevi nisu čitali njegovu *Apologitiku*; opskurni spis, sastavljen u Africi, nije dospelo do onih koji su vladali svetom, ali je morao biti poznat onima koji su bili u dodiru sa prokonzulom Afrike; morao je privući priličnu mržnju na pisca, ali on nije iskusio nikakvo mučeništvo.

Origen je javno podučavao u Aleksandriji i nije bio osuđen na smrt. Isti Origen koji se tako slobodno obraćao paganima i hrišćanima, koji je pronosio Hristove reči onima koji su odricali Božje trojstvo, u trećoj knjizi protiv Celza otvoreno je priznao da je „bilo suviše malo mučenika, premalo. Ipak, hrišćani se ne odriču sredstva kako bi njihova religija obuhvatila čitav svet; pohode gradove, utvrđenja, sela.”

Izvesno je da su neprijateljski sveštenici ova neprestana hodočašća mogli da proglase pobunama; ipak su te misije bili dopuštane, uprkos egipatskom narodu, uvek uzbuđenom, buntovnom i podlom, narodu koji je

³ Ovu tvrdnju treba dokazati. Treba priznati da su, pošto je istorija zamenila predanje, Egipćani predstavljani kao kukavički i ⇒

⇒ sujeveran narod. Kambis je potčinio Egipat posle svega jedne bitke; Aleksandar je nametnuo svoje zakone bez ikakvih borbi, ne podižući opsadu oko bilo kog grada; Ptolomeji su ga osvojili bez oružja; Cezar i Avgust su ga lako potčinili; Omar je osvojio čitav Egipat samo u jednom ratu; Mameluci, narod sa Kolhide i obrodnaka Kavkaza, zagospodario je njime posle Omara; i oni su, a ne Egipćani, odbili vojsku Svetog Luja i zarobili tog kralja. Najzad, Mameluci su postali Egipćani, što će reći mekušci, kukavice, neoprezni i lakomisleni poput prirodnih stanovnika tog podneblja, i za tri meseca su se našli pod Selimom I koji je obesio njihovog vođu i priključio oblast Turskom carstvu sve dok je nisu osvojili drugi varvari.

Herodot prenosi da je u davnim vremenima egipatski kralj Sezostris pošao iz zemlje sa zvaničnom namerom da pokori vasseljenu; očigledno je da je takva namera dostojna samo Don Kihota, a ukoliko zanemarimo činjenicu da Sezostris i nije egipatsko ime, ovaj događaj, kao i mnoge prethodne činjenice, mogli bismo da svrstamo u red priča iz *Hiljadu i jedne noći*. Među pokorenim narodima ništa nije rasprostranjenije od bajki o njihovoj nekadašnjoj veličini, kao što u nekim zemljama porodice bednika izvode svoje poreklo od drevnih vladara. Egipatski sveštenici pripovedali su Herodotu da je kralj Sezostris krenuo u pohod sa namerom da pokori Kolhidu; to bi odgovaralo priči da je francuski kralj pošao iz Turena da pokori Norvešku.

Iako se ove priče ponavljaju u hiljadama i hiljadama knjiga, njihova verodostojnost time nije nimalo potvrđena; mnogo je prirodnije da su čvrsti i neustrašivi stanovnici Kavkaza, Kolhidani i drugi Skiti koji su u toliko navrata pustošili Aziju, prodrli do Egipta, a da su sveštenici iz Kolhosa naposletku izvestili o prihvatanju običaja obrezivanja, nije dokaz da su ih Egipćani pokorili. Diodor sa Sicilije navodi da su svi kraljevi koje je Sezostris pobedio, svake godine dolazili iz svojih krajeva i donosili mu danak, a da se Sezostris njima poigravao kao da su konji na kočijama, pa bi ih upregao za kočiju kojom se prevezio do hrama. Ove gargantuovske priče se svakodnevno prepisuju. Ovi su kraljevi svakako bili vredniji od toga da ih uprežu kao konje.

Piramide i druge starine dokazuju jedino ponos i neukus egipatskih vladara, kao i ropstvo priglupog naroda koji je svojim rukama, kao jedinim dobrom kojim je raspolagao, udovoljavao prostačkoj umišljenosti svojih vladara. Vlast nad ovim narodom, čak i u vremena koja se toliko slave, izgleda apsurdno i tiranski; tvrdilo se da sva ⇒

rašćerećio jednog Rimljanina koji je ubio mačku, vazda besprizornom narodu, šta god ljubitelji piramida rekli.³

Ko je drugi trebalo da ustane protiv sveštenika i vlasti nego sveti Grigorije Čudotvorac, Origenov učenik? Grigorije je jedne noći video starca poslanog od Boga u pratnji žene koja je zračila svetlošću; ta žena bila je Bogorodica, a starac Jovan Bogoslov. Sveti Jovan mu je pokazao simbol koji će sveti Grigorije početi da propoveda. Odlazeći u Neokesareju, prošao je pored hrama u kojem su objavljivana proročanstva i gde ga je kiša primorala da prenoći; u hramu se više puta prekrstio. Sutradan je veliki sveštenik hrama bio iznenađen što demoni, koji su mu ranije redovno odgovarali, više nisu hteli da objavljuju proročanstva te ih je prizvao. Đavoli su mu rekli da se više neće pojavljivati; saopštili su

⇒ zemlja pripada njihovih monarsima. I takvi robovi su kanili da osvoje svet!

Navodno veliko znanje egipatskih sveštenika je još jedno preterivanje. Ljudi koji su tvrdili da je tokom jedanaest hiljada godina Sunce dva puta izašlo i dva puta zašlo, nastavljajući svojim tokom, svakako su nadmašili i pisca Liješkog almanaha. Religija ovih sveštenika koji su upravljali državom ne može se porediti sa religijom najdivljijih naroda Amerike: poznato je da su poštovali krokodile, majmune, mačke, luk; danas na čitavom svetu, uz izuzetak kulta velikog lame, ne postoji nešto toliko apsurdno.

Ni njihova umetnost nije mnogo vrednija od religije; nema nijedne stare egipatske statue koja bi bila podnošljiva, a sve što je iole vrednije stvorili su umetnici iz Grčke u Aleksandriji pod Ptolomejima i cezarima: da bi naučili geometriju bio im je neophodan Grk.

Uvaženi Bose se oduševljala egipatskim zaslugama u svojoj *Raspravi o opštoj istoriji* upućenoj sinu Luja XIV. Ova knjiga može da zadivi mladog vladara, ali se naučnici njome ne mogu zadovoljiti: reč je o veoma lepo napisnoj pohvali, ali istoričar mora da bude pretežno filozof a ne besednik. Inače, ovo razmišljanje o Egipćanima iznosimo samo kao pretpostavku: kako bismo drugačije i nazvali sve ono što se govori o starim vremenima?

mu da više ne mogu da obitavaju u hramu, jer je u nje-mu Grigorije proveo noć i prekrstio se.

Vrač je naredio da uhvate Grigorija koji mu je odgovorio: „Mogu da oteram demone odakle god želim i odvedem ih kud mi se sviđi. – Vratite ih onda u moj hram”, rekao mu je vrač. Tada je Grigorije iscepao list iz knjige koju je držao u ruci i ispisao sledeće reči: „Grigorije Satani: naređujem ti da se vratiš u ovaj hram.” Hartiju su stavili na oltar, demoni su poslušali i tog dana nastavili sa proročanstvima kao i obično, posle čega su, kao što je poznato, prestali.

Grigorije Niski govori o ovim događajima u životu svetog Grigorija Čudotvorca. Paganski sveštenici su se svakako morali okrenuti protiv Grigorija i u svojoj zaslepljenosti ga izvesti pred sud; ipak njihov najveći neprijatelj nije bio izložen nikakvim progona.

U povesti svetog Kiprijana navodi se da je on bio prvi episkop Kartagine osuđen na smrt. Mučeništvo svetog Kiprijana dogodilo se 258. godine naše ere; dakle dugo vremena nijedan kartaginski episkop nije bio zlostavljan zbog religije. Povest nam ne iznosi kakve su klevete bile izrečene protiv svetog Kiprijana, ko su bili njegovi neprijatelji, zašto je prokonzul Afrike bio besan na njega. Sveti Kiprijan piše rimskom episkopu Korneliju: „Nedavno se u Kartagini narod podigao i u dva navrata tražio da me bace lavovima.” Sasvim je izvesno da je uzbuđenje žustrog naroda Kartagine izazvalo Kiprijanovu smrt i sasvim je sigurno da ga car Gal nije izdaleka osudio na smrt zbog njegove vere, pošto je ostavio na miru Kornelija koji je živio pred njegovim vratima.

Brojni tajanstveni uzroci mešaju se sa vidljivim uzrokom, toliko nepoznatih povoda dovodi do progona ljudi, da je u potonjim stolicima nemoguće rasčlaniti skriveni uzrok zle kobi najuglednijih ljudi, ponajviše

stoga što su razlozi nečije osude bili poznati samo pripadnicima njegove stranke.

Primetimo da su sveti Grigorije Čudotvorac i sveti Danilo, episkop Aleksandrije, koje niko nije osudio, živeli u vreme svetog Kiprijana. Zašto su ih ostavili na miru, mada su bili čuveniji od episkopa Kartagine? I zašto je sveti Kiprijan bio izveden na sud? Zar nije moguće da su lični i moćni neprijatelji podlegli uticaju kleveta, pod izgovorom državne zaštite koja se tako često vezuje za religiju, dok su ostali imali sreću da izbegnu mržnju ljudi?

Nikako nije moguće da je sveti Ignatije stradao pod milosrdnim i pravednim Trajanom isključivo zbog optužbe zbog hrišćanstva pošto je hrišćanima bilo dopu-

⁴ Smrt svetog Ignatija se uopšte ne dovodi u sumnju, ali zar čitanje izveštaja o njegovom mučeništvu neće kod čoveka zdravog razuma pobuditi izvesne sumnje? Nepoznati pisac ovog izveštaja kaže da je „Trajan verovao da je njegova slava nepotpuna ako carstvo ne potčini hrišćanskom bogu”. Kakva misao! Da li je Trajan bio osoba koja je poželela da pobedi bogove? Kad se Ignatije pojavio pred carem, vladar mu je rekao: „Ko si ti, nečisti duše?” Malo je verovatno da se sam car obraćao zatvoreniku i lično mu sudio; to nije bio običaj vladara. Da je Trajan naredio da pred njega izvedu Ignatija ne bi ga pitao: „Ko si ti?” pošto bi to već znao. Da li je osoba poput Trajana mogla da izgovori izraz kao što je „nečisti duh”? Zar se ne uočava da je to izraz isterivača đavola koga neki hrišćanin stavlja u usta caru? Zar je to, pobogu, Trajanov stil?

Može li se zamisliti da mu je Ignatije odgovorio da se zove Teofor jer nosi Isusa u srcu i da je Trajan sa njim raspravljao o Isusu Hristu? Trajanu pripisuju, na kraju razgovora, reči: „Zapovedamo da Ignatije koji se ponosi što u sebi nosi rassetoga, bude bačen u okove, itd.” Sofista, neprijatelj hrišćana, mogao bi da nazove Hrista rassetim, ali je potpuno nepojmljivo da se za takvim izrazom posegne u presudi. Mučenje rasiplinjanjem na krst bilo je toliko rasprostranjeno među Rimljanima da se, u duhu ovog zakona, ne može naznačiti kako se pod rassetim podrazumeva hrišćanski kult; carevi ne objavljuju svoje odluke i sudove na ovakav način. ⇒

šteno da ga prate i da mu pružaju utehu dok su ga vodili u Rim.⁴ U nemirnom gradu Antiohiji, gde je Ignacije bio tajni hrišćanski episkop, često je dolazilo do pobuna. Možda su te pobune, zlonamerno pripisivane nevinim hrišćanima, pobudile pažnju vlasti koja se prevarila, kao što se često dešavalo.

Na primer, sveti Simeon je pred Saporom bio optužen da je uhoda Rimljana. Povest njegovog mučeništva prenosi da mu je kralj Sapor predložio da se pokloni Suncu, ali poznato je da Persijanci uopšte nisu negovali kult Sunca – smatrali su ga samo oličenjem dobrog principa (Ormuzda), Boga Stvoritelja koga su priznavali.

Koliko god bili tolerantni, ne možemo ostati ravnodušni pred zgražavanjima brbljivaca koji optužuju Dioklecijana za progone hrišćana čim se popeo na presto. Pozovimo se na Eusebija iz Kesareje; njegovo svedočanstvo se ne može poreći; Konstantinovom miljeniku, slavopojcu, žestokom neprijatelju prethodnih ca-

⇒ Svetom Ignatiju se pripisuje i dugo pismo upućeno rimskim hrišćanima: „Pišem vam, kaže, sav u okovima.” Naravno, ako mu je bilo dopušteno da piše rimskim hrišćanima, ti hrišćani uopšte nisu bili progonjeni; Trajan dakle nije imao nameru da njihovom Bogu potčini svoje carstvo; ili ukoliko su ti hrišćani bili pod progonom, Ignacije je počinio veoma veliku neopreznost pišući im; to je značilo da ih izlaže opasnosti, otkriva i postaje njihov potkazivač.

Izgleda da su oni koji su prerađivali ova dela morali da imaju više obzira prema stvarnosti i običajima. Mučeništvo svetog Polikarpa izaziva još više sumnji. Navodi se da se začuo glas sa nebesa: Izdrži, Polikarpe! Da su ga čuli hrišćani ali ne i ostali; navodi se i da je, pošto je Polikarp stavljen na lomaču, a oganj zaplamteo, plamen ustuknuo pred njim i pretvorio se u luk iznad njegove glave; da je iz njega izletela golubica; da je svetac, koga je vatra prepoznala, ispuštio miris koji je omamio sve okupljene, ali da onaj kome se vatra nije usudila da pride, nije izbegao udar mača. Priznajem da bismo morali da oprostimo onima koji u ovim pričama nalaze više pobožnosti nego istine.

reva, mora se verovati kad ga opravdava. Evo njegovih reči: „Carevi su dugo pružali hrišćanima prilične znake blagonaklonosti, poveravali su im pokrajine, mnogi hrišćani su živeli u palati, čak su se i ženili hrišćankama. Dioklecijan je za ženu uzeo Prisku, čija kći je bila žena Maksimija Galera, itd.”⁵

Na osnovu ovog odlučujućeg svedočanstva koje se ne može poricati, možemo da prosudimo da su progoni koje je Galerije naredio posle devetnaest godina vladavine ispunjene milosrdnošću i dobročinstvima, verovatno proistekli iz neke intrige koja nam je nepoznata.

Stoga možemo da sagledamo koliko je apsurdna priča o pokolju čitave tebanske legije koja je, kako se tvrdi, u celosti stradala zbog religije.* Smešno je što je tu legiju iz Azije doveo veliki sveti Bernard, teško da bi je iz Azije pozvali da smiri pobunu Gala, godinu dana pošto je ta buna već bila ugušena; ništa manje neverovatna nije ni priča da su pobili šest hiljada pešaka i sedam stotina konjanika u prolazu u kojem je dve stotine ljudi moglo da zaustavi čitavu vojsku. Priča o ovom navodnom pokolju počinje očiglednom prevarom: „Dok je zemlja stenjala pod Dioklecijanovom tiranijom, nebo je bilo ispunjeno mučenicima.” A ovaj događaj se zbilo, kako kažu, 286. godine, u vreme kada je Dioklecijan bio najnaklonjeniji prema hrišćanima i kada je Rimsko carstvo živelo u punom blagostanju. Napokon, ono što bi trebalo da nas poštedi ovakvih rasprava jeste činjenica da tebanska legija nije ni postojala: Rimljani su bili suviše ponosni i razboriti da bi sačinili legiju od Egipćana koji su Rimu služili samo kao robovi, *Verna Canopi*: to

⁵ Crkvena istorija, knjiga VIII.

* Reč je o priči o jednoj legiji iz Tebe koja je po naređenju cara Maksimilijana bila pobijena zbog religije. (prim. prev.)

bi bilo isto kao kada bi imali jevrejsku legiju. Posedujemo imena trideset dve legije koje su činile glavnu snagu Rimskog carstva; tebanska legija se ne pojavljuje među njima. Svrstajmo stoga ovu priču kraj sibilskih akrostihova koji su predviđali čuda Isusa Hrista i uz tolike zlonamerne navode izmišljene da obmanu vernike.

X

O OPASNOSTI OD LAŽNIH PREDANJA I PROGONA

Laž je predugo nametana ljudima; vreme je da spoznamo nekoliko istina koje se mogu raspoznati kroz maglu raznih predanja o rimskoj istoriji posle Tacita i Svetonija i koja je gotovo oduvek obavijala i hronike drugih starih naroda.

Kako je moguće poverovati, recimo, da su Rimljani, taj ozbiljan i silan narod čije smo zakone usvojili, osuđivali hrišćanske device i čestite devojkice na prostituciju? To znači slabo poznavati strogo dostojanstvo naših zakonodavaca koji su tako oštro kažnjavali slabosti vestalki. *Čestita dela* Ruinara govore o ovim beslovesnostima, ali da li Ruinarovim delima treba verovati kao *Delima apostolskim*? *Čestita dela*, posle Bolanda*, navode da je u gradu Ankiri bilo sedam hrišćanskih devica, približno sedamdeset godina starih,

* Ruinar i Boland bili su poznati autori žitija svetaca. (prim. prev.)

koje je guverner Teodekt osudio da se podaju gradskim mladićima; međutim, pošto su sve device bile pošteđene, primorao ih da je potpuno nage učestvuju u Dijaninim misterijama kojima se, međutim, uvek pristustvovalo pod velom. Sveti Teodosije, koji je zapravo bio krčmar, ali ništa manje zadrht hrišćanin, jarko je molio Boga da usmrti ove svete device iz straha da ne padnu u iskušenje. Bog mu je uslišio molitve; guverner ih je bacio u jezero sa kamenom oko vratova. Istog trenutka prikazale su se Teodosiju i zamolile ga da ne pati što će njihova tela pojesti ribe; bile su to njihove reči.

Sveti krčmar i njegovi drugovi tokom noći su otišli na obalu jezera koje su čuvali vojnici; nebeski plamen se kretao ispred njih i kada su naišli na stražarsko mesto, zvedani konjanik, pod punom borbenom opremom, sa kopljem u ruci oterao je stražara. Sveti Teodosije je izvadio tela iz jezera; ubrzo je bio odveden pred guvernera, a nebeski konjanik nije sprečio da mu se odseče glava. Ne možemo da ne ponovimo da se klanjamo istinskim mučenicima, ali je teško poverovati u ovu Bolandovu i Ruinarovu priču.

Da li bi na ovom mestu trebalo da navedemo i priču o mladom svetom Rimljaninu? Bacili su ga u oganj, tvrdi Eusebije, a prisutni Jevreji psovali su Isusa Hrista što je dopustio da spaljuju njegove sledbenike, dok je Bog iz vatrenog ognja izvadio Sedraha, Misaha i Avdenaga (Dn. 3). Tek što su Jevreji progovorili, sveti Rimljanin je pobedonosno sišao sa lomače; car je naredio da mu oproste i rekao sudiji da ne želi da ima nikakve nevolje sa Bogom – čudne reči iz usta Dioklecijana! Uprkos carevoj milosti, sudija je naredio da svetom Rimljaninu odseku jezik i mada je bilo dželata, naredio je da to učini lekar. Mladi Rimljanin, rođen kao mucavac, razgo-

vetno je progovorio čim su mu odsekli jezik. Lekar je isukao mač da bi pokazao da je operacija izvedena po pravilima, a onda zadržao nekog prolaznika i odsekao mu jezik kao što je to učinio svetom Rimljaninu; prolaznik je umro na mestu jer, kako znalački napominje pisac, *anatomija nas poučava da čovek ne može da živi bez jezika*. Zaista, ako je Eusebije napisao takve besmislence, ukoliko ih nisu drugi ubacili u njegove spise, kakav zaključak može da se izvede iz njegove *Istorije*?

Navode nam mučeništvo svete Felicije i njeno sedmero dece koje je u smrt poslao mudri i pobožni Antonin, ne pominjući ime pisca tog izveštaja.

Po svoj prilici neki revnosni ali neistinoljubivi pisac želeo je da oponaša priču o Makabejcima. Tako izveštaj započinje: „Sveta Felicija je bila Rimljanka, živela je za vreme vladavine Antonina”; iz ovih reči je jasno da pisac nije bio savremenik svete Felicije. On tvrdi da je pretor sudio pred svojim sudom na Marsovom polju; ali rimski prefekt je svoj sud sazivao na Kapitolu, a ne na Marsovom polju koje je služilo za održavanje komedija i vojnih parada, trka, vojnih igara – već i ovo pokazuje da je u pitanju puka izmišljotina.

Još se navodi da je posle suđenja car nekolicini sudija poverio brigu o izvršenju presude, što je potpuno suprotno ondašnjem, kao i pravilima svih ostalih vremena.

Pominje se čak i sveti Hipolit za koga se pretpostavlja da su ga raščerečili konjima, poput Tezejovog sina Hipolita. Međutim, ovakva kazna nije bila poznata starijim Rimljanima i samo je sličnost u imenima izrodila ovakvu bajku.

Obratite pažnju da se u izveštajima o mučenicima, koje su isključivo sastavljali sami hrišćani, uvek pojavljuje gomila hrišćana koji slobodno dolaze da posete

osuđenog u zatvoru, prate ga do gubilišta, sakupljaju njegovu krv, sahranjuju njegovo telo i izvode čuda relikvijama. Da je u pitanju bio isključivo progon na verskim osnovama, zar ne bi zlostavljali i ove neskrivene hrišćane koji su pomagali osuđenoj braći i koje su optuživali da izvode čarolije telesnim ostacima mučenika? Zar ih ne bi držali onako kao što smo se mi odnosili prema valdenzima, albigenzima, husitima i različitim protestantskim sektama? Mi smo ih ubijali, spaljivali na gomili, bez razlike u odnosu na godine i pol. Ima li u proverenim izveštajima o ovim drevnim progonima nečeg približnog sa Vartolomejskom noći i pokoljima u Irskoj? Ima li bar jednog koji liči na godišnju svetkovinu koja se i dalje proslavlja u Tuluzi, okrutni praznik koji bi morao da zauvek bude zabranjen, tokom kojeg se čitav narod u procesiji zahvaljuje Bogu i ponosi se što je pre dve stotine godina pobio četiri hiljade svojih sugrađana?

Kažem ovo sa užasavanjem, ali iskreno: mi, hrišćani, bili smo progonitelji, dželati, ubice! I to koga? Naše braće. Mi smo uništili stotinu gradova, sa raspećem ili Biblijom u ruci, i mi nismo prestajali da prolivamo krv i palimo lomače od vladavine Konstantina do kanibalskog besa koji je ispunio žitelje Sevene: besa, koji hvala nebesima, više ne postoji.

I dalje ponekad šaljemo na vešala jadne ljude iz Poatua, Vivarea, Valansa, Montobana. Od 1745. godine obesili smo osam osoba koje nazivaju *protestantskim propovednicima* ili *jevanđeoskim slugama* i čiji je jedini greh bio što su se Bogu molili za kralja na narodnom jeziku i što su priglupim seljacima davali gutljaj vina i komad hleba. O tome se u Parizu uopšte ne zna, u njemu je jedina važna stvar zadovoljstvo, u njemu se ne zna ni o čemu šta se dešava u unutrašnjosti i u inostranstvu. Ova suđenja obavljena su za jedan sat, čak i brže, kao

da se radi o dezerterima. Da je kralj o tome bio obavješten, pomilovao bi te ljude.

Tako se ni u jednoj protestantskoj zemlji ne ponašaju prema katoličkim sveštenicima. Više je od stotinu katoličkih sveštenika u Engleskoj i Irskoj, svi ih znaju, a ostavili su ih na miru tokom poslednjeg rata.

Da li ćemo uvek biti poslednji koji će prihvatiti razumne običaje drugih naroda? Drugi narodi su se popravili; kada ćemo se i mi popraviti? Trebalo nam je šezdeset godina da prihvatimo ono što nam je Njutn dokazao; jedva se usuđujemo da spasavamo živote naše dece vakcinisanjem; tek kratko vreme primenjujemo istinske principe poljoprivrede; kad ćemo početi da primenjujemo temeljne principe čovečnosti? I sa kakvim pravom možemo da zameramo paganima da su krivi za stradanja mučenika, dok smo mi sami krivi za jednaku okrutnost pod istim okolnostima?

Priznajmo da su Rimljani usmrtili mnoštvo hrišćana samo zbog njihove religije: u tom slučaju Rimljani slušuju ozbiljnu osudu. Da li bismo želeli da počinimo istu nepravdu? A kada im zameramo da su progonili ljude, da li želimo da i sami to postanemo?

Ako bi se našao neko dovoljno lišen dobre volje ili prilično fanatičan da mi ovde kaže: „Zašto ste ovde razmatrali naše greške i zablude? Zašto uništavate naša lažna čuda i lažna predanja? Ona su hrana pobožnosti mnogih ljudi; u njima ima neophodnih zabluda; ne vadite iz tela urasli čir koji može da izazove raspad tela”, odgovorio bih mu: „Sva ta lažna čuda kojima ste kao istinom pridobijali vernike, sva ova apsurdna predanja koja dodajete jevanđeljskim istinama, gase veru u srcima; mnogi koji žele da uče ali nemaju vremena da nauče, govore: ‘Moji veroučitelji su me prevarili, dakle vera uopšte ne postoji; bolje je baciti se pod okrilje pri-

rode nego pasti u zabludu; više volim da zavisim od prirodnog zakona nego od ljudske izmišljotine.’ Drugi su bili zlosrećniji pa su otišli i dalje: vide da ih je laž zaudzala i ne žele čak ni ograničenu istinu, naginju ateizmu; čovek tako postaje pokvaren, jer su drugi bili podmukli i surovi.”

To su posledice svih pobožnih prevara i svih sujeverja. Obični ljudi ne razmišljaju punom dubinom; loše je reći: Voražin, pisac *Zlatne legende*, i isusovac Ribadeneira, kompilator *Cveta svetaca*, govorili su samo gluposti: znači, Bog ne postoji; katolici su ubili izvestan broj hugenota a hugenoti su, takođe, ubili izvestan broj katolika: dakle, Bog ne postoji; služili su se ispovesti-ma, pričešćima i svim svetim tajnama da bi počinili najužasnije zločine: dakle, Bog ne postoji. Naprotiv, zaključicu: dakle, postoji Bog, onaj koji će se posle ovog prolaznog života, tokom kojeg smo ga tako pogrešno upoznali i počinili tolike zločine u njegovo ime, smilovati i utešiti zbog tolikih užasnih nevolja; jer ako se

osvrnemo na verske ratove, na četrnaest papskih šizmi koje su gotovo sve bile krvave, bestidnosti koje su skoro sve donosile propasti, nepomirljive mržnje potpaljene različitim gledištima, ako se osvrnemo na sva zla koja je izazvala lažna revnost, ljudi su u ovom životu dugo prolazili kroz pakao.

XI

ZLOUPOTREBA NETOLERANCIJE

Zar će svakom građaninu biti dopušteno da veruje samo u sopstveni razum i da razmišlja onako kako mu taj prosvećeni ili zabludeli razum zapoveda? Trebalo bi da bude tako¹, pod uslovom da ne remeti red, jer od čoveka ne zavisi da li će verovati ili ne, ali od njega zavisi da li će poštovati običaje svoje otadžbine; i ako biste rekli da je greh ne verovati u veru većine i sami biste optužili rane hrišćane, vaše očeve, i opravdali biste one koje optužujete da su ih progonili.

Odgovarate da je razlika prilična, da su sve religije delo ljudi i da je samo Katolička, apostolska, Rimaska crkva Božje delo. Ali zaboga, da li zato što je naša religija božanstvena, ona mora da vlada mržnjom, besom, progonima, oduzimanjem imovine, zatvaranjem, mučenjem, ubijanjem i molitvama Bogu da prihvati to ubijanje? Što je hrišćanska religija božanstvenija, to manje

¹ Videti Lokovo *Pismo o toleranciji*.

priliči čoveku da njome upravlja; ako ju je Bog stvorio, Bog će je održati i bez vas. Znajte da netolerancija stvara samo licemere ili buntovnike: kakva zlokobna alternativa! Najzad, da li biste uz pomoć dželata želeli da održite religiju boga koji je uništio dželate i koji je propovedao samo blagost i strpljenje?

Pogledajte, molim vas, strahovite posledice prava na netoleranciju. Ako je bilo moguće građaninu koji ne ispoveda dopuštenu veru na nekoj geografskoj širini, oduzeti imanje, baciti ga u tamnicu i ubiti ga, koji bi izuzetak sačuvao prvake države od istih kazni? Religija podjednako objedinjuje i vladara i prosjake; više od pedeset učenjaka ili monaha podržali su ovu monstruo-znu strahotu, naime da je dopušteno oboriti i ubiti vladare koji ne razmišljaju u duhu vladajuće crkve; zakonodavne skupštine neprestano su osporavale ovakve

² Isusovac Busembaum, kroz komentar isusovca Lakroa, kaže da je „dopušteno ubiti vladara koga je papa ekskomunicirao, u kojoj god zemlji vladar da se nalazio, pošto vasseljena pripada papi, a onaj ko prihvata ovaj nalog čini milosrdno delo”. Ovaj predlog, nastao u paklenim glavama, izazvao je najveći bes protiv isusovaca u čitavoj Francuskoj. Više od ičega su im zamerali ovu dogmu koja je često bila propagirana i često osporavana. Verovali su da su se opravdali pokazujući gotovo iste odluke kod svetog Tome i mnogih jakobinaca (pogledati, ako je moguće, *Pismo običnog čoveka teologu*, o svetom Tomi, reč je o isusovačkoj brošuri iz 1762. godine). Zapravo, sveti Toma Akvinski, tumač božje volje, uskraćuje pravo na krunu odmetnutom vladaru i poziva na neposlušnost prema istom; tvrdi da crkva može da ga kazni smrću (II knjiga, 2. deo, 12. pitanje); da je car Julijan bio tolerisan zato što država u to doba nije bila dovoljno jaka (II knjiga, 2. deo, 12. pitanje); da je ispravno ubiti svakog jeretika (II knjiga, 2. deo, pitanja 11 i 12); da slavu stiču oni koji izbave narod od tiranske uprave vladara, itd, itd. Sveti Toma je veoma poštovan; ali da su se ovakvi predlozi pojavljivali u Francuskoj u vreme Žaka Klemana, njegovog sabrata i cistercita Ravajaka, kakav bi bio odnos prema njemu? ⇒

grozne odluke groznih teologa.²

Krv Anrija Velikog se još pušila kada je pariska skupština izdala proglas koji je uspostavio nezavisnost krune kao temeljni zakon. Kardinal Diperon, koji je mitru dugovao upravo Anriju Velikom, pobunio se 1614. godine protiv skupštinske objave i poništio je. Sve tadašnje novine prenose navode kojima se Diperon poslužio u svojim harangama: „Da se neki vladar proglasio pristalicom arijanizma, veli, bili bismo prinuđeni da ga srušimo.”

Ni slučajno, gospodine kardinale! Prihvatimo vašu maglovitu pretpostavku po kojoj je jedan od naših kraljeva, pošto je pročitao istoriju sabora i crkvenih otaca, bio začuđen rečima: „*jer je otac moj veći od mene*” (Jn 14:28), i uzimajući ih doslovno i dvoumeći se između sabora u Nikeji i onog u Carigradu, opredelio se za Eusebija iz Nikomedije.* Ja zbog toga ne bih manje slušao svog kralja, ne bih se osećao manje obaveznim svojom zakletvom koju sam mu položio; a ako biste se

⇒ Treba priznati da Žan Gerson, rektor Univerziteta, ide još dalje od svetog Tome, a kordiljer Žan Peti beskrajno dalje od Gersona. Mnogi kordiljeri podržali su strašne stavove Žana Petija. Istina, ova dijabolična doktrina o kraljeubistvu potekla je isključivo iz sulude ideje kojom su dugo bili zaokupljeni svi monasi da je papa Bog na zemlji koji može raspolagati prestolom i životima kraljeva po svojoj volji. Po tome smo ispod Tatara koji veruju da je veliki lama besmrtan: on im daje svoju nosiljku; oni suše tu relikviju, sastavljaju je i ponizno ljube., Što se mene tiče, priznajem da bih radi mira radije nosio oko vrata takvu relikviju nego poverovao da papa polaže bilo kakva prava nad životima kraljeva, čak ni nad mojim životom, kakve god da su okolnosti.

* Na Nikejskom saboru (325. godine) Arijevo učenje koje je poricalo Hristovu božansku prirodu, odbačeno je kao jeres. Arija je branio Eusebije iz Nikomedije. Carigradski sabor koji je sazvaio car Teodosije 381. godine, potvrdio je i dopunio odluke Nikejskog sabora.

vi usudili da ustanete protiv njega, a ja bio vaš sudija, proglasio bih vas krivim za uvredu veličanstva.

Diperon je sukob još više proširio a ja ću ga skratiti. Ovo nije mesto za produbljivanje tih mučnih sporova; ograničiću se time što ću, zajedno sa svim građanima, poručiti da Anriju IV ne dugujemo poslušnost zbog toga što je krunisan u Šartru, već zato što je pravo ovog vladara na krunu neosporno; on ju je zaslužio svojom hrabrošću i dobrotom.

I neka mi bude dopušteno da kažem kako svaki građanin po istom pravu mora naslediti imovinu svog oca, i da ne vidim zbog čega mu je treba oduzeti, a njega obesiti jer deli mišljenje Ratrama protiv Paskaza Ratera i Beranzera protiv Skota.

Poznato je da sve naše dogme nisu oduvek bile razumno objašnjene i opšteprihvaćene u našoj crkvi. Kako nam Isus Hrist nije rekao odakle proističe Sveti duh, Rimaska crkva, zajedno sa Grčkom, dugo je verovala da potiče samo od Oca: naposletku je prihvatila da proističe i od Sina. Pitam, nije li sutradan pošto je tako odlučeno, neki građanin koji se i dalje držao dojučerašnjeg simbola, bio dostojan smrtne presude? Da li bi okrutnost i nepravda bile manje u kažnjavanju onoga koji bi danas razmišljao kao što se nekada razmišljalo? Da li je u doba Honorija I čovek bio kriv što se verovalo da Isus nema dve volje?

Tek nedavno uspostavljena je teza o bezgrešnom začecu: dominikanci u nju i dalje ne veruju. Kada će dominikanci zaslužiti muke na ovom i onom svetu?

Ako od nekoga treba da naučimo kako da se vlada u našim beskrajnim sporovima, to su svakako apostoli i jevanđelisti. Bilo je razloga da se stvori oštar jaz između svetog Pavla i svetog Petra. Pavle u svojoj *Po-*

slanici Galatima izričito kaže da će se suprotstaviti Petru jer je Petar zaslužio prekor zbog prevare, kao i Var- nava, zato što su oboje sa nejevrejima pre Jakovlje- vog dolaska, a potom se tajno povukli i razdvojili se od nejevreja zbog straha da će uvrediti obrezane. „A kad ja vidjeh da ne idu pravo k istini jevandjelja, rekoh Pe- tru pred svima: kad ti koji si Jevrejin, neznabožački a ne Jevrejski živiš, zašto neznabošce nagoniš da žive Je- vrejski?” (Gal. 2:14)

Ovo je bilo predmet žestoke svađe. Trebalo je sa- znati da li će novi hrišćani živeti jevrejski ili ne. Sveti Pavle je u to vreme čak odlazio da prinosi žrtve u hram u Jerusalimu. Poznato je da su prva petnaestorica jeru- salimskih episkopa bili obrezani Jevreji koji su pošto- vali šabat i uzdržavali se od zabranjenog mesa. Španski ili portugalski biskup koji bi se obrezao i poštovao šabat, bio bi spaljen u autodafeu. Ipak, zbog ovog su- štinskog pitanja mir između apostola, kao i među prvim hrišćanima, nije bio uzdrman,

Iako su jevandelisti ličili na savremene pisce, imali su mnogo šire borbeno polje za međusobne okršaje. Sveti Matej izbrojao je dvadeset četiri generacije od Davida do Isusa (Mt. 1:17); sveti Luka izbrojao je četr- deset i jednu (Lk. 2:23-31); te generacije su potpuno različite. Ipak, ne vidi se da je među učenicima nastala bilo kakva nesloga zbog ovih očiglednih protivrečnosti, veoma dobro pomirenim kroz spise crkvenih otaca. Mi- losrđe nije bilo ugroženo, a mir je bio očuvan. Postoji li bolja lekcija o toleranciji u našim sporovima, i u smer- nosti u svemu oko čega se ne slažemo.

Sveti Pavle u svojoj *Poslanici* rimskim Jevrejima preobraćenim u hrišćanstvo, koristi kraj čitavog trećeg poglavlja da bi rekao kako jedino vera uznosi ljude a da dela nikoga ne opravdavaju. Sveti Jakov, naprotiv, u

svojoj *Poslanici*, ponavlja da se možemo spasiti samo delima. Eto, to je podelilo dve velike zajednice, ali nije zavadilo apostole.

Kada bi progon onih sa kojima se sporimo bio sveti čin, trebalo bi priznati da bi onaj ko bi ubio više jereti- ka, bio najveći svetac u raju. Šta bi u njemu predstavljao čovek koji se zadovoljio da pokrade svoju braću i baci ih u tamnicu, u odnosu na one revnosne vernike koji su pobili stotine u Vartolomejskoj noći? Evo dokaza.

Naslednik svetog Petra i njegov konzistorij ne mogu da pogreše; oni potvrđuju, slave, posvećuju delo Varto- lomejske noći: dakle taj događaj je bio veoma svet; da-

kle, u slučaju ubica jednakih po svojoj pobožnosti, onaj koji bi preklao dvadeset i četiri hugenotske trudnice bio bi uzdignutiji u slavi od onog koji bi preklao samo njih dvanaest. Iz istog razloga, fanatici iz Sedena morali su da veruju kako će njihova slava rasti srazmerno broju sveštenika, vernika i katoličkih žena koje budu preklali. To su neobični razlozi za večnu slavu.

XII

DA LI JE NETOLERANCIJA SMATRANA BOŽANSKIM PRAVOM U JUDAIZMU I DA LI JE ODUVEK PRIMENJIVANA

Verujem da se *božanskim pravom* nazivaju propisi koje je doneo sam Bog. On je hteo da Jevreji jedu pečeno jagnje sa gorkim zeljem (Izl. 12:8), i da ga gosti jedu stojeći, sa štapom u ruci (Izl. 12:11), u znak sećanja na Pashu; naredio je da se posvećenje vrhovnog sveštenika obavi tako da mu se krvlju premaže desno uho, desna ruka i desno stopalo, što je svima nama neobično, ali to nije bio slučaj u drevno doba; on je želeo da se gresi naroda natovare na jarca Azazela* (Lev. 26:23); zabranio je da se ljudi hrane ribom bez krljušti, svinjama, zečevima, ježevima, sovama, grabljivicama, grifonima, itd. (Pnz. 14)

Ustanovio je praznike i obrede. Sve ove stvari koje

* Odabirala su se dva jarca, od kojih bi se jedan žrtvovao, a drugi, na koga bi „natovarili” sve grehe, puštan je pustinjskom bogu Azazelu. (prim. prev.)

drugim narodima izgledaju svojevoljne, podvrgnute pozitivnom pravu i običajima postale su zapovesti od samog Boga; za Jevreje su postale božansko pravo, kao što je nama sve što nam je zapovedio Isus Hrist, sin Marijin, Božji sin, božansko pravo.

Uzdržaćemo se da ovde istražimo zbog čega je Bog novim zakonom zamenio onaj koji je dao Mojsiju i zbog čega je Mojsiju zapovedio više stvari nego patrijarhu Avramu, a Avramu više nego Noju.¹ Izgleda da je postupao u skladu sa vremenom i sa brojnošću ljudskog roda: to je velika očinska deoba, ali su ove provailje često suviše duboke za naš slabašan vid. Držimo se

¹ U nameri da dodamo nekoliko korisnih napomena, primetićemo da se ne kaže kako je Bog sklopio savez sa Nojem i svim životinjama, a ipak je dopustio Noju da jede sve živo i sve što se kreće; isključuje jedino krv, koju ne dozvoljava u ishrani. Bog dodaje „kao prolje krv čovječiju, njegovu će krv prolići čovjek”. (Post. 9:6)

Ovi odlomci, kao i niz drugih, mogli bi se pripisati ustaljenim shvatanjima od starog veka do danas, kao i mišljenju onih koji smatraju da životinje imaju svest. Bog nije sklopio savez sa drvećem i kamenjem koji nemaju osete, već sa životinjama kojima se odvažio da podari često i izoštrnije osete od naših, kao i neke svesne pogledne neizbežno vezane za te osete. Zato i ne dopušta varvarstvo u vidu ishrane njihovom krvlju, budući da je krv izvor života, a samim tim i osećaja. Uskratite životinji krv i njeni organi više neće delovati. Stoga se u *Svetom pismu* sa dobrim razlogom na stotinu mesta kaže da duša, tj. ono što se nazivalo čulnom dušom, počiva u krvi, a ova sasvim prirodna misao bila je rasprostranjena među svim narodima.

Na ovoj ideji je zasnovana i samilost koju bismo trebali da pokazujemo prema životinjama. Od sedam Nojevih propisa prihvaćenih među Jevrejima, jedan zabranjuje ishranu organima živih bića. Ovaj propis dokazuje da su ljudi bili toliko okrutni da su životinje klali i jeli njihove sirove organe, ostavljajući ih da žive sve dok postepeno ne bi pojeli sve organe iz njihove utrobe. Taj običaj je zapravo opstao među nekim varvarskim narodima, kao što se vidi u ⇒

našeg predmeta i pogledajmo najpre kakva je bila netolerancija među Jevrejima.

Tačno je da u *Izlasku, Brojevima, Levitskoj knjizi, Zakonima ponovljenim*, ima vrlo oštih odredbi o veri i još strožih kazni. Mnogi komentatori sa mukom nastoje da pomire Mojsijeve reči sa rečima Jeremije i Amosa, i čuvenom besedom svetog Stefana u *Delima apostolskim*. Amos kaže (Am. 5:26) da su Jevreji u pustinji poštovali Moloha, Remfama i Hijuna. Jeremija izričito navodi (Jr. 7:22) da Bog nije tražio žrtve od njihovih očeva kad su izlazili iz Egipta. Sveti Stefan u svojoj besedi Jevrejima kaže: „A Bog se okrenu od njih, i predade ih da služe vojnicima nebeskijem, kao što je pisano u knjizi proroka: eda zaklanja i žrtve pri-

⇒ žrtvovanjima Bahusu na ostrvu Hios, koji se hranio sirovim mesom. Bog je dopustivši da se hranimo životinjama, preporučio i čovečnost prema njima. Valja priznati da je varvarstvo mučiti ih; jedino navika može u nama da uništi prirodnu odbojnost da ubijamo životinje koju smo hranili vlastitim rukama. Postoje narodi koji su se oduvek klonili toga; ova uzdržanost i dalje vlada na indijskom poluostrvu; cela Pitagorina sekta u Italiji i Grčkoj uzdržavala se od ishrane mesom. Porfirije u svojoj knjizi o *Uzdržavanju* zamera svom učeniku što je napustio sektu samo da bi se prepustio varvarskoj gladi.

Čini mi se da bi se trebalo odreći prirodne svetlosti da bi se moglo utvrditi da su zveri samo mašine. Postoji vidna protivrečnost u tvrdnji da je Bog podario životinjama organe čula a da im uopšte nije podario oseće. (...)

Ova napomena može nagnati na razmišljanje duhove zapitane nad moći i dobrotom Tvorca koji pruža život, osećanje, pamćenje itd. bićima koja je stvorio svojom svemoćnom rukom. Ne znamo ni kako nastaju ti organi, ni kako se razvijaju, ni kako se začinje život, ni kojim zakonima se osećanja, misli, pamćenje, volja, priključuju biću; u takvom dubokom i večnom neznanju, u skladu sa našom prirodom, mi se neprestano raspravljamo, uzajamno proganjamo, poput bikova koji se rogovima tuku i ne znajući zašto i kako imaju rogove.

nesošé mi za četrdeset godina u pustinji, dome Izraeljev. I primiste čador Molohov, i zvezdu boga svojega Remfana, kipove koje načiniste da im se molite...” (Dap. 7:43)

Drugi kritičari zaključuju da je Mojsije dopustio mnoštvo stranih bogova i to potkrepljuju rečima iz *Za-*

² Mnogo pisaca je iz ovog odlomka lukavo zaključilo da je poglavlje koje se odnosi na zlatno tele (koje ne predstavlja nikog drugog do boga Apisa) dodato Mojsijevim knjigama kao i niz drugih poglavlja.

Aben-Hizra je bio prvi koji je poverovao da je *Petoknjžje* preuređeno u doba careva. Volaston, Kolins, Tindal, Šeftsberi, Boldingbrok i mnogi drugi, tvrdili su da je veština klesanja reči na ugljčanom kamenu, opeci, olovu ili drvetu, bio jedini tada poznati način pisanja; da su Haldeji i Egipćani od Mojsijevog doba samo tako pisali; da se tada moglo klesati samo u vidu oskudnih zapisa i hijeroglifa, tako da je potomstvu prenošena suština stvari, a ne pojedinačne povesti; da nije bilo moguće isklesati obimne knjige u pustinji u kojoj je boravište često menjano, gde nije bilo nikoga ko bi mogao da nabavi odeću ili je skroji, čak ni da sašije sandale, pa je Bog bio prisiljen da četrdeset godina čini čuda da bi sačuvali odeću i cipele u svom narodu. Navode i to da nije bilo moguće postojanje tolikog broja klesara kada su nedostajala najneophodnija zanimanja i kada se čak ni hleb nije mogao zamesiti; čak i kada im se napomene da su stubovi čadora bili gvozdeni a šator od masivnog srebra, uzvraćaju da je naredba mogla da bude izdata u pustinji, ali da je izvršena u srećnija vremena.

Oni ne mogu da shvate da je ovaj bedni narod tražio zlatno tele (Izl. 32:1) da bi mu se klanjao u podnožju planine na kojoj se Bog obratio Mojsiju, usred gromova i munja koje je narod video (Izl. 19:18-19) i uz zvuk nebeske trube koju je čuo. Oni se čude što se ceo narod uoči Mojsijevog silaska sa planine obratio Mojsijevom bratu tražeći zlatno tele. Kako ga je Aron pretopio u samo jednom danu (Izl. 32:4)? Najzad, kako ga je Mojsije pretvorio u prah (Izl. 32:20)? Kažu da je bilo kom zanatliji nemoguće da za manje od tri meseca izradi statu u od zlata, a da ni poznavanje hemijskih veština nije dovoljno da ga pretvori u prah; stoga Aronova obmana i Mojsijev čin predstavljaju dva čuda. ⇒

⇒ Čovečnost i prostosrdačnost koje su ih prevarile, sprečile su ih da poveruju kako je Mojsije ubio dvadeset tri hiljade ljudi (Izl. 32:28) da bi okajao ovaj greh; ne mogu da pojme da se dvadeset tri hiljade ljudi tek tako prepustilo smrti od levita, osim ako se nije zbililo treće čudo. Konačno, oni smatraju da je čudno što je najkrivlji među svima, Aron, nagrađen zbog zločina za koji su ostali tako svirepo kažnjeni (Izl. 33:19; i Lev. 8:2), te da je postao prvosveštenik dok su leševi dvadeset tri hiljade bližnjih bili nagomilani pod oltarom za kojim je on služio.

Na slične teškoće nailaze i u slučaju dvadeset četiri hiljade Izrailjaca ubijenih po Mojsijevom nalogu (Br. 25:9) da bi okajali greh pojedinca koga su zatekli sa nekom devojkom Madijankom. Toliki jevrejski carevi, posebno Solomon, nekažnjeno su se ženili strankinjama, tako da ovi kritičari ne mogu da tvrde kako je veza sa jednom Madijankom bila tako veliki zločin; Rut je bila Moabitkinja, mada je njena porodica poreklom bila iz Vitljeja; *Sveto pismo* je uvek naziva Rut iz Moabita: ipak, ona je u postelju Booz legla po savetu svoje majke; dobila je za to šest snopova ječma i potom se udala za njega i rodila Davida. Rava je bila ne samo strankinja već i javna žena; ona je kurva (In. 6:17); udala se za Salomona, judejskog vladara, a David je potekao od tog Salomona. Istu Ravu posmatraju kao ličnost iz hrišćanske crkve; takvo je osećanje više crkvenih očeva, a posebno Origena u njegovoj sedmoj homiliji o Isusu Navinu.

Vetsaveja, Urijeva žena, sa kojom je David dobio Solomona, bila je Etejka. Ako se vratite još dalje unazad, patrijarh Juda se oženio Hanaanom; njegov sin se oženio Tamarom od Aramovog roda; ova žena sa kojom je Juda i ne znajući počinio incest, nije bila izraelskog roda.

Tako se naš Gospod Isus Hrist odvažio da se ovaploti među Jevrejima u porodici u kojoj je pet strankinja činilo oslonac da bi pokazao kako i tuđi narodi polazu pravo na njegovo nasleđe.

Rabin Aben-Hizra, kao što se zna, bio je prvi koji se usudio da tvrdi kako je *Petoknjžje* bilo preuređeno znatno posle Mojsija; svoje mišljenje zasniva na nekoliko odlomaka. „Hanaanac (1 Moj. 9:6) je tada bio u ovoj zemlji. Brdo Morija (2 Dnev. 3:1) je nazvano Božja planina. Postelja bazanskog kralja Oga i danas može da se vidi u Rabatu, a on je svu zemlju Bazan nazvao selima Jaira. U Izraelu se nikada nije pojavio prorok poput Mojsija. Carevi su vladali u zemlji Edomskoj (Post. 36:31) pre nego što je ijedan zavladao Izraelom.” Tvrdi da ovi odlomci u kojima se pominju ⇒

⇒ događaji nastali posle Mojsija, ne mogu biti njegovo delo. Na ove zamerke se odgovara napomenom da je reč o beleškama koje su znatno kasnije pridodali prepisivači.

Njutn, čije ime moramo da izgovaramo samo sa poštovanjem, i sam se kao smrtnik našao u zabludi u svom predgovoru komentara o Danijelu i svetom Jovanu, Mojsijevim knjigama, Isusu Navinu i sudijama – pripisuje ih potonjim svetim ocima; oslanjao se na poglavlje XXXVI *Postanja*, na četiri poglavlja *Sudija*, XVII, XVI-II, XIX,X; na Samuila, VIII, na knjige dnevnika, poglavlje II; na knjigu o Rut, IV, mada se u poglavlju XXXVI *Postanja* govori o carevima, mada se pominju u knjigama o sudijama, mada se u knjizi o Rut govori o Davidu, izgleda da su sve ove knjige preuređene u doba careva. Takav je i stav više teologa na čelu sa čuvenim Lelkerkom. Ali ovakve stavove deli samo malobrojna skupina koju radoznalost nagoni na ispitivanje ovih ponora. Nema sumnje da ova radoznalost ne spada u čovekove obaveze. Kada se učeni i neznalice, vladari i pastiri pojave posle ovog kratkog života pred gospodarom večnosti, svako od nas će tada poželeti da bude pravedan, čovečan, saosećajan, velikodušan; niko se neće hvaliti da je saznao koje je tačno godine *Petoknjžje* napisano i da je pomešano sa beleškama koje su koristili prepisivači. Bog nas neće ispitivati da li smo se opredelili za masorete protiv Talmuda, da li smo pomešali *kaf* i *bet*, *jod* i *vau*, *dalet* i *res*: dakle, sudiće nam prema našim delima, a ne prema poznavanju hebrejskog jezika. Ovde se čvrsto držimo crkvene odluke što i jeste razborita obaveza vernika.

Završimo ovu belešku važnim odlomkom iz *Levitske knjige*, knjige sastavljene posle poklonjenja zlatnom teletu. U njoj se Jevrejima zapoveda da se više ne klanjaju kosmatima, „prevarama pomoću kojih su čak počinili nečuvane odvratnosti”. Nije poznato da li je ovaj čudni kult dopreo iz Egipta, domovine sujeverja i bakanja, ali verujemo da je običaj naših umišljenih veštaca da poštuju šabat, da se tog dana mole ovnu i da se sa njim prepuste nezamislivim sramotama od čije pomisli nas hvata užas, preostao od starih Jevreja: zapravo, oni su bili ti koji su u delu Evrope poučavali veštičarstvo. Kakav narod! Takva čudna besramnost je i zaslužila kaznu kakva im je nametnuta zbog zlatnog vola, a ipak se zakonodavac rešava da ih jednostavno odbrani. Ovu činjenicu iznosimo na ovom mestu samo da bi vas upoznali sa jevrejskim narodom: zverstva su po svoj prilici bila rasprostranjena u ovom narodu, pošto je to jedini poznati narod kod koga je zakonom morao da bude zbranjen zločin koga se nije dosetio nijedan drugi zakonodavac. ⇒

kona ponovljenih (Pnz. 12:8): „Ne činite kako mi sada ovdje činimo, što je kome drago.”² Oni se oslanjaju na činjenicu da nije pomenut bilo kakav religiozan čin naroda u pustinji: nema pomena ni proslave Pashe, ni Pedesetnice, ni Sukota, niti bilo kakve javne molitve; na posletku, obrezivanje, taj pečat saveza Boga sa Avramom, uopšte se ne praktikuje.

I dalje se drže priče o Isusu Navinu. Ovaj osvajač govori Jevrejima: „Ako li vam nije drago služiti Gospodu, izaberite sebi danas kome ćete služiti: ili bogove kojima su služili oci vaši s onu stranu rijeke, ili bogove Amoreja u kojih zemlji živite...” Narod odgovara: „...ne, nego ćemo Gospodu služiti” Isus Navin im uzvraća: „Sami ste sebi svjedoci da ste izabrali Gospodu služiti.” (In. 24:15, 21-22) Dakle, neosporno je da su pod Mojsijem imali i drugih bogova osim Jahvea.

Na ovom mestu potpuno je beskorisno odbacivati kritičare koji smatraju da *Petoknjžje* nije napisao Mojsije, već odavno je sve rečeno na ovu temu; čak da je i neki deo Mojsijevih knjiga napisan u doba sudija ili sveštenika, time se ne gubi njegova čar ili božanstvenost.

⇒ Trebalo bi poverovati da je u zamoru i oskudici koje su Jevreji iskusili u pustinjama Farana, Oreba i Kades-Barne, slabiji, ženski pol pokleknuo. Izgleda da su Jevrejima zaista nedostajale devojke, pošto je za njih oduvek važila zapovest da kadgod osvoje utvrđenje ili selo, bilo levo bilo desno od Asfaltitskog jezera, pobiju sve osim devojaka stasalih za udaju. Arapi koji i danas obitavaju u delu ovih pustinja, u sporazumima koje sklapaju sa karavanima, uvek zahtevaju da im se predaju mlade devojke. Vrlo je verovatno da su mladići u ovoj turobnoj zemlji nadoknađivali potrebe ljudske prirode i polnim opštenjem sa kozama, kao što se govori za neke pastire sa Kalabrije. Ostaje da se prouči da li su se govori za opštenja izrodila čudovišta i da li neke drevne priče o satirima, faunima, kentaurima i minotaurima imaju osnova; to tvrdi istorija, fizika nam još nije rasvetlila ovo čudovišno poglavlje.

Čini mi se da je dovoljno što je *Sveto pismo* potvrdilo da su, uprkos izuzetnoj kazni koja im je izrečena zbog Apisovog kulta, Jevreji dugo očuvali potpunu slobodu; možda je Mojsija pokolj dvadeset tri hiljade ljudi zbog zlatnog teleta koje je podigao njegov brat, naučio da se strogoćom ništa ne dobija i da je primoran da za tvori oči pred zanesenošću naroda za tuđim bogovima.

Uskoro je i sam prekršio zakon koji je doneo. (Br. 21:9) Zabranio je izradu bilo kakvih kipova, a ipak je podigao kovanu zmiju. Odstupanje od zakona nalazimo u Solomonovom hramu – ovaj vladar naložio je da se izradi dvanaest volova koji su pridržavali veliki bazen hrama; heruvimi sa glavom orla i glavom teleta smešteni su pod svod; izgleda da se na osnovu loše izrađene glave teleta koju su pronašli rimski vojnici verovala da se Jevreji klanjaju magarcu.

Poštovanje tuđih bogova bilo je uzaludno zabranjeno; Solomonu je sasvim prijao kult. Jerovoam, kome je Bog podario deset plemena kraljevstva, podigao je dva zlatna teleta (1. Car. 10:28) i vladao dvadeset dve godine, ujedinivši u svojoj ličnosti počasti monarha i prvo-sveštenika. Pod vlašću Rovoama, malo kraljevstvo Judeje podiže oltare i statue stranim bogovima. Sveti kralj Asa nije uništio svetilišta (1. Car. 15:14; 22:44). Veliki sveštenik Urija podiže u hramu, na mestu oltara holokausta (žrtve paljenice), oltar sirijskom kralju (2. Car. 16) Ukratko, u pogledu religije ne primećuju se nikakva ograničenja. Poznato mi je da se većina jevrejskih kraljeva uzajamno ubijala, istrebljivala, ali to je uvek bilo iz interesa a ne zbog vere.

Tačno je da su neki proroci branili interes neba u svojoj osveti: Ilija je spustio oganj sa nebesa da bi spalio Baalove sveštenike; Jelisije je doveo medvede koji su pojeli četrdeset dva deteta koja su ga nazvala *čelav-*

cem (2. Car. 2:24); međutim, ovo su toliko neobična ču-
da i retna dela da je nezamislivo da bi neko poželeo da
ih oponaša.

Tvrđi se i da je jevrejski narod bio prilično neuk i
varvarski. Kažu (Br. 31) da je u ratu koji je vodio pro-
tiv Madijanaca, Mojsije zapovedio da sva muška deca i
sve majke budu ubijene, a plen razdeljen. Pobjednici su
u logoru zatekli 675.000 ovaca, 72.000 goveda, 61.000
magaraca i 32.000 devojaka; sve što su mogli su podeli-
li, a ostalo poubijali. Mnogi komentatori čak tvrde da
su trideset dve devojke žrtvovane Gospodu: „I šesnaest
tisuća duša ljudskih, a od toga dio Gospodu trideset i
dvije duše”. (Br. 31:40)

Da su Jevreji zaista prinosisli ljudske žrtve Bogu, vi-
di se iz svedočenja Jeftaja³ i svedočenja o kralju Agagu⁴

³ Iz teksta je izvesno (Sud. 9:39) da je Jeftaj žrtvovao svoju kćer.
Bog ne odobrava ovakvu predanost, kaže don Kalmet u svojoj ras-
pravi o Jeftajovoj želji; ali pošto je to učinjeno, on želi da tako bu-
de, makar samo da bi kaznio one koji vrše žrtvovanje, ili da bi po-
tisnuo lakoću sa kojom bi ga vršili kada se ne bi plašili pogubljenja.
Sveti Avgustin i gotovo svi crkveni očevi osuđuju Jeftajev čin: tač-
no je da *Sveto pismo* navodi da je ovaj bio ispunjen duhom Božjim,
a sveti Pavle, u svojoj *Poslanici Jevrejima*, 11:32, hvali Jeftaja i svr-
stava ga uz Samuila i Davida.

Sveti Jeronim u svojoj *Poslanici Julijanu* kaže: „Jeftaj je žrtvo-
vao svoju kćer Gospodu i zato ga apostol ubraja među svece.” Eto
ovakvih i onakvih gledišta o kojima nam nije dopušteno da se izja-
snimo; moramo čak i da strahujemo od toga da zastupamo bilo ka-
kvo gledište.

⁴ Smrt kralja Agaga možemo posmatrati kao istinsku žrtvu. Sa-
ul je ovog kralja Amaleka zarobio u ratu i primio ga pod svoje
okrilje; ali sveštenik Samuilo mu je naredio da nikoga ne poštedi;
rekao mu je to rečima: „Ubijte sve, od muškarca do žene, do male
dece i one koja su još na sisi.” Samuilo je raskomadao kralja Aga-
ga, pred Gospodom, u Galgalu. „Revnost koja je vodila ovog pro-
roka, kaže don Kalmet, stavila mu je ovom prilikom mač u ruke da
bi osvetio slavu Gospoda i zburnio Saula.” ⇒

koga je sveštenik Samuilo isekao na komade. Jezekilj
im čak obećava, da bi ih ohrabrio, da će jesti ljudsko
meso: „Ješćete konja i konjanika, ispijaćete krv vladara-
ra.” Mnogi komentatori pripisuju oba stiha ovog proro-
čanstva samim Jevrejima, a ostatak mesoždovnim zve-
rima. U čitavoj priči o ovom narodu ne nalazimo znake
velikodušnosti, srdačnosti, dobročinstva; ipak, kroz
oblake njihovog dugog i užasnog varvarstva, isijavaju
zraci opšte tolerancije.

⇒ U ovom nesrećnom događaju uočavaju se predanost, svešte-
nik, žrtva: reč je, dakle, o žrtvovanju.

Svi narodi koje istorija pamti, izuzev Kineza, žrtvovali su ljude
božanstvu. Plutarh (Quest. rom. LXXXII) navodi da su Rimljani čak
i u doba republike prinosisli žrtve.

Iz Cezarovih komentara se zapaža (De Bello gall., I, XXIV) da su
Germani žrtvovali taoce koje su uzimali tokom pobjeda.

Uostalom, primetio sam da ovo kršenje ljudskog zakona prema
Cezarovim taočima i prinošenje ljudskih žrtvi od strane žena, do-
nekle poriče hvalospjeve koje je Tacit dodelio Germanima u svojoj
raspravi *De Moribus Germanorum*. Izgleda da je Tacit u ovoj ras-
pravi pre pomišljao da sačini satiru na račun Rimljana, nego po-
hvalu Germana koje nije poznavao. (...)

Vratimo se ljudskim žrtvama. I naši preci su prinosisli žrtve kao
i Germani: to je poslednji stepen gluposti naše prirode prepuštene
sebi samoj i to je jedan od plodova slabosti naše moći rasuđivanja.
Govorili smo: valja Bogu podariti najvrednije i najlepše što imamo,
a nemamo ništa dragocenije od svoje dece; dakle, treba izabrati
najlepšu i najmlađu decu koja će biti žrtvovana bogu.

Filon kaže da su u zemlji Hanaanskoj ponekad bila žrtvovana
deca pre nego što je Bog zapovedio Avramu da žrtvuje svog jedin-
ca Isaka ne bi li ispitao njegovu veru.

Sankoniaton koga navodi Eusebije, prenosi da su Feničani u
najvećim opasnostima žrtvovali najdražu decu, a da je Ilus žrtvo-
vao sina Jehuda gotovo u isto vreme kada je i Avram bio iskušan.
Teško je prodreti u ponore tog starog doba, ali je isuviše tačno da
su ova užasna žrtvovanja gotovo svuda ušla u običaj; narodi su od
njih odustajali u meri u kojoj su bili kadri da ovladaju sobom.

Jeftaj, nadahnut Bogom kome je žrtvovao kćer, kaže sinovima Amonovim: „Nije li tvoje ono što ti da da je tvoje Hemos Bog tvoj? Tako koga god Gospod Bog naš otjera ispred nas, onoga je zemlja naša.” (Sud. 11:24) Ovo je jasna izjava: može da odvede i dalje; ali je u najmanju ruku očigledna potvrda da je Bog tolerisao Hemosa. Jer *Sveto pismo* ne kaže: Smatrajte da polazete pravo na zemlje za koje vam je rečeno da vam ih je dao bog Hemos; ono potvrđuje: „U pravu ste, *tibi jure debentur*”; što je pravo značenje hebrejskih reči *Otho thirasch*.

Povest o Mihi i levitu (Sud. 17, 18), još jedan je dokaz tolerancije i najveće slobode koja je tada vladala među Jevrejima. Mihina majka, veoma imućna Efraimova žena, izgubila je hiljadu i sto srebrnjaka; sin joj ih vraća i ona taj novac posvećuje Gospodu i daje da se naprave idoli; podiže i svetište. Jedan levit opslužuje svetište za deset srebrnjaka godišnje, tuniku, ogrtač i hranu; Miha uzvikuje: „... sada znam da će mi Gospod učiniti dobro zato što imam Levita sveštenika.” (Sud. 17:13)

Međutim, šest stotina ljudi iz Danovog plemena u potrazi za selom u kojem bi se nastanili, a nemajući levitskog sveštenika koji im je bio neophodan da bi Bog bio naklonjen njihovom poduhvatu, odlaze Mihi i, uprkos opiranju sveštenika, Mihe i njegove majke, uzimaju njegov oplećak, rezbarene i livene idole i njegovog levita. Zatim su samouvereno napali selo Lais i po svom običaju sve popalili i poubijali. U znak sećanja na pobedu, nazvali su Lais Danom; stavili su Mihin idol na oltar, i što je najzanimljivije, Jonatan, Mojsijev unuk, bio je sveštenik tog hrama u kojem su poštovali Boga Izraela i Mihinog idola.

Posle Gedeonove smrti, Jevreji su dvadeset godina

poštovali Baala i napustili kult Adonaja (Jahvea); nije dan vođa, sudija ili sveštenik nisu pozivali na osvetu. Priznajem da je njihov zločin bio veliki; ali ako je ovakvo neznaboštvo bilo dopušteno, koliko lakše bismo trebali da dopuštamo razlike u pravoj veri!

Kao dokaz netolerancije pojedinci navode da je Gospod kaznio Filistejce, kojima je sam dopustio da u jednoj borbi osvoje njegov kovčeg, tako što je izazvao tajanstvenu bolest sličnu hemoroidima, izvrnuvši Dagonov kip i šaljući mnoštvo štakora u njihovu zemlju; međutim, kada su Filistejci, da bi umirili njegov bes, vratili kovčeg upregnuvši u njega dve krave koje su hranile svoju telad i poklonili Bogu pet zlatnih pacova i pet zlatnih anusa, Gospod je pobio sedamdeset staraca Izraela i pedeset hiljada ljudi zato što su posmatrali kovčeg. Stoga je odgovor jednostavan: Božja kazna nije povezana ni sa verom, niti razlikom u obredu, niti bilo kakvim kultom.

Da je Gospod želeo da kazni neznaboštvo, on bi uništio sve Filistejce koji su se usudili da uzmu njegov kovčeg i klanjali se Dagonu; ali on je pobio pedeset hiljada sedamdeset ljudi iz svog naroda, samo zato što su posmatrali kovčeg koju nisu smeli da gledaju; toliko se zakoni, običaji tog doba, judejska zajednica, razlikuju od svega što nam je poznato; toliko su nedokučivi putevi Božji. „Strogost kazne”, kaže oštroumni don Kalmet, „uperena protiv toliko velikog broja ljudi, čini se preteranom samo onima koji nisu shvatili u kojoj meri Bog želi da ga se pribojavaju i da ga poštuju u njegovom narodu, i samo onima koji o Božjim pogledima i namerama prosuđuju isključivo sledeći slabašnu svetlost svog razuma.”

Bog, dakle, ne kažnjava tuđi kult, već profanaciju sopstvenog, neumesnu radoznalost, neposlušnost, mo-

žda čak i buntovnički duh. Javno je da takve kazne pristaju Bogu samo u judejskoj teokratiji. Nikad nije na odmet ponoviti da ta vremena i običaji nemaju veze sa našim.

Naposletku, kad je u potonjim stolicima idolopoklonik Neman upitao Jelizeja da li mu je dopušteno da prati svog kralja u Rimonov hram, i da se tamo pokloni s njim (2 Car. 5:18-19), nije li mu taj isti Jelizej, koji je bacio decu medvedima, odgovorio: idi s mirom?

Štaviše, Gospod je zapovedio Jeremiji da sveže ko-

⁵ Oni kojima su nepoznate prilike starog doba i koji zaključuju samo na osnovu onog što vide oko sebe, mogli bi se začuditi ovakvim neobičnostima; ali treba se prisjetiti da se tada u Egiptu i pretežnom delu Azije većina stvari izražavala idolima, hijeroglifima, znakovima, crtežima.

Proroci koje su Egipćani i Jevreji nazivali vidovitima, izražavali su se u alegorijama, ali su znacima obeležavali događaje koje su predviđali. Tako Isaija, prvi među četvoricom velikih jevrejskih proroka, uzima svitak (pogl. VIII) i ispisuje na njemu: „Brz na plen, hitar na grabež”; zatim prilazi proročici. Ona zatrudni i rađa sina kome daje ime „Brz na plen, hitar na grabež”; to je oličenje jednog od zala koje su narodi Egipta i Asirije naneli Jevrejima.

Ovaj prorok kaže (7:15, 16, 18, 20): „Maslo i med ješće dok ne nauči odbaciti zlo a izabrati dobro. Jer pre nego što nauči dete odbaciti zlo a izabrati dobro, ostaviće zemlju ... dva cara njena. I tada će Gospod zazviždati movama koje su nakraj reka misirskih, i pčelama koje su u zemlji asirskoj; Tada će Gospod obrijati britvom zakupljenom ispreko reke, carem asirskim, glavu i dlake po nogama, bradu svu.”

Ovo proročanstvo o pčelama, obrijanoj bradi i dlakama po nogama, mogu shvatiti samo oni kojima je poznat običaj da rojeve pčela mame zvukom letenja ili nekim poljskim instrumentom, da najveće poniženje koje se muškarcu može naneti jeste da mu se obrije brada, a dlake po nogama označavaju stidne dlake koje su brižane samo u slučajevima odvratnih bolesti kao što je bila lepra. Sve ove figure nepoznate našem stilu, znače samo jedno: da će Gospod kroz nekoliko godina izbaviti svoj narod iz ropstva. ⇒

nopac oko vrata, brnjicu i okove,⁵ da ih pošalje kneževicima Moaba, Amona, Edoma, Tira, Sidona; a Jeremija im je preneo reči Gospoda: „I sada ja dadoh sve te zemlje u ruke Navuhodonosoru caru Vavilonskom sluzi svojemu.” (Jr. 27:6) Eto jednog kralja, osvedočenog neznabošca, proglašenog Božjim slugom i njegovim miljenikom.

Isti Jeremija koga je zatvorio jevrejski kneževic Se-dekeja, dobivši pomilovanje od njega, savetuje mu, u ime Božje, da se preda vavilonskom caru: „Ne slušajte ih, služite caru vavilonskom i ostaćete živi.” (Jr. 27:17)

⇒ Pomenuti Isaija (pogl. XX) hoda sasvim nag da bi ukazao na to da će kralj Asirije odvesti iz Egipta i Etiopije gomilu zatočenika koji neće imati čime da pokriju svoju nagost.

Jezekilj (pogl. IV i sledeće) jede knjigu od pergamenta koja mu je darovana; potom prekriva balegom hleb i ostaje da leži na levoj strani trista devedeset dana a na desnoj četrdeset dana da bi ukazao na to da će Jevrejima nedostajati hleb i da bi naznačio godine koje će morati da izdrže u zatočeništvu. Stara se o lancima koji predstavljaju okove naroda; seče kosu i bradu i deli ih na tri dela; prvi je namenio onima koji će poginuti u gradu, drugi onima koji će pasti oko zidina, treći onima koji će biti odvedeni u Vavilon.

Prorok Osije (pogl. III) sastaje se sa preljubicom i kupuje je za petnaest šekela srebra i gomor i po ječma:

„Sedi kod mene dugo vremena, i ne kurvaj se, i ne budi drugog; to su prilike u kojima će deca Izraela dugo živeti bez kraljeva, vladara, bez žrtvi, bez oltara, bez kaftana.” Jednom rečju, učiteljji, vračevi, proroci gotovo nikad ne predviđaju bez navođenja nekog budućeg znaka.

Jeremija se otuda prilagodava običaju, vezujući se konopcima i stavljajući na sebe brnjice i okove kako bi označio ropstvo u koje odlaze ljudi. Te slike treba prihvatiti kao i stari svet koji se po svemu razlikuje od novog: službeni život, zakoni, ratovanje, verski obredi, sve je apsolutno drugačije. Treba samo pogledati Homera i prvu Herodotovu knjigu pa se uveriti da nema puno sličnosti sa narodima poznog starog veka, te da moramo da se klonimo naših predrasuda kada nastojimo da upoređujemo njihove običaje sa našima. ⇒

Bog, dakle, prelazi na stranu neznabožačkog cara; predaje mu kovčeg od pogleda na koga je pedeset hiljada i sedamdeset Jevreja izgubilo živote; predaje mu svetinju nad svetinjama i ostatak hrama čija je gradnja koštala sto osam hiljada talenata zlata, milion sedamnaest hiljada talenata srebra i deset hiljada zlatnih drahmi, koje su za podizanje doma Gospodnjeg ostavili David i njegove starešine: što je po današnjem kursu, ne računajući Solomonov novac, devetnaest milijardi šezdeset dva miliona. Nikada neznaboštvo nije bilo bolje plaćeno. Znam da je ova računica preterana, da verovatno postoji greška pri prepisivanju. Svejedno, ako iznos svedite na polovinu, četvrtinu, ili čak i na osminu, on će vas i dalje zaprepašćivati. Ništa manje nije bio iznenađen Herodot bogatstvima koja je zatekao u hramu u Efesu. Najzad, riznice nemaju vrednost u Božjim očima, a ime njegovog sluge, dato Nabukodonosoru, istin-

⇒ Ni priroda nije bila onakva kakva je danas. Vračevi su nad njom imali moć koju više nemaju: omamljivali su zmije, prizivali mrtve, itd. Bog je upućivao snove, a ljudi su ih tumačili. Vidovitost je bila široko rasprostranjena. Dešavali su se preobražaji poput Nabukodonosorovog pretvaranja u bika, Lotove žene u stenu od soli i pet gradova u kal.

Bilo je ljudi kakvih više nema. Iščezao je rod džinova Refaima, Enima, Nefilima, Enasima. Sveti Avgustin u V knjizi *Države božje* kaže da je video zub jednog od starih džinova velik kao sto naših mlečnjaka. Jezekilj pominje pigmeje, visine lakta, koji su se borili tokom opsade Tira; gotovo u svemu se sveti očevi slažu sa mirskim piscima. Bolesti i lekovi nisu bili istovetni današnjim: bezumni su lečeni korenjem zvanim barad, istucanim u oblogu koja im je stavljana oko vrata.

Naposletku, čitav stari svet je bio toliko različit od našeg da je nemoguće na osnovu toga izvesti neko pravilo ponašanja; i, ukoliko su se u tom dalekom starom dobu ljudi uzajamno proganjali i porobljavali zbog vere, ne bismo smeli da oponašamo takvu okrutnost pozivajući se na milosrđe.

ski je neprocenjivo blago.

Bog ništa manje ne podržava ni Kira (Is. 44-45); on ga zove svojim *hristom*, svojim *pomazanikom*, mada nije bio miropomazan a bio je i sledbenik zoroastrizma; naziva ga *svojim pastirom*, mada je u očima sveta bio uzurpator; u čitavom *Svetom pismu* nema većeg znaka njegove naklonosti.

U Knjizi proroka Malahije nalazimo da „... od istoka sunčanoga do zapada veliko će biti ime moje”. (Mal.

1:11) Bog se podjednako stara o Ninevljanima nezabošcima kao i o Jevrejima; preti im i prašta im. Melhisedek, koji nije bio Jevrejin, polagao je žrtve Bogu. Balaam, nezabožac, bio je prorok. *Sveto pismo* nas, eto, podučava kako je Bog ne samo trpeo druge narode, već je o njima vodio očinsku brigu. A mi se usuđujemo da budemo netrpeljivi!

XIII

IZUZETNA TOLERANCIJA JEVREJA

Tako, dakle, u Mojsijevo doba, u doba sudija, u doba careva, postoje primeri tolerancije. Ima ih još mnogo: Mojsije u više navrata kaže da „Bog kažnjava očeve preko dece do četvrtog kolena” (Izl. 20:5); ova pretnja bila je neophodna narodu kojem Bog nije predočio ni besmrtnost duše, ni muke ili izbavljenje u drugom životu. Ove istine im nisu bile objavljene ni u *Deset zapovesti*, ni u *Levitskoj knjizi*, ni u *Zakonima ponovljenim*. To su bile dogme Persijanaca, Vavilonaca, Egipćana, Grka, Krićana; ali one nisu sačinjavale jevrejsku religiju. Mojsije nikada ne kaže: „Poštuj oca i mati, ako želiš da stigneš na nebesa!”, već: „Poštuj oca svojega i mater svoju ... da bi se produljili dani tvoj i da bi ti dobro bilo na zemlji, koju ti daje Gospod Bog tvoj.” (Pnz. 5:16) Preti im samo telesnim mukama, čirevima, vrućicom, groznicom, crnim prištem, govori im da će im žene biti neverne, da će sa kamatom pozajmljivati od

stranaca, a da sami nikome neće pozajmljivati, da će umirati od gladi i biti prisiljeni da jedu vlastitu decu; međutim, ni na jednom mestu im ne kaže da će njihove besmrtno duše trpeti muke posle smrti ili uživati u blaženstvu. Bog, koji je sam vodio svoj narod, sam ga je

¹ U Mojsijevim zakonima postoji samo jedan odlomak na osnovu kojeg je moguće zaključiti da je bio upućen u preovlađujuće mišljenje među Egipćanima da duša ne umire sa telom; ovaj odlomak je veoma bitan i nalazi se u *Zakonima ponovljenim* (18:10-11): „Neka se ne nađe u tebe koji bi vodio sina svojega ili kćer svoju kroz oganj, ni vračar, ni koji gata po zvijezdama, ni koji gata po pticama, ni uročnik, ni bajač, ni koji se dogovara sa zlijem duhovima, ni opsenar, ni koji pita mrtve.”

Na osnovu ovog odlomka čini se da bi pozivanje duša mrtvih kao pretpostavljeno svetogrđe podrazumevalo postojanost duša. Moguće je i da su vračevi o kojima govori Mojsije bili samo prosti prevaranti, te nisu imali jasnu predstavu o svetogrđu za koje su verovali da obavljaju. Nastojali su da ubede ljude kako teraju mrtvace da progovore, da ih svojom čarolijom vraćaju u stanje u kakvom su ta tela bila za vreme života, ne pitajući se da li je moguće ili nije povezati besmrtnost duše sa njihovim smešnim radnjama. Veći nikada nisu bili filozofi, oduvek su bili opsenari koji su izvodili predstave pred glupanima.

Možemo ponovo da primetimo kako je veoma neobično da se reč *python* pojavljuje u *Zakonima ponovljenim* znatno pre nego što je ova grčka reč mogla da stigne do Jevreja: osim toga *python* na hebrejskom jeziku ništa ne znači, pa ni mi nemamo tačan prevod.

Ovaj jezik predstavlja nepremostive teškoće: on je mešavina feničanskog, egipatskog, sirijskog i arapskog, a ta drevna mešavina se danas prilično izmenila. Hebrejski jezik ima samo dva glagolska oblika, sadašnji i budući: druga vremena se određuju na osnovu smisla. Razni suglasnici često su predstavljeni istim znacima ... Svaki prilog ima dvadeset različitih značenja. Ista reč upotrebljava se u oprečnim značenjima.

Dodajte ovoj zbrci grubost i oskudnost jezika: Jevreji, među kojima se nisu razvili zanati, nisu mogli da izraze ono što nisu poznavali. Ukratko, hebrejski stoji u odnosu na grčki kao jezik seljaka u odnosu na jezik učenog čoveka.

kažnjavao ili nagrađivao za dobra ili rđava dela. Sve to je bilo zemaljsko, a to je istina koju Varbarton zloupotrebljava da bi dokazao kako je jevrejski zakon bio božanski:¹ budući da je njihov kralj bio sam Bog koji je delio pravdu neposredno posle prestupa ili posluha, nije bilo potrebe da im predočava doktrinu koju je čuvao za vreme u kojem više neće lično voditi svoj narod. Oni koji iz neznanja tvrde da je Mojsije podučavao o besmrtnosti duše, oduzimaju *Novom zavetu* jednu od njegovih najvećih prednosti nad *Starim*. Ono što je neosporno jeste da Mojsijev zakon samo propisuje privremene kazne do četvrtog pokoljenja. Ipak, uprkos preciznoj objavi tog zakona, upkos izričitim rečima Božjim da će kažnjavati do četvrtog pokolenja, Jezekilj poručuje Jevrejima sasvim suprotno i kaže im da sin neće trpeti bezakonje svog oca (Jez. 18:20); čak pripisuje Bogu da im je dao „uredbe ne dobre”. (Jez. 20:25)²

Knjiga proroka Jezekilja ipak je bila uključena u spisane pisaca nadahnutim Bogom. Tačno je da u sinagogi nije bilo dopušteno njeno čitanje pre nego što bi čovek napunio trideset godina, kao što nam tvrdi sveti Jeronim; no to je bilo iz straha da mladost ne bi pogrešno

² Jezekiljovo mišljenje je naposljetku preovladalo u sinagogi; ali bilo je Jevreja koji su verujući u veće kazne, verovali i da se Bog neprestano priseća bezakonja očeva: oni bivaju kažnjeni zaključno sa petim pokoljenjem, a pored toga treba strahovati i od večnih kazni. Pitamo se kako je moguće da potomci Jevreja, koji nisu bili saučesnici Hristovog ubistva, oni koji su živeli u Jerusalimu ali nisu u tome učestvovali, i oni koji su bili rasejani po ostatku sveta, budu privremeno kažnjeni preko njihove dece, nevine koliko i roditelji. Ta privremena kazna ili tačnije drugačije življenje u odnosu na ostale narode, bavljenje trgovinom bez stalnog doma, ne mogu se uopšte posmatrati kao kazna u poređenju sa većitim mukama koje su na sebe navukli svojom nepoverljivošću i koje mogu da izbegnu iskrenim preobraćenjem.

protumačila odveć naivne prizore u poglavljima 16 i 23 o razvratnosti sestara Ole i Olive. Ukratko, njegova knjiga oduvek je bila prihvaćena, uprkos njenoj formalnoj oprečnosti u odnosu na Mojsija.

Najzad, kada je dogma o besmrtnosti duše bila prihvaćena, što je verovatno započelo već u doba vavilonskog zatočeništva, sekta sadukejaca istrajavala je u verovanju da posle smrti nema ni muka ni spasenja i da sa nama iščezavaju osećaji i misli, kao i pokretačka snaga,

³ Dogma o sudbini je stara i univerzalna: može da se pronade još kod Homera. Jupiter je želeo da izbavi svog sina Sarpedona, ali sudbina ga je osudila na smrt; Jupiteru preostaje samo da se povinuje. Među filozofima, sudbina je bila ili neizostavni lanac uzroka i posledica koje izaziva priroda ili isti taj lanac uspostavljen Providenjem, što je bliže istini. Čitav sistem predodređenosti sadržan je u stihu Senekinog *Eneja* (posl. CVII):

Ducunt volentem fata, nolentem trahunt.

Oduvek je postojala saglasnost da Bog upravlja vasseljenom po večnim, opštim i nepromenljivim zakonima; ova istina je bila uzrok svih nerazumljivih rasprava o slobodi sve do pojave mudrog Loka; on je dokazao da sloboda predstavlja moć delovanja. Ovu moć daje Bog, a čovek, delujući slobodno u skladu sa večnim poretkom Boga, samo je jedan zubac u velikom svetskom stroju. Kroz čitav stari vek trajale su rasprave o slobodi, ali niko sve do naših dana nije bio proganjen zbog toga. Kakav je grozni užas što su zbog ovog spora zatvarali i proginili Arnoa, Sasija, Nikola i mnoge druge koji su prosvetlili Francusku!

⁴ Teološki roman o metempsihozi stiže iz Indije odakle smo primili mnoge neverovatne bajke. Ova dogma je objašnjena u zadivljujućoj petnaestoj knjizi Ovidijevih *Metamorfoza*. Prihvaćena je gotovo svugde na Zemlji, oduvek je i osporavana, ali nije zabeleženo da je ijedan sveštenik starog doba ikada naredio da se zatvori neki Pitagorin učenik.

* Eseni – starojevrejska sekta, odbacivali su privatnu svojinu, novac i porodicu. (prim. prev.)

⁵ Stari Jevreji, Egipćani i njihovi savremenici Grci, nisu verovali da čovekova duša odlazi na nebesa posle smrti. Jevreji su smatrali da su Mesec i Sunce nekoliko milja iznad nas, u istom krugu, ⇒

moć kretanja i varenja. Oni su poricali postojanje anđela. Razlikovali su se od ostalih Jevreja daleko više nego protestanti od katolika; ipak su ostali u zajednica sa svojom braćom; pojedini prvosveštenici proistekli su iz njihove sekte.

Fariseji su verovali u sudbinu³ i u metempsihozu⁴. Eseni* su smatrali da duše pravednika odlaze na srećni

⇒ a da je nebeski svod čvrst i visok luk koji drži težinu voda koje teku kroz nekoliko procepa. Kod starih Grka, palata bogova bila je smeštena na planini Olimpu. U Homerovo doba, stanište junaka posle smrti bilo je na ostrvu s one strane okeana, a tako su mislili i eseni.

Posle Homera, planete su pridružene bogovima, ali nije bilo više razloga da ljudi smeste boga na Mesec, nego da stanovnici Meseca smeste boga na planetu Zemlju. Junona i Iris su svoje jedine palate imale na oblacima; u njih se nije moglo ni priviriti. Kod Sabinjana, svaki bog imao je svoju zvezdu; ali jedna od zveda je bilo Sunce na kojem se nije moglo stanovati osim ako neko nije bio ognjene prirode. Stoga je pitanje kako su stari narodi doživljavali nebesa prilično beskorisno: najbolji odgovor bi glasio da o njima nisu ni razmišljali.

na ostrva⁵, a duše grešnih u neku vrstu Tartara. Nisu prinosisli žrtve; okupljali su se u posebnim sinagogama. Ukratko, ukoliko izbliza proučimo judaizam, iznenadićemo se da najveću trpeljivost nalazimo usred najvarvarskih užasa. Istina je da je to protivrečnost, ali skoro svi narodi vladali su se po protivrečnostima. Blago onima koji upražnjavaju blage običaje dok su im zakoni krvavi!

XIV

DA LI JE ISUS HRIST POUČAVAO NETOLERANCIJI

Razmotrimo sada da li je Isus Hrist uspostavio krvave zakone, da li je zapovedao netoleranciju, da li je tražio podizanje inkvizitorskih tamnica, da li je obučavao dželate autodafea.

Ako se ne varam, u jevanđeljima ima malo odlomaka čiji bi progoniteljski duh mogao ukazati da su netolerancija i sila opravdani. Jedan od njih je parabola u kojoj se nebesko carstvo poredi sa carem koji poziva zvanice na venčanje svog sina; preko svojih slugu, monarh im poručuje: „Evo sam objed svoj ugotovio, junci moji i hranjenici poklani su, i sve je gotovo; dođite na svadbu.” (Mt. 22:4) Jedni, ne obazirući se na poziv, odlaze u polja, drugi svojim poslom, a ostali vređaju kraljeve slugu i ubijaju ih. Kralj podiže vojsku protiv ubica i razara njihov grad; šalje slugu na raskršća pute-

va da sakupe svatove na gozbu; pošto je jedan od pozvanih seo za sto bez svadbenog odela, stavljen je u okove i bačen u provaliju.

Jasno je da se ova alegorija tiče samo nebeskog carstva, te da niko ne bi smeo da se na osnovu nje poziva na pravo da baci u tamnicu bližnjeg svog koji je došao na svadbeni ručak u neprikladnoj odeći; iz istorije ne znam ni za jednog vladara koji je obesio nekog dvorjanina sa sličnim izgovorom; takođe se ne treba pribojavati da bi velikaši, pošto je car već poklao stoku i živinu, pobili njegove sluge koje su ih pozivale na gozbu. Poziv na gozbu predstavlja izraz pozdrava; ubistvo vladarevih izaslanika jeste napad na one koji propovedaju mudrost i vrlinu.

Druga parabola (Lk. 14) govori o čoveku koji poziva svoje prijatelje na veliku gozbu i koji, u trenutku kada je trpeza bila spremna, šalje svog slugu da ih obavesti. Jedan se izgovara kupovinom njive koju treba da obiđe: ovaj izgovor nije valjan, budući da se njiva ne obilazi noću; drugi kaže da je kupio pet volovskih jarmova i da mora da ih isproba: i on greši kao i prethodni, u vreme večere se ne probaju jarmovi; treći odgovara da se upravo oženio i njegov izgovor je nesumnjivo prihvatljiv. Domaćin iz besa dovodi na svoju gozbu slepe i hrome, i videvši da je preostalo praznih mesta, kaže svom slugi: „Idi brzo na raskršća i ulice gradske, i dovedi ih amo.” (Lk. 14:21)

Tačno je da se nigde izričito ne pominje da je ova parabola slika i prilika nebeskog carstva. Suviše su zloupotrebljavane reči „dovedi ih amo”, ali je jasno da samo jedan sluga ne može na silu da natera ljude koje sretne da dođu na gozbu njegovog gospodara; uostalom, takvi prinudni gosti ne bi obed učinili posebno ugodnim. „Dovedi ih amo” znači, prema najpouzdanijim komentatorima: zamoli, zakuni, ubedi, pridobij ih. Molim vas,

kakve veze imaju ovakva molba i gozba sa progonima?

Kada bismo stvari doslovno prihvatili, da li bi trebalo biti hrom i slep da bismo se našli pod okriljem crkve? Isus u istoj paraboli veli: „Ne zovi prijatelja svojijeh, ni braće svoje, no rođaka svojijeh, ni susjeda bogatijeh” (Lk. 14:12); da li je to ikad shvaćeno kao da se ne sme obedovati sa rođacima i prijateljima ukoliko su oni imućniji?

Isus Hrist posle parabole o gozbi kaže: „Ako ko dođe k meni, a ne mrzi na svojega oca, i na mater, i na ženu, i na djecu, i na braću, i na sestre i na samu dušu svoju, ne može biti moj učenik, itd. I koji od vas kad hoće da zida kulu ne sjede najprije i ne proračuni šta će ga stati, da vidi ima li da može dovršiti?” (Lk. 14:26,28) Ima li ikoga na svetu dovoljno izopačenog da bi zaključio kako treba mrzeti oca i mater? I nije li lako shvatiti da te reči znače: ne kolebajte se između mene i vaših najmilijih osećanja?

Navode se reči svetog Mateje: „Ako li njih ne poslušaj, kaži crkvi; a ako li ne poslušaj ni crkve, da ti bude kao neznačajac i carinik” (Mt. 18:17); ovo nipošto ne znači da treba proganjati pagane i sakupljače poreza: istina je da su oni prokleti ali njihova sudbina nije zato prepuštena puku. Ne samo da ovim službenicima nisu uskraćena bilo kakva građanska prava, već su im ukazane najviše povlastice; to je jedino zanimanje koje je u *Svetom pismu* osuđeno, a najomiljenije je vlastima. Zašto, dakle, ne bismo prema našoj zabludeloj braći imali onoliko samilosti koliko poštovanja ukazujemo našoj braći sakupljačima poreza?

Drugi odlomak koji je izuzetno zloupotrebljavan potiče od svetog Mateja (Mt. 21:19) i svetog Marka (Mk. 11:13), i u njemu se kaže da je Isus, budući gladan, ujutro ušao u vrt sa smokvama u kojem je zatekao samo lišće jer je sezona smokava prošla; prokleo je vrt

koji se ubrzo osušio.

Postoji više različitih tumačenja ovog čuda; ali ima li ijednog koje bi odobravalo progone? Pošto vrt sa smokvama nije mogao da rodi početkom marta, sasušio se; da li je to razlog da se našoj braći nanosi bol u svako doba godine? Poštujmo u *Svetom pismu* sve ono što u našim radoznalim i taštım dušama može da pobudi muke, ali ga ne izvrćimo da bismo postali neumoljivi i nepomirljivi.

Progoniteljski duh koji sve zlouporebljava, svoje opravdanje nalazi i u isterivanju trgovaca iz hrama i u legiji demona isteranoj iz tela opsednutog u tela dve hiljade odurnih zveri. Ali ko još ne primećuje da su ova dva primera samo osuda koju izriče sam Bog zbog povrede zakona? Podizanje trgovačkih tezgi na prilazima hramu predstavljalo je nepoštovanje doma Božjeg. Uzalud su sinedrij i sveštenici odobravali trgovinu da bi olakšali prinošenje žrtava: Bog kome su prinosili žrtve nesumnjivo je mogao, mada skriven iza ljudskog obličja, da ukine ovo svetogrđe; mogao je čak i da kazni one koji su u zemlju doveli čitava krda stoke zabranjene zakonom koji je i sam poštovao. Ovi primeri nemaju ni najmanje veze sa progonima zbog dogme. Duh netolerancije se izgleda oslanja na najgore argumente pošto svuda traži najslabija opravdanja.

Gotovo sve ostale reči i dela Isusa Hrista poučavaju blagosti, strpljivosti, samilosti. Tu je otac porodice kome se vraća sin rasipnik (Lk. 15); tu je radnik koji stiže u poslednji čas a plaćen je kao ostali (Mt. 20); tu je milosrdni Samarićanin (Lk. 10); on sam pravda svoje učenike koji ne poste (Mt. 9:15); oprašta grešnici (Lk. 7:48); preljubnici isključivo savetuje vernost (Jn. 8:11); čak se upušta u prostosrdačnu radost svatova u Kani koji podgrejani vinom traže još: spremno čini čudo za

njih, vodu pretvara u vino (Jn. 2).

Ne ljuti se čak ni na Judu koji će ga izdati; Petru naređuje da ne koristi mač (Mt. 26:52, Jn. 18:11); preko-*reva* Zabedejevu decu koja su po uzoru na Iliju htela da bace s nebesa oganj na grad koji nije hteo da ih prihvati na konak (Lk. 9:54-55).

Na kraju umire kao žrtva zavisti. Ukoliko bi se usudili da uporedimo sveto i profano, Boga sa čovekom, njegova smrt, ljudski govoreći, prilično liči na Sokratovu. Grčki filozof umro je zbog mržnje sofista, sveštenika i narodnih vođa; hrišćanski zakonodavac podlegao je mržnji književnika, fariseja i sveštenika. Sokrat je mogao da izbegne smrt ali nije želeo; Isus Hrist se dobrovoljno predao. Grčki filozof nije samo oprostio svojim kleveticima i nepravednim sudijama, već ih je zamolio da se prema njegovoj deci, ukoliko budu dovoljno srećna pa zasluže njihovu mržnju kao što je to bio slučaj s njim, odnose kao prema njemu; hrišćanski zakonodavac, beskonačno nadmoćan, zamolio je Oca da oprostı njegovim neprijateljima. (Lk. 23:34)

Mada se činilo da se Isus Hrist pribojava smrti, mada je strah koji je osetio bio toliko veliki da se znoj mešao s krvlju (Lk. 22:44), što je velika i retka pojava, to je zbog toga što se odvažio da se potčini slabostima ljudskog tela koje je preuzeo na sebe. Njegovo telo je drhtalo ali je duša ostala postojana; naučio nas je da se istinska snaga, istinska veličina, ogledaju u trpljenju zala kojima naša priroda podleže. Strepeti od smrti, a ipak juriti u njen zagrljaj, predstavlja krajnju hrabrost.

Sokrat je sofiste smatrao za neznalice i odbacio ih kao prevrtljive; Isus je, koristeći se svojim božanskim pravima, književnike i fariseje smatrao licemernim, bezosećajnim, slepim, pokvarenim, zmijama, gmizavcima. (Mt. 23)

Sokrat nije bio optužen da želi da osnuje novu seku; ni Isusa Hrista nisu gonili zato što je želeo da stvori novu (Mt. 26:59). Kažu da su sveštenici i članovi save-ta tražili nekoga da lažno svedoči protiv Hrista kako bi ga pogubili.

I mada su tražili lažno svedočenje, nisu mu zamerali da javno propoveda protiv zakona. Zapravo, on je od detinjstva do smrti bio veran Mojsijevom zakonu. Obre-zan je osmog dana po rođenju, kao i sva ostala deca. Kasnije je bio kršten u Jordanu, u svetom jevrejskom obredu koji upražnjavaju i drugi narodi Istoka. Sve nepodopštine isprane su krštenjem; tako su posvećivali i sveštenike, zaranjali su ih u vodu na praznik svečanog pokajanja.

Isus je poštovao sve odredbe zakona: uvek je pošto-vao šabat, uzdržavao se od nedozvoljenog mesa, slavio je sve praznike, čak je, uoči smrti, proslavio Pashu; ni-je bio optužen ni zbog kakve nove vere, niti da upra-žnjava tuđe obrede. Rođen je kao Izraeličanin, čitav ži-vot je i proveo kao Izraeličanin.

Dva svedoka koja su se pojavila na sudu optužila su ga da je rekao „ja mogu razvaliti crkvu Božiju i za tri dana načiniti je” (Mt. 26:61). Takav govor bio je ne-shvatljiv Jevrejima sklonim telesnom, ali zbog toga ga oni nisu optužili zbog osnivanja nove sekte.

¹ Zapravo je Jevrejima bilo teško da razumeju, da ne kažemo nemoguće, bez naročitog otkrovenja, ovu neopisivu tajnu otelotvo-renja Sina božjeg, samog Boga. Post. 6 naziva sinove velikaša sino-vima božjim: štaviše, veliki kedrovi u psalmima nazivaju se božjim kedrovima, veliki vetar je božji vetar, Saulova bolest je Božja seta. Ipak se čini da su Jevreji doslovno razumeli što Isus sebe naziva Si-nom božjim; i mada su te reči smatrali licemerjem, to može biti još jedan dokaz njihovog nepoznavanja tajne ovaploćenja i Boga, Sina božjeg, poslanog na zemlju radi spasenja ljudi.

Ispitivao ga je prvosveštenik koji mu je rekao: „Za-klinjem te živijem Bogom da nam kažeš jesi li ti Hri-stos, sin Božiji.” (Mt. 26:63) Nigde se ne kaže šta je pr-vosveštenik podrazumevao pod „sinom Božijim”. Kat-kad su se služili ovim izrazom da bi označili pravedni-ka¹, kao što su reč „Belijalov sin” upotrebljavali da bi označili pokvarenjaka. Prosti Jevreji nisu imali pred-stavu o svetoj tajni Božjeg sina, koji je i sam bio Bog koji je sišao na zemlju.

Isus mu je odgovorio: „Ali ja vam kažem: odsele će-te videti sina čovječijega gde sjedi s desne strane sile i ide na oblacima nebeskijem.” (Mt. 26:64)

Uvređeni sinedrij je ovaj odgovor shvatio kao hulje-nje. Sinedrij nije imao nadležnost veću od ove; Isusa su odveli rimskom guverneru pokrajine i klevetnički ga optužili da je remetilac javnog mira, da je pozivao na neplaćanje danka cezaru i, pre svega, da se izdavao za kralja Jevreja. Očito je dakle da je bio optužen za zlo-čin protiv države.

Guverner Pilat, pošto je doznao da je reč o Galilej-cu, uputio ga je najpre Irodu, tetrarhu Galileje. Irod je smatrao da je nemoguće da Isus namerava da se stavi na čelo stranke i predstavlja se za kralja; ophodio se

prema njemu prezrivo i vratio ga Pilatu koji ga je osudio iz bedne slabosti kako bi umirio bes upravljen protiv njega samog, utoliko više što je jednom već doživio pobunu Jevreja o čemu nas izveštava Josif. Pilat nije bio čak ni toliko velikodušan kakvim će se kasnije pokazati sudija Fist. (Dap. 25:16)

Sada postavljam pitanje da li su tolerancija ili netolerancija božansko pravo? Ako želite da budete nalik Isusu Hristu, budite mučenici a ne dželati.

XV

SVEDOČENJA PROTIV NETOLERANCIJE

U pitanjima religije, ukidati ljudima slobodu da sami odabiru svoje božanstvo predstavlja bezbožništvo; nijedan čovek, nijedan Bog ne želi prinudnu službu. (*Apologetika*, XXIV)

Ako bi se za odbranu vere upotrebila sila, biskupi bi se tome protivili. (Sveti Hilarije, knjiga I)

Religija pod prisilom više nije religija: treba ubedi-vati a ne prinuđivati. Religija se ne nameće. (Laktancije, knjiga III)

Nastojanje da one koje niste mogli ubediti razu-

* Donatizam – raskolnički pokret iz Severne Afrike koji je naglašavao neophodnost duhovne i telesne čistote sveštenstva kao preduslov pravosnažnosti svetih tajni; pokret se protivio saradnji sa svetovnim vlastima i naglašavao ideal mučeništva. (prim. prev.)

mom, privučete silom, batinanjem i zatvaranjem, jeste odurna jeres. (Sveti Atanasije, knjiga I)

Ništa nije protivrečnije religiji od prinude. (Sveti Justin mučenik, knjiga V)

Da li treba da progonimo one koje Bog trpi, zapitao je sveti Avgustin pre nego što ga je sukob sa donatistima* učinio preterano strogim.

Neka se nad Jevrejima ne vrši nasilje. (Četvrti koncil u Toledu, pedeset šesti kanon)

Savetujte a ne prisiljavajte. (Pismo svetog Bernarda)

Ne nastojimo da prestupe iskorenimo nasiljem. (Pislanica francuskog sveštenstva Luju XIII)

Nikad nismo odobravali surove činove. (Sabor sveštenstva, 11. avgust 1560.)

Znamo da se za veru pridobija ubeđivanjem, a ne zapovedanjem. (Flešije, biskup Nima, pismo 19)

Ne smeju se čak upotrebljavati ni uvredljivi izrazi. (Biskup di Bele u *Pastoralnoj pouci*).

Upamtite da se bolesti duše ne leče prinudom i silom. (Kardinal le Kami, *Pastoralna pouka* iz 1688.)

Prema svima pokažite uljudnu trpeljivost. (Fenelon, nadbiskup Kambrea, burgundskom vojvodi)

Prisilno ispovedanje neke vere je očiti dokaz da duh koji je vodi jeste neprijatelj istine. (Diroa, rektor Sorbone, knjiga VI, poglavlje IV).

Nasilje može da stvori licemere; ubeđivanje ne deluje kada se često poseže za pretnjama. (Tijemon, *Crkvena istorija*, tom VI)

Čini nam se da je u skladu sa pravednošću i zdravim razumom da sledimo ranu crkvu koja se nikad nije koristila silom da bi učvršćivala i širila veru. (Predstavka pariske skupštine Anriju II)

Iskustvo nas uči da je nasilje sklonije da podstakne

nego da izleči zlo čiji je koren u duhu, itd. (De Tu, *Po-
slanica posvećena Anriju II*)

Vera se ne podstiče udarcima mača. (Serizije, *O vla-
davini Anrija IV i Luja XIII*)

Nastojanje da se vera usadi u nečija srca je varvar-
sko, kao da uverenje može da bude posledica prinude.
(Bulenvilje, *Položaj Francuske*)

Sa verom je kao i sa ljubavlju: zapovesti ne važe,
prisila još manje; nema veće slobode od ljubavi i vere.
(Amelo de la Use, o *Pismima kardinala Dosata*)

Ako je nebo bilo dovoljno naklonjeno da vam otkri-
je istinu, učinilo vam je veliku milost; ali da li deca ko-
ja su primila zavet očeva smeju da mrze onu koja su bez
njega ostala? (*Duh zakona*, knjiga XXV)

Od sličnih odlomaka mogla bi se sastaviti obimna
knjiga. Naše priče, besede, propovedi, moralne pouke,

katehizmi, svi odišu i poučavaju svetoj dužnosti milosr-
đa. Kakav slučaj ili nedoslednost bi nas doveli do toga
da u praksi poreknemo teoriju koju svakodnevno ob-
znanjujemo? Kada naša dela poriču naš moral, to se de-
šava zato što verujemo da ćemo imati izvesnu korist či-
neći suprotno od onoga čemu poučavamo; ali od progno-
na i mržnje naših neistomišljenika sigurno nema nikakve
dobiti. Ponovo se, dakle, javlja apsurd u netoleranciji.
Ali, treba reći da oni koji nastoje da pogaze savest nisu
nimalo naivni. Njima je posvećeno sledeće poglavlje.

XVI

RAZGOVOR IZMEĐU UMIRUĆEG I ZDRAVOG ČOVEKA

Građanin jedne varoši u unutrašnjosti nalazio se u
agoniji; neki zdrav čovek ga je posetio i vređao u po-
slednjim trenucima govoreći mu:

„Bedniče! Ugledaj se na mene i potpiši ovu izjavu,
priznaj da se u knjizi koju ni ti ni ja nikad nismo proči-
tali nalazi pet rečenica; budi uvek na strani Lanfrana
protiv Beranžera, na strani svetog Tome protiv svetog
Bonaventure; podrži Drugi nikejski sabor nasuprot
Frankfurtskom saboru; objasni mi da reči „jer je otac
moj veći od mene” (Jn 14:28), odjedanput znače „Veli-
ki sam poput njega”.

Reci mi kako Otac sve prenosi Sinu, osim očinstva, ili ću tvoje telo baciti na smetlište; tvoja deca ništa neće naslediti od tebe, tvojoj ženi će oduzeti imanje, a tvoja porodica će prositi za komad hleba koji im moji bližnji neće udeliti.

UMIRUĆI:

Jedva čujem šta mi govorite; pretnje koje mi izričete zvuče u mom uhu zbunjujuće, uznemiruju moju dušu i moju smrt čine užasnom. Za ime Božje, smilujte se prema meni.

VARVARIN:

Milost! Ako se sa mnom ne složiš u svemu, ne mogu da budem milosrdan.

UMIRUĆI:

Avaj! Vidite da su sva moja čula u ovim poslednjim trenucima iščilela, sve kapije mog razuma su zatvorene; moje misli su se razbežale, moja svest se gasi. Da li sam u stanju da se raspravljam?

VARVARIN:

Ah, pa ako ne možeš da veruješ u ono što želim, reci da veruješ i to će mi biti dovoljno.

UMIRUĆI:

Kako mogu da vas slažem da biste me prihvatili? Uskoro ću se naći pred Bogom koji kažnjava obmanu.

VARVARIN:

Nije važno. Imaćeš zadovoljstvo da te sahrane na groblju, a tvoja žena i deca će imati od čega da žive. Umri kao licemer; licemerje je dobra stvar, kao što kažu, to je počast koju porok odaje vrlini. Prijatelju, ma-

lo licemerja nikome ne škodi.

UMIRUĆI:

Avaj! Vi prezirete Boga ili ga ne priznajete, pošto od mene zahtevate smrtnu laž, vi koji ćete se uskoro naći pred njegovim sudom gde ćete odgovarati zbog ove laži.

VARVARIN:

Šta, bestidniče! Ja da ne priznajem Boga!

UMIRUĆI:

Oprostite, brate, bojim se da ga niste spoznali. Onaj koga poštujem u meni obnavlja snagu da bih vam umirućim glasom rekao da biste, ukoliko verujete u Boga, morali prema meni pokazati samilošt. Dao mi je ženu i decu, ne dozvolite da umru u bedi. Što se mog tela tiče, učinite s njim što god želite, ostavljam vam ga, ali vas zaklinjem da verujete u Boga.

VARVARIN:

Uradi bez razmišljanja ono što sam ti rekao; tražim i naređujem ti to.

UMIRUĆI:

A zbog čega me toliko mučite?

VARVARIN:

Kako zbog čega? Ako dobijem tvoj potpis, on će mi

pomoći da dobijem lep kanonikat.

UMIRUĆI:

Ah, brate! Evo mog poslednjeg trenu; umirem, mo-
liću se Bogu da vam se obrati i da vas preobradi.

VARVARIN:

Dođavola, bestidnik se nije potpisao! Potpisaću
umesto njega i krivotvoriti njegov potpis.

Sledeće pismo je potvrda sličnog ponašanja.

XVII

PISMO JEDNOG BENEFICIJATA ISUSOVCU LE TELIJEU NAPISANO 6. MAJA 1714.¹

Prečasni oče,
Priklanjam se zapovestima Vašeg Preosveštenstva
da Vam predstavim najcelishodniji način za izbavljenje
Isusa i njegovog društva od njihovih neprijatelja. Sma-
tram da u kraljevstvu nije preostalo više od petstotina

¹ Kada je ovo napisano 1762. godine, red isusovaca nije bio za-
branjen u Francuskoj. Da su se našli u nesrećnom položaju, pisac
bi svakako imao više obzira. Ali podsetimo se da oni nikada nisu
bili progonjeni već su bili progonitelji. Neka od primera isusovaca
zadrhte svi oni koji bi, još netolerantniji od njih, jednog dana
odlučili da progone svoje sugrađane koji ne prihvataju njihova
besmislena shvatanja. (Napomena dodata 1771.)

hiljada hugenota, neki kažu milion, drugi milion i po;
ali koliko god bio njihov broj, evo mog mišljenja koje
Vam ponizno dostavljam po svojoj obavezi.

1. Lako je u istom danu uhvatiti sve propovednike i
obesiti ih istovremeno na jednom mestu, ne samo zbog
javnosti već i zbog lepote prizora.

2. Naredio bih ubistvo njihovih očeva i majki na spa-
vanju, jer ako bismo ih ubili na ulicama, to bi moglo da
izazove izvestan nemir; neko bi se čak mogao spasiti,
što bi svakako trebalo izbeći. Ovo pogubljenje je neop-
hodna posledica naših uverenja – ako treba ubiti jereti-
ka, kao što dokazuju toliki značajni teolozi, očigledno
je neophodno ubiti ih sve.

3. Smesta bih poudavao sve devojke za dobre kato-
like pošto ne smemo da dozvolimo da se broj stanovni-
ka suviše smanji posle nedavnog rata; što se tiče četrna-
estogodišnjih i petnaestogodišnjih dečaka, već ogrezlih
u rdave običaje, pošto ih je neprilično ubiti, smatram da
ih je sve potrebno uskopiti, da se taj soj više nikad ne bi
pojaviо. Mlađe dečake treba odgojiti u školama i biče-
vati ih dok ne nauče napamet dela Sančeza i Moline.*

4. Smatram da isto treba postupiti, bez izuzetka, i
prema svim luteranima iz Alzasa, pošto sam 1704. go-
dine primetio dvojicu staraca iz te pokrajine koji su se
smejali na dan bitke kod Hohšteta**.

5. Odredba o jansenistima će vam se možda učiniti
pomalo nepriličnom. Smatram da ih ima bar šest milio-
na, ali čovek vašeg uma ne bi smeо toga da se uplaši. U
janseniste ubrajam sve sudove koje besramno podrža-
vaju slobode galikanske crkve. Uz uobičajeni oprez, Va-

* Sančes i Molina, španski jezuitski teolozi, poznati po svojim
teško razumljivim delima. (prim. prev.)

** Reč je o bici iz Tridesetogodišnjeg rata u kojoj su protestan-
ti pobedili. (prim. prev.)

še Preosveštenstvo bi trebalo da razmisli o načinu da se svi ovi naprasiti duhovi priklone Vama. Barutna zavera nije postigla željeni uspeh pošto je jedan od zaverenika sasvim neumesno hteo da spase život nekom svom prijatelju; ali budući da Vi nemate prijatelja, sličnih neprijatnosti se ne morate pribojavati; biće vam znatno lakše da sve skupštine u kraljevstvu oborite uz pomoć izuma monaha Švarca, nazvanog *pulvis pyrius*. Računam da će nam za svaku pojedinačnu skupštinu biti potrebno trideset šest buradi baruta, tako da množenjem dvanaest skupština sa trideset šest buradi, dobijamo četiri stotine trideset dva bureta; ako je cena bureta sto perpera po komadu, dobija se svota od sto osamdeset hiljada šest stotina funti, što je sitnica za Vaše Preosveštenstvo.

Pošto skupštine budu dignute u vazduh, prenećete njihove nadležnosti na pripadnike vaše kongregacije koji savršeno poznaju zakone u kraljevstvu.

6. Biće lako otrovati Kardinala de Noaja koji je prostođušan čovek i ničega se ne plaši.

Vaše Preosveštenstvo će upotrebiti ista sredstva da preobrati i neke druge zablude biskupe; njihove biskupije, uz posredovanje pape, preućeće isusovci; tako će svi biskupi biti na pravoj strani, a svi župnici, što je moj predlog, promišljeno odabrani od biskupa uz pristanak Vašeg Preosveštenstva.

7. Pošto se jansenisti pričešćuju bar na Uskrs, ne bi bilo loše hostije uvaljati u otrov kojim su se poslužili prilikom osvete kralju Henriju VII. Neko bi mogao da mi zameri da se u ovoj operaciji izlažemo opasnosti da pobijemo i moliniste; to je ozbiljna zamerka, ali nema nijednog poduhvata koji sa sobom ne nosi neprijatnosti, nijednog sistema kome propast ne pretila sa raznih strana. Ako bi nas ovakve sitne nevolje zaustavljale, nikada ne bismo dovršili nijedan posao; uostalom, budu-

ći da je reč o uspostavljanju najvećeg mogućeg dobra, ne treba se skandalizovati ako veliko dobro sa sobom donese i neke rđave pojave koje ne zavređuju pažnju.

Nemamo zbog čega da sebi zamerimo: pokazalo se da su svi tobožnji protestanti, svi jansenisti, osuđeni na pakao; mi samo ubrzavamo dolazak trenutka u kojem bi se ionako našli na tom odredištu.

Isto tako je jasno da molinisti polažu pravo na raj; prema tome, ubijajući ih iz nehata i bez ikakve zle namere, mi samo ubrzavamo njihovu radost. I u jednom i u drugom slučaju mi smo sluge Proviđenja.

Što se tiče onih koje bi brojke mogle da zastraše, Vaše Preosveštenstvo će moći da im napomene da je od vremena procvata crkve do 1707, tj. tokom približno hiljadu četiri stotine godina, teologija gurnula u smrt više od pedeset miliona ljudi, a ja predlažem da zbog toga podavimo ili pobijemo ili otrujemo približno šest miliona pet stotina hiljada.

Možda će nam još zameriti da moja računica nije pravedna i da grešim: naime, reći će da ako je tokom hiljadu četiri stotine godina ubijeno svega pedeset miliona ljudi zbog teoloških razlika, dilema i antilema, to godišnje daje samo trideset pet hiljada sedam stotina četrnaest ljudi, a da ja ovako ubijam šest miliona četiri stotine šezdeset četiri hiljade dve stotine osamdeset i pet osoba više u jednoj godini.

Ali, zapravo, ovaj spor je prilično detinjast; moglo bi se reći da je čak bezbožan. Zar se iz mojih razmatranja ne vidi da spasavam život svim katolicima na ovom svetu? I kada bismo želeli, nikada ne bismo mogli da uzvratimo na sve kritike. Uz duboko poštovanje prema Vašem Preosveštenstvu,

Veoma ponizni, poslušni i pokorni R...,
rodom iz Angulema, prefekt Kongregacije

Ovaj poduhvat nije mogao da se ostvari jer je otac Le Telije naišao na izvesne poteškoće a Njegovo Preosveštenstvo je sledeće godine bilo proterano. No kako valja ispitati razloge za i protiv, dobro je istražiti u kojim slučajevima bismo zakonito mogli da primenimo gledišta Le Telijeovog korespondenta. Izgleda da bi bilo teško ostvariti ovu nameru u svim tačkama; ali treba proučiti pod kojim okolnostima se ljudi moraju veštati ili stavljati na točak, a neistomišljenici bacati u okove. To je predmet sledećeg poglavlja.

XVIII

JEDINI SLUČAJEVI U KOJIMA JE NETOLERANCIJA LJUDSKO PRAVO

Da bi neka vlast izgubila pravo da kažnjava prestupe ljudi, potrebno je da ovi prestupi ne budu zločini; oni su zločini samo kada ugrožavaju društvo; oni ugrožavaju društvo ukoliko podstiču fanatizam; stoga je potrebno da ljudi u sebi najpre savladaju fanatizam jer samo tako mogu da zasluže toleranciju.

Ako je nekoliko mladih isusovaca, znajući da crkva osuđuje otpadnike i znajući da su jansenisti jednom

* Oratorijanci – kongregacija koju je 1564. godine osnovao Filip Neri, a papa potvrdio 1575; odlikuje se sklonošću ka misticizmu. (prim. prev.)

papskom bulom i osuđeni, zapalilo dom Očeva Oratorija zato što je oratorijanac* Kenel bio jansenista, proističe jasna obaveza da ovi isusovci budu kažnjeni.

Isto tako, ako su širili kažnjive ideje, ako je njihov zavod bio suprotan zakonima kraljevstva, nemoguće je izbeći ukidanje njihovog društva i uništiti isusovce da bi od njih napravili građane; u suštini to je imaginarno zlo, ali je za njih stvarno dobro, jer šta je zlo u tome što će nositi kratku odeću umesto svešteničke odore i biti slobodni a ne robovi? U miru se raspuštaju čitave regimente koje se na to ne žale; zašto isusovci toliko glasno viču kada se njihovi redovi ukidaju u korist mira?

Da su franjevci, obuzeti svetim poklonstvom prema Bogorodici, opustošili crkvu jakobinaca koji smatraju da je Marija rođena u prvobitnom grehu, bili bismo obavezni da i prema njima postupimo gotovo isto tako kao prema isusovcima.

Isto bismo učinili i sa luteranima i kalvinistima. I oni bi mogli da kažu: sledimo naloge vlastite savesti, bolje je potčiniti se Bogu nego ljudima; mi smo stado, moramo da iskorenimo vukove; jasno da su oni sami u tom slučaju vukovi.

Jedan od najčudovišnijih primera fanatizma bila je mala sekta u Danskoj čiji je učenje bilo najbolje na svetu. Ovi ljudi su želeli da svojoj sabraci osiguraju večno spasenje. Međutim, posledice ovog učenja bile su jedinstvene. Znali su da su sva deca koja umru nekrštena osuđena na prokletsvo, a da ona koja imaju sreću da umru neposredno posle krštenja uživaju u večnoj slavi. U skladu sa tim, ubijali su sve tek krštene dečake i devojčice na koje bi naišli; za njih je to značilo udeliti ljudima najveće dobro, tako su ih sačuvali od greha, bede ovostranog života i pakla; neizbežno su ih slali na ne-

besa. Ali ovi milosrdni ljudi nisu prihvatili da je nedopustivo činiti i najmanje zlo radi velikog dobra, da nemaju nikakvih prava nad životima ove dečice, da veći na očeva i majki pokazuje sasvim ljudsku želju da svoje sinove i kćeri vole u svojoj blizini umesto da ih vide mrtve makar i u cilju odlaska u raj. Ukratko, sud mora da kažnjava ubistva, čak i ako su počinjena sa dobrim namerama.

Izgleda da bi Jevreji imali više prava od bilo kog drugog da nas pljačkaju i ubijaju. U *Starom zavetu* postoji stotinu primera trpeljivosti, ali ima i nekoliko protivnih primera i propisa. Bog im je u nekoliko navrata zapovedio da ubijaju neznabošce u svojim redovima i da pri tome poštede samo devojke stasale za udaju. Oni nas smatraju neznabošcima i, mada bismo ih mi danas tolerisali, moglo bi se desiti da kada bi oni zagospodarili svetom, jedino bi naše kćeri bile pošteđene.

Posebno bi im neizostavna dužnost bila da pobiju

svu Turke budući da Turci gospodare zemljom Etejaca, Jevusejaca, Amorejaca, Jersenejaca, Havejaca, Aračana, Kineja, Samaričana. Na ove narode je bačena ananema; njihova zemlja, dvadeset pet milja duga, pripala je Jevrejima na osnovu nekoliko uzastopnih sporazuma. Pošto oni moraju da se vrate na svoja imanja, muhamedanci su više od hiljadu godina uljezi na njihovoj zemlji.

Kada bi Jevreji danas tako razmišljali, jasno je da ne bi bilo drugačijeg odgovora nego da budu bačeni u tamnice.

To su gotovo jedini slučajevi u kojima se netolerancija čini razumnom.

XIX

IZVEŠTAJ O JEDNOJ BURNOJ RASPRAVI U KINI

U prvim godinama vladavine velikog cara Kang-Hija, neki mandarin iz jednog grada u kantonu začuo je veliku buku koja je dopirala iz susedne kuće; raspitao se da li je neko stradao; rekli su mu da se raspravljaju ispovednik danske zajednice, jedan kapelan iz Batavije i jedan isusovac; pozvao ih je, poslužio ih čajem i slatkim i zapitao ih zbog čega se svađaju.

Isusovac mu je odgovorio da njemu koji je uvek u pravu teško pada što ima posla sa ljudima koji su u večitoj zabludi; da se najpre objašnjavao s najvećom uzdr-

žanošću, ali da mu je strpljenje naposljetku popustilo.

Mandarin ga je obazrivo podsetio koliko je učtivost neophodna u sporenju i rekao mu da se u Kini nikada ne svađaju i zapitao ga o čemu je reč u njihovom sporu.

Isusovac mu je odgovorio: „Gospodaru, pozivam vas da presudite; ova dva gospodina odbijaju da se povinuju odlukama Tridentskog sabora.”

„To me čudi”, reče mandarin. Okrenuvši se dvojici naposljednika reče: „Čini mi se, gospodo, da bi trebalo da uvažavate stavove jedne velike skupštine, ne znam šta je Tridentski sabor, ali više osoba je uvek učenije od jedne. Niko ne bi smeo da veruje kako zna više od drugih i da je razum nastanjen samo u njegovoj glavi; tako uči naš veliki Konfucije, i ako mi verujete na reč, učinićete sebi uslugu da tako postupite i u vezi sa Trident-skim saborom.”

Tada Danac progovori: „Gospodar nam se obratio sa najvećom mudrošću; mi smo obavezni da poštujemo velike skupštine, čak se u potpunosti držimo i stavova izraženih na više sabora pre Tridentskog.”

„Ako je to slučaj”, reče mandarin, „molim vas da mi oprostite, svakako ste u pravu. Dakle, ovaj Holanđanin i vi delite mišljenje i obojica ste protiv jadnog isusovca?”

„Nipošto”, reče Holanđanin, „ovaj čovek ima gotovo isto tako ekstravagantne stavove kao i slatkorečivi isusovac; nezamislivo je da bih ja to prihvatio.”

„Ne shvatam vas”, reče mandarin, „zar niste sva trojica hrišćani? Niste li sva trojica stigli u naše carstvo da poučavate hrišćanstvu? Zar ne biste trebali da se držite istih dogmi?”

„Vidite, gospodaru”, reče isusovac, „ova dva čoveka su smrtni neprijatelji, a obojica se svađaju sa mnom; očito je da su obojica u zabludi i da je razboritost samo na mojoj strani.”

„To i nije tako očigledno”, reče mandarin, „moglo bi se pokazati da ste sva trojica u zabludi; zanimalo bi me da vas saslušam jednog po jednog.”

Isusovac je potom održao prilično dugačak govor, tokom kojeg su Danac i Holanđanin slegali ramenima; mandarin ga ništa nije razumeo. Zatim je progovorio Danac; dva njegova suparnika su ga sažaljivo posmatrala, a mandarin i dalje ništa nije razumeo. I Holanđanina je zadesila ista sudbina. Napokon, sva trojica su se zapričala i razmenila prostačke uvrede. Časni mandarin imao je priličnih muka da presudi, pa im je rekao: „Ako želite da vaša doktrina ovde bude dopuštena, potrudite se da ne budete netrpeljivi prema drugima niti žrtve tuđe netrpeljivosti.”

Po izlasku sa prijema, isusovac je naišao na misiona-

ra jakobinca; ispričao mu je da je presuđeno u njegovu korist, uveravajući ga da istina uvek pobeđuje. Jakobinac mu reče: „Da sam ja bio tamo, presuda ne bi bila u vašu korist; dokazao bih da lažete i da ste paganin.” Planula je svađa; jakobinac i isusovac uhvatili su se za kose. Mandarin, obavešten o skandalu, obojicu je poslao u zatvor. Mandarinov zamenik upitao je sudiju: „Koliko vremena Vaša Visost želi da ih zadrži u pritvoru? – Dok se ne dogovore, odogovori sudija. – Ah!, reče zamenik mandarina, znači ostaće u zatvoru do kraja života. – Pa dobro!, reče sudija, dok ne oprostite jedan drugome. – Nikad neće oprostiti jedan drugome, reče drugi, poznajem ih. – E pa onda!, reče mandarin, dok ne počnu da se prave da su oprostili jedan drugome.”

XX

DA LI JE KORISNO DRŽATI NAROD U SUJEVERJU

Slabost ljudskog roda i njegova izopačenost su tolike da mu je nesumnjivo bolje da se potčini svi mogućim sujeverjima, pod uslovom da ona nisu smrtonosna, nego da živi bez vere. Ljudima je oduvek nedostajala nekakva kočnica i mada je bilo smešno prinostiti žrtve faunima, šumskim bogovima, nimfama, daleko je razumnije i korisnije bilo klanjati se ovim fantastičnim prilikama božanstva nego se prepustiti ateizmu. Ateista koji bi bio promišljen, nasilan i moćan, predstavljao bi ne-

volju kobnu koliko i krvoločni sujevernik.

Kad ljudi nemaju ispravne pojmove o božanstvu, nameću im se pogrešna razmišljanja, kao što se u nesrećna vremena u nedostatku pravog trguje lažnim novcem. Paganin je strahovao da ne padne u zločin iz straha da će ga kazniti lažni bogovi; Malabarac se plašio da će ga kazniti njegov kumir. Svuda gde postoji organizovano društvo, neophodna je religija; zakoni vode računa o poznatim zločinima, a religija o tajnim prestupima.

Međutim, kada ljudi prihvate čistu i svetu religiju, sujeverje postaje ne samo beskorisno, već i veoma opasno. Ne bismo smeli da pokušavamo da hranimo žirom one koje je Bog nahranio hlebom.

Sujeverje u odnosu na religiju predstavlja isto što i astrologija u odnosu na astronomiju, ludu sestru iste, veoma mudre majke. Te dve kćeri dugo su držale čitavu zemlju u potčinjenosti.

Kada su se u stolecima našeg varvarstva jedva mogla pronaći dva feudalna gospodara koja su u svom domu imala *Novi zavet*, moglo se oprostiti prosto pripovedanje bajki puku, tj. istim feudalnim gospodarima, njihovim priglupim ženama i sirovim dvoranima; uveravali su ih da je sveti Hristifor preneo dete Isusa s jedne na drugu obalu reke; pored toga zatrpavali su ih pričama o vešticama i bezumnima; zamišljali da sveti Luka leči kaplju a sveta Klara vida bolesne oči. Deca su verovala u vukodlake, a očevi u uže svetog Franje. Broj relikvija postao je beskonačan.

Skrama tolikog sujeverja održala se još neko vreme među narodima, čak i kada je religija bila pročišćena. Poznato je da kada je gospodin De Noaj, biskup Šalona, oteo i bacio u vatru navodnu relikviju pupčane vrpce Isusa Hrista, čitav grad Šalon ga je izveo na suđenje. Međutim, on je imao dovoljno hrabrosti i milosti i na-

posletku uspeo da uveri sugrađane da se u Isusa Hrista može verovati duhom i istinom, bez obzira da li se pupčana vrpca nalazi u crkvi ili ne.

Oni koje su zvali jansenisti, dosta su doprineli postepenom iskorenjivanju iz duha naroda većine pogrešnih shvatanja koja su obeštastila hrišćansku veru. Prestalo je verovanje da je dovoljno tokom trideset dana ponavljati molitvu Bogorodici da bi se dobilo sve što se poželi i da čovek može nekažnjeno da greši.

Naposletku, građanstvo je počelo da sumnja u to da sveta Genoveva daruje ili zaustavlja kišu, i da sam Bog upravlja ovim pojavama. Monasi su bili začuđeni što njihovi sveci više ne čine čuda; a kada bi se pisci *Života svetog Fransisa Ksaverskog* vratili na ovaj svet, ne bi se usudili da napišu kako je ovaj svetac vaskrsnuo devet mrtvaca, da se istovremeno nalazio na moru i na zemlji, i da je njegovo raspeće, kada je upalo u more, izneo neki rak.

Isto se dogodilo i sa ekskomunikacijama. Naši istoričari tvrde da kad je kralj Rober bio ekskomuniciran od pape Grgura V zato što je oženio svoju pomajku princezu Bertu, njegove sluge bacale su kroz prozor meso služeno kralju, kraljica Berta je rodila gusku kao kaznu zbog ovog incestnog braka. Danas se sumnja da je posluga ekskomuniciranog kralja Francuske bacala njegove obroke kroz prozor i da je kraljica na sličan način donela na svet gušče.

Ako u nekom kutku predgrađa još postoje konvulzionisti, radi se o mučnoj bolesti koja napada najopakije meštane. Svakim danom razboritost se širi po Francuskoj, po radnjama trgovaca i domovima velikaša. Treba negovati plodove ove razboritosti, utoliko pre što je nemoguće sprečiti njihovo truljenje. Francuskom se ne može vladati pošto su je prosvetlili Paskal, Nikol, Arno, Bose, Dekart, Gasendi, Bejl, Fontenel, itd, kao

što se vladalo u doba Garasa i Menoa.

Ako bi učitelji zabluda, da kažem veliki učitelji, tako dugo plaćani i počastvovani što su zaglupljivali ljudski rod, danas naredili da se poveruju u to da seme mora da istruli da bi kljalo, da zemlja stoji nepokretno na svojim temeljima i da se uopšte ne okreće oko Sunca, da plima i oseka nisu prirodne posledice gravitacije, da duga ne nastaje prelamanjem i refleksijom svetlosnih

* Ultramontanizam – shvatanje u Rimokatoličkoj crkvi po kome je Rim, tj. papa, duhovno središte hrišćanske crkve. (prim prev.)

zraka, itd, i kada bi se oslanjali na pogrešno tumačene delove *Svetog pisma* da bi na njima utemeljili svoje zapovesti, kako bi ih danas razumeli učeni ljudi? Da li bi izraz zveri bio prejak? A da su se ovi mudri gospodari poslužili silom i progonom da bi uspostavili vlast svog otužnog neznanja, da li bi bilo neumesno nazvati ih divljim zverima?

Što su monaška sujeverja omraženija, utoliko su skupi poštovaniji, a parosi uvaženiji; oni čine samo dobro, a fratarsko ultramontansko* sujeverje nanosi prilično zlo. Ali od svih sujeverja, nije li najopasnija mržnja prema bližnjem zbog njegovih stavova? Nije li očigledno da je razumnije poštovati svetu pupčanu vrpцу, sveti prepucij, Bogorodičino mleko i haljinu, nego prezirati i progoniti brata?

XXI

VRLINA VREDI VIŠE OD ZNANJA

Što je manje dogmi, manje je i sporova; manje sporova znači manje nesreća: ako to nije istina, onda ja grešim.

Religija je ustanovljena da bi nas usrećila u ovozemaljskom i onostranom životu. Šta je potrebno da bismo bili srećni u budućem životu? Biti pravedan.

A šta je potrebno da bismo bili srećni u ovom, onoliko koliko nam slabost naše prirode to dopušta? Biti pomirljiv.

Vrhunac ludila bi predstavljalo nastojanje da se svi ljudi dovedu do jednoobraznog mišljenja o metafizici. Mnogo lakše bismo potčinili čitavu vasionu oružjem, nego što bi pokorili sve duhove jednog jedinog grada.

Euklid je uspeo da sve ljude u potpunosti ubedi u geometrijske istine. Zašto? Zato što nijedna od njih nije protivna sledećem aksiomu: dva i dva jesu četiri. Sasvim je drugačija stvar sa mešavinom metafizike i teologije.

Kad su nadbiskup Aleksandar i sveštenik Arios ili Arijan započeli spor o načinu na koji je Logos proistekao od Oca, car Konstantin im je najpre uputio reči koje nam prenose Eusebije i Sokrat*: „Vi ste velike budale što se sporite o stvarima koje ne možete da shvatite”.

Da su obe strane bile dovoljno mudre da zaključe kako je car bio u pravu, hrišćanski svet sledećih tristo godina ne bi toliko ogrezao u krv.

Ima li nečeg bezumnijeg i strašnijeg nego ljudima reći: „Prijetelji, nije dovoljno biti odani sluga, poslušno dete, nežan otac, pravedni sused, sve obavljati valjano, negovati prijateljstvo, bežati od nezahvalnosti, u miru se moliti Isusu Hristu; potrebno je znati i kako smo upućeni u večnost; a ukoliko ne umete da razlikujete *homooúsios* u hipostazi*, odaćemo vam da ćete zauvek goreti; a u očekivanju toga počecemo da vas koljemo.”?

Šta bi na ovo rekli Arhimed, Posejdon, Varon, Kanton, Ciceron?

Konstantin nije istrajao u svojoj rešenosti da učutka

* *homooúsios* (grčki) – jednak, iste suštine; *hipostaza* (grčki) – osnova, supstancija, suština, biće. Na Nikejskom saboru utvrđeno je da je Hrist sa Bogom Ocem *homooúsios*. Arije je tvrdio da je Hrist sa Bogom Ocem samo *homoiusius* (sličan). (prim. prev.)

* Socrates (380-440), sholastik. (prim. prev.)

obe strane; mogao je u svoju palatu da dovede vođe sukobljenih tabora, mogao je da ih upita s kakvim pravom uznemiravaju svet: „Imate li ovlašćenja Svete porodice? Šta se vas tiče da li je Logos stvoren ili rođen sve dok smo mu odani, sve dok propovedamo smernost i upražnjavamo je shodno našim mogućnostima? Počinio sam mnogo grešaka u svom životu, kao i vi; vi ste

ambiciozni, a i ja sam; carstvo sam sačuvao okrutnostima i lažima; pobio sam gotovo sve svoje bližnje; kajem se zbog toga i želim da ispaštam zbog svojih zločina unoseći mir u Rimsko carstvo; ne sprečavajte mi da učinim jedino dobro kojim bi se mogla zaboraviti moja ranija varvarstva; pomozite mi da svoje dane okončam u miru.” Možda ne bi postigao ništa među stranama u sporu; možda bi mu ponudili da vodi sabor u dugoj crvenoj odeždi, sa ukrasima od dragog kamenja na glavi.

To je, međutim, otvorilo vrata svim pošastima koje su iz Azije nahrupile na Zapad. Iz svakog osporavanog stiha proistekla je po jedna besna furija naoružana sofizmima i bodežom koji je sve ljude učinilo bezosećajnim i okrutnim. Huni, Heruli, Goti i Vandali koji su se pojavili, naneli su nebrojeno manje zla, a najveće je bilo što su se naposletku i sami upleli u ove kobne svađe.

XXII

O OPŠTOJ TOLERANCIJI

Nije potrebna velika veština, niti naročita rečitost, da bi se dokazalo da hrišćani moraju da trpe jedni druge. Idem korak dalje i poručujem da je sve ljude potrebno posmatrati kao našu braću. Kako, Turčin moj brat? Kinez moj brat? Jevrejin? Sijamac? Da, nesumnjivo; nismo li svi mi deca jednog oca i stvorenja istog Boga?

Ali ti narodi nas preziru, oni nas zovu neznabošcima! Pa šta! Reći ću im da greše. Čini mi se da bih mogao da bar zaprepastim umišljene predstave nekog imama ili budiste kad bih im rekao otrpilike ovako:

„Ova mala planeta, koja predstavlja tek tačku, okreće se u prostoru, kao i tolike druge planete; izguubljeni smo u tom prostranstvu. Čovek visok približno pet stopa svakako predstavlja malu stvar u vasioni. Jedno takvo jedva primetljivo biće, negde u Arabiji ili u postojbini Kafra, kaže nekim svojim susedima: ‘Slušajte me, jer me je prosvetlio Bog svih svetova: na Zemlji postoji devet stotina miliona mrava kao što smo mi, ali je samo moj mravinjak Bogu mio; svi ostali su mu za vek vekova prokleti; srećan će biti samo ovaj, a svi ostali večno prokleti.’”

Tada bi me uhapsili i ispitivali me kakva je to luda koja iznosi toliku glupost. Bio bih prisiljen da im odgovorim: „To ste vi sami.” Zatim bih se potrudio da ublažim njihove stavove, ali bi to bilo veoma teško.

Zatim bih se obratio hrišćanima i, primerice, usudio bih se da kažem dominikancu, inkvizitoru vere: „Brate, znate da svaka pokrajina u Italiji ima svoj dijalekt i da se u Veneciji i Bergamu uopšte ne govori kao u Firenci. Akademija dela Kruska je utemeljila jezik; njen rečnik pravilo je od koga se ne sme odstupiti, a Buonmatejjeva *Gramatika* je nepogrešivi vodič koga treba slediti; ali verujete li da bi konzul Akademije, a u njegovom odsustvu Buonmateji, mogli svesno narediti da se svim Mlečanima i Bergamljanima koji bi istrajavali na svom dijalektu, odseče jezik?”

Inkvizitor bi mi odgovorio: „Razlika je velika; ovde je reč o spasu vaše duše. Inkvizicija za vaše dobro propi-

suje da možete biti privedeni na osnovu pojedinačne prijave, bez obzira da li je ona potekla od nečasne ili već kažnjavane osobe; da ne možete imati advokata za odbranu; da ne znate čak ni ime vašeg tužioca; da vam inkvizitor najpre obećava milost a potom vas osudi; da vam presuđuju pet različitih vrsta mučenja i da ćete potom biti bičevani ili bačeni na vešala ili svečano spaljeni.¹ Otac Ivone, dr Kišalon, Zankinus, Kampegijus, Rojas, Felinus, Gomarus, Dijabarus, Gemelinus, već su obučeni u ovome i ovaj pobožni običaj ne trpi prigovore.”

Bio bih slobodan da mu uzvratim: „Brate, možda ste u pravu; uveren sam da želite da mi pričinite dobro; ali zar ne bih mogao da se izbacim i bez svega toga?”

Tačno je da se ovakvi apsurdni užasi ne pojavljuju svakodnevno; ipak, bili su česti i od njih bi se dala sastaviti knjiga mnogo obimnija od jevanđelja koja ih osuđuju. Ne samo da je veoma okrutno progoniti u ovom kratkom životu naše neistomišljenike, već mi se čini da je i drsko nekome izreći večno prokletstvo. Mislim da kratkotrajnim atomima, što smo mi, ne pristaje da predviđaju Tvorčeve radnje. Nipošto ne želim da osporim tvrdnju: „Izvan crkve nema izbavljenja”; poštujem je kao i sve čemu ona podučava, ali da li odista poznajemo sve Božje puteve i razmere njegovog milosrđa? Nije li dopušteno nadati mu se koliko i strahovati od njega? Nije li dovoljno biti veran crkvi? Da li je potrebno da svaki pojedinac prigrabi božanska prava za sebe i odlučuje pre njega o večnoj sudbini svakog čoveka?

Kada smo u žalosti za kraljem Švedske, ili Danske, ili Engleske, ili Pruske, da li kažemo da smo u žalosti za otpadnikom koji će večno goreti u paklu? U Evropi živi četrdeset miliona stanovnika koji ne pripadaju Rimskoj crkvi, da li ćemo svakome od njih reći: „Gospodine, pošto ste neizbežno prokleti, ne želim sa vama ni da obe-

¹ Videti odličnu knjigu pod naslovom *Priručnik Inkvizicije*.

dujem, ni da vam se obraćam niti razgovaram sa vama?”

Koji će francuski ambasador tokom audijencije kod sultana u sebi reći: Njegovo Visočanstvo će neizbežno večno goreti u paklu jer se podvrglo obrezanju? Ako bi zaista verovao u to da je sultan smrtni neprijatelj Boga i predmet njegove osvete, da li bi mogao da mu se obraći? Da li bi smeo da bude upućen k njemu? Sa kakvim bi se ljudima moglo trgovati, koje obaveze službenog života bismo uopšte mogli da ispunjavamo ukoliko bismo bili ubeđeni u to da imamo posla sa otpadnicima?

O sledbenici milosrdnog Boga! Kad biste imali okrutno srce; kad biste, verujući u onoga čiji se zakon ogledao u rečima: „Volite Boga i bližnjeg svog”, natovarili ovaj čisti i sveti zakon sofizmima i nerazumljivima sporovima; kad biste podgrejali neslogu, što zbog neke nove reči, što zbog jednog slova azbuke; kad biste zbog nedostatka nekoliko reči ili obreda koje drugi narodi

nisu usvojili, zahtevali večne muke; rekao bih vam prolivajući suze za ljudskim rodом: „Nastavite do sudnjeg dana, a Bog će svakom presuditi po njegovim delima.”

„Vidim kako pred njega staju svi mrtvi iz prošlih i iz našeg stoleća. Da li ste sasvim sigurni da će naš Tvorac i Otac reći mudrom i vrlom Konfuciju, zakonodavcu Solonu, Pitagori, Zaleuku, Sokratu, Platonu, božanskim Antoninima, dobrom Trajanu, Titu, slavi ljudskog roda, Epiktetu, tolikim drugim ljudima, našim uzorima: Idite, čudovišta, idite i trpite večne kazne; neka vaše patnje budu večne kao što sam ja! A vi, moji voljeni, Žane Šatelu, Ravajaku, Damienu, Kartušu, itd, koji ste umrli sa propisanim formulama, zauvek ćete stajati sa moje desne strane i deliti sa mnom moje carstvo i moje blaženstvo.”*

Ustuknuli ste od užasa pred ovim rečima, i pošto sam ih izustio, nemam više ništa da vam kažem.

XXIII

MOLITVA BOGU

Stoga se više ne obraćam ljudima već tebi, Bogu svih bića, svih svetova i svih vremena; ako je slabašnim stvorenjima izgubljenim u beskraju i neprimetnim za ostatak vaseljene dopušteno da te nešto upitaju, tebe koji si sve pružio, tebe čiji su zakoni nepromenljivi i večni, tebe spremnog da sa milošću posmatraš grehe

* Ravajak – ubica Anrija IV; Žan Šatel i Damijen – na nagovor isusovaca pripremali smrt Anriju IV kao i Luju XV; Kartuše – razbojnik, takođe isusovac. (prim. prev.)

vezane za našu prirodu; neka ti gresi ne izazivaju našu zlu kob. Nisi nam podario srce da bismo se mrzeli i ruke da bismo se ubijali; pomози da se uzajamno pomažemo ne bismo li poneli teret našeg mučnog i prolaznog života; neka neznatne razlike u odeći kojom prekrivamo naša slabašna tela, u našim nemuštim jezicima, u našim smešnim običajima, u našim nesavršenim zakonima, u našim nerazumnim stavovima i prilikama nama tako različitim a tebi tako jednakim; neka sve te male nijanse koje razlikuju atome nazvane *ljudima*, ne budu znaci mržnje i progona; neka oni koji pale sveće u podne da bi tebe slavili, podnose one kojima je dovoljna svetlost tvog sunca; neka oni koji svoju odeždu prekrivaju belim platnom da bi poručili kako te treba voleti,

ne preziru one koji isto to govore ali odenuti u crne vunene mantije; neka bude svejedno da li će ti se ljudi obraćati na nekom drevnom ili na nekom novijem jeziku; neka oni čije su odore obojene crveno ili ljubičasto i koji gospodare nad komadićem omanje gomile blata na ovom svetu i koji poseduju nekoliko komadića izvesnog metala, uživaju bez gordosti u onome što nazivaju *slavom* i *bogatstvom*, i neka ih drugi posmatraju bez zavisti; ti ionako znaš da se tim taštinama nema na čemu zavideti, niti se njima ponositi.

Neka svi ljudi zapamte da su braća! Neka se klone tiranije nad dušama kao što se gnušaju razbojništva koje silom otima plod mirnog rada i marljivosti. Ako su ratne pošasti ipak neizbežne, nemojmo se mrzeti, nemojmo se međusobno sukobljavati u miru i koristimo trenutak našeg postojanja da blagoslovimo, na hiljadu različitih jezika od Sijama do Kalifornije, Tvoju dobrotu koja nam je podarila taj trenutak.

XXIV

POST-SCRIPTUM

Dok sam radio na ovom delu, u isključivoj nameri da ljude podstaknem na samilost i blagost, jedan drugi čovek pisao je u sasvim suprotnoj nameri; svako ima

* Opat Malvo; videti takođe i kraj poglavlja VII. (prim. prev.)

svoje mišljenje. Taj čovek je odštampao kratak kodeks progona, naslovljen kao *Saglasnost vere i čovečnosti* (što je štamparska greška, treba čitati *nečovečnosti*).*

Pisac ove svete knjižice oslanja se na svetog Avgustina koji je, pošto je prvo propovedao blagost, na kraju, kada je postao moćan i često menjao svoja uverenja, propovedao progon. On navodi i Bosea, biskupa Moa, koji je proganjao čuvenog Fenelona, nadbiskupa Kambrea, okrivljenog zato što je objavio da Boga treba voleti zbog njega samog.

Priznajem da je Bose bio rečit; priznajem i da je biskup Hipona, često nedosledan, bio znatno veštiji na jeziku od drugih Afrikanaca; ali biću slobodan da kažem piscu ove svete knjižice isto ono što kaže Amanda u *Učenim ženama*:

*Želite li vi uzor naći u nekom,
Sledite ga prvo tad u lepom.*

(ČIN I, SCENA 1)

Biskupu Hipona rekao bih: Monsinjore, predomisli-li ste se, dopustite mi da se složim sa vašim ranijim stavom; zaista mislim da je bio bolji.

Biskupu Moa rekao bih: Monsinjore, vi ste ugledan čovek, držim da ste učeni u najmanju ruku kao sveti Avgustin, kao da ste i veoma rečiti, ali zbog čega je trebalo toliko mučiti sabrata, koji je na jednom drugom polju bio rečit poput vas, ali i ljubazniji?

Pisac svete knjižice o nečovečnosti nije ni Bose niti Avgustin; čini mi se sasvim dostojnim da postane ugledni inkvizitor; želeo bih da se u Goi nađe na čelu tog slavnog suda. On je pored toga i državnik te izlaže i velike principe politike. „Ako među vama ima dosta

inovernika, veli, privedite ih k nama, ubeđujte ih; ako su malobrojni, upotrebite vešala i okove, i dobro ćete učiniti”; ovo preporučuje na str. 89 i 90.

Bogu hvala da sam dobar katolik, ne bojim se onoga što hugenoti zovu mučeništvom; ali ako ovaj čovek ikada postane prvi ministar, kao što u ovom spisu izgleda da je umislio, upozoravam ga da ću otići u Englesku onog dana kada mu uruče imenovanje.

Do tada mogu samo da zahvalim Proviđenju što je dopustilo da ljudi njegovog soja uvek loše rasuđuju. On čak ide tako daleko da se poziva na Bejla kao na pristalicu netolerancije; to je razumno i lukavo; na osnovu toga što Bejl predlaže da se kažnjavaju buntovnici i mangupi, naš dasa zaključuje da bi ognjem i mačem trebalo progoniti miroljubive prostodušne ljude.

Njegova knjiga je gotovo u celosti prepis *Apologije Vartolomejske noći**. Ona je zapravo istovetna toj odbrani i njenom odjeku. Bilo kako bilo, treba se nadati da ni učitelj ni učenik neće upravljati državom.

Međutim, ukoliko se desi da postanu njeni gospodari, izdaleka ću im podneti zahtev u vezi sa dva retka na str. 93 svete knjižice:

„Trebali radi sreće jedne dvadesetine naroda žrtvovati dobrobit čitavog naroda?”

Pod pretpostavkom da na svakih dvadeset rimokatolika u Francuskoj dolazi jedan hugenot, ne mogu da tražim da taj hugenot pojede dvadesetoricu katolika; ali zašto bi ta dvadesetorica katolika pojela hugenota i zašto sprečavati hugenote da se žene? Zar nema biskupa, opata, monaha, koji imaju imanjanja u Dofinu, Ževo-

* Mesta u kojima su hugenoti bili većina. (prim. prev.)

** Preobraženje ili transsupstancijacija – pretvaranje hleba i vina u Hristovo telo i krv. Mnoge protestantske sekte odbacivale su ovu doktrinu. (prim. prev.)

* Opata Kavejraka. (prev. prev.)

danu, oko Agdea ili Karkasona?* Zar ovi biskupi, opati, monasi, nemaju seljake koji ne veruju u preobraženje**? Nije li u interesu biskupa, opata, monaha i javnosti da ovi seljaci imaju brojne porodice? Neće li to značiti da je zasnivanje porodica dopušteno samo onima koje se pričešćuju na isti način? To zapravo nije ni pravedno ni pošteno.

„Ukidanje Nantskog edikta uopšte nije izazvalo takve neprilike kao što se tvrdi”, kaže pisac.

Nantski edikt okrivljuju za više neprilika nego što ih je zaista bilo; greška gotovo svih historičara jeste u preterivanju; ali greška je i svih protivnika u sporu da štetu koja im se zamera sasvim poriču. Ne verujemo ni pariskim doktorima, ni amsterdamskim propovednicima.

Pozovimo za sudiju gospodina grofa Davoa, ambasadora u Holandiji od 1685. do 1688. Na str. 181, sveska V, on kaže da je samo jedan čovek ponudio da otkrije više od dvadeset miliona koje su progonjeni izneli iz Francuske. Luj XIV odgovara gospodinu Davou: „Izveštaji o bezbrojnim preobraćenjima koje svakodnevno primam više mi ne dopuštaju da sumnjam da će i najtvrdoglaviji slediti primer ostalih.”

Iz ovog pisma Luja XIV se primećuje da je bio blagonaklon širenju svoje vlasti. Svakog jutra su mu govorili: „Veličanstvo, vi ste najveći kralj na svetu; čitavom svetu će biti čast da razmišlja onako kako vi razmišljate.” Pelison, koji se obogatio na mestu prvog pomoćnika za finansije; Pelison, koji je tri godine proveo u Bastilji kao Fukeov* saučesnik; Pelison, koji se od kalviniste preobratio u đakona i priložnika koji je štampao mi-

* Fuke – ministar finansija koga je Luj XIV pogubio zbog provere; Pelison je bio Fukeov saradnik, proveo je tri godine u Bastilji, pomilovan jer se odrekao protestantizma. (prim. prev.)

sale i spremao bukete irisa; Pelisona koji je postavljen na mesto blagajnika i računovođe; Pelison je, kažem, svaka tri meseca donosio dugačak spisak onih koji su se odrekli stare vere za sedam ili osam srebrnjaka, i ubeđivao je svog kralja da bi mogao, samo ako poželi, da obrati i sve Turke po istoj ceni. Naticali su se da ga obmanu; da li je mogao da ne podlegne iskušenju?

Ipak, taj isti gospodin Davo prenosi kralju da izvesni Vensan drži više od petstotina radnika kod Angulema i da će njegov odlazak izazvati štetu. (sveska V, str. 199)

Isti gospodin Davo pominje dve čete koje je knez od Oranža sakupio od izbeglih francuskih oficira; napominje da su mornari sa tri broda dezertirali i prešli u službu kneza od Oranža. Pored ove dve čete, knez od Oranža je sakupio četvu od dobrovoljaca izbeglica kojoj su zapovedala dva kapetana. (str. 240) 9. maja 1686. ambasador piše gospodinu Senjeleju „da ne može da sakrije zabrinutost kada vidi da se radionice iz Francuske premeštaju u Holandiju odakle se nikad neće vratiti.”

Dodajte ovim svedočenjima izveštaje svih upravitelja kraljevstva iz 1699. godine i procenite da li je ukidanje Nantskog edikta izazvalo više zla nego dobra, uprkos mišljenju uvaženog pisca *Saglasnosti vere i čovečnosti*.

Pre nekoliko godina, jedan poznati oštromni francuski maršal je rekao: „Ne znam da li je dragonada* bila neophodna, ali je neophodno da ona prestane.”

Priznajem da mi se učinilo kako sam preterao time

* Dragonada (od francuske reči *dragon* – pripadnik konjičke jedinice koja je na svojoj zastavi imala zmaja) – u nameri da prisili hugenote da se preobrate u katoličanstvo, Luj XIV nastanjivao je po njihovim kućama dragone koji su maltretirali svoje domaćine. (prim. prev.)

što sam objavio pismo korespondenta oca Le Telijea u kojem ovaj vernik predlaže bačve baruta. Govorio sam sam sebi: neće mi poverovati, smatraće da je pismo izmišljeno. Moji obziri su na sreću iščezli kad sam u *Saglasnosti vere i čovečnosti*, str. 149, pročitao ove blage reči:

„Potpuno istrebljenje protestanata u Francuskoj ne bi oslabilo Francusku više nego što puštanje krvi oslabi nekog bolesnika jake građe.”

Ovaj milosrdni hrišćanin koji je upravo rekao da

protestanti čine dvadeseti deo naroda, pozeleo je da se tom dvadesetom delu prolije krv, i taj čin poredi sa posekotinom! Nek nas Bog, zajedno sa njim, sačuva od tri dvadesetine!

I kad ovaj časni čovek predlaže ubistvo dvadesetine naroda, zbog čega prijatelj oca Le Telijea ne bi predložio da podigne u vazduh, ubije ili otruje trećinu? Zbog ovoga se čini vrlo verovatnim da je pismo ocu Le Telijeu zaista i bilo napisano.

Naposletku, sveti pisac završava zaključkom da je netolerancija odlična stvar „jer je Isus Hrist nije izričito osudio”. Ali Isus Hrist nije osudio ni one koji su podmetali požare po Parizu; zar je to razlog da kanonizujemo palikuće?

Dakle, dok priroda s jedne strane progovara svojim blagim i dobročiniteljskim glasom, fanatizam – taj neprijatelj prirode – ispušta urlike; kada među ljudima nastupi mir, netrpeljivost kuje svoje oružje. O vi, narodni prvaci, koji ste Evropi podarili mir, odlučite se između miroljubivog i ratobornog duha!

XXV

NASTAVAK I ZAKLJUČAK

Saznajemo da je 7. marta 1763, pred celokupnim državnim savetom okupljenim u Versaju, u prisustvu državnih ministara, kancelar De Krone, glavni istražitelj,

izvestio o aferi Kalasovih sa nepristrasnošću sudije, tačnošću savršeno obavještenog čoveka, jednostavnom i istinitom državničkom rečitošću, kakva jedino i pristoji ovakvom skupu. Na dvorskoj galeriji gomila ljudi iz svih slojeva očekivala je odluku saveta. Uskoro je kralj obavješten da se većinom glasova, uz jedan izuzetak, sudu u Tuluzi nalaže da savetu dostavi dokumente sa suđenja i razloge za presudu koja je dovela do pogubljenja Žana Kalasa. Njegovo Veličanstvo potvrdilo je odluku saveta.

Postoji, dakle, čovečnost i pravednost među ljudima, a poglavito u savetu omiljenog i dičnog kralja. Afera sa nesrećnom porodicom neuglednih građana zao kupila je Njegovo Veličanstvo, njegove ministre, kancelara i celokupan savet, i razmotrena je toliko promišljeno kao da je reč o pitanjima rata i mira. Ljubav prema pravednosti i interes ljudskog roda nadvladali su kod svih sudija. Time je pokazana zahvalnost milosrdnom Bogu koji podstiče ravnopravnost i sve vrline!

Uveravamo vas da nikad nismo upoznali ni nesrećnika Kalasa kome su osmorica sudija u Tuluzi presudila na osnovu potpuno neubedljivih tvrdnji, uprkos naredbama naših kraljeva i protivno zakonima svih naroda; niti njegovog sina Mark-Antoana čija je čudna smrt zavela ovu osmoricu sudija u zabludu; niti časnu i nesrećnu majku; niti njene nevine kćeri koje su sa njom prevalile dve stotine milja da bi sopstvenu nevolju i krepost izložile kralju.

Bog zna da nas je pokretao isključivo duh pravednosti, istine i mira, dok smo pisali šta mislimo o toleranciji, u vezi sa Žanom Kalasom koga je pogubio duh netolerancije.

Nismo smatrali da vređamo osmoricu sudija iz Tuluze navodeći da su se prevarili, kao što je smatrao i celi savet; naprotiv, otvorili smo im vrata kako bi se oprav-

dali pred celom Evropom. Oni treba da priznaju da su jednoglasne tvrdnje i vika bezosećajne gomile prepali njihovu pravednost; od udovice treba da zatraže oprostaj i zaustave, onoliko koliko je to u njihovoj moći, potpunu propast nevine porodice pridružujući se onima koji su joj pomagali u nevolji. Nepravedno su osudili oca; njihova je dužnost da preuzmu ulogu oca u odnosu na decu, ukoliko ova siročad uopšte pristane da od njih primi slabašne znake potpuno opravdanog pokajanja. Na sudijama je da ga ponude, a na porodici da ga odbije.

Pre svih, grof David, magistrat Tuluze, koji je prvi započeo progon nevinih, trebalo bi da pokaže kajanje. Vređao je oca porodice kada je ovaj umirao na stratištu. Ova okrutnost je zaista nečuvena; ali pošto Bog prašta i ljudi moraju praštati onima koji ispravljaju nepravde koje su sami izazvali.

Iz Langdoka su mi 20. februara 1763. napisali sledeće pismo:

„Vaše delo o toleranciji mi izgleda ispunjeno ljudskošću i istinom, ali strahujem da će porodici Kalas naneti više zla nego dobra. Ono bi moglo raspiriti žuč osmorice sudija koji su ga izveli na gubilište; zatražiće od skupštine da vaša knjiga bude spaljena a fanatici (kakvih uvek ima) će na glas razuma odgovoriti besnim uzvicima, itd.

Evo mog odgovora:

„Osmorica sudija iz Tuluze mogu da spale moju knjigu ukoliko je dobra; ništa lakše od toga: ionako su spalili *Provincijska pisma** koja su nesumnjivo bila vrednija; svako može da u svojoj kući pali knjige i hartije koje mu se ne dopadaju.

Moje delo ne može da nanese ni dobra ni zla Kalasovim, koje uopšte ne poznajem. Kraljev savet, nepri-

* Reč je o *Pismima provincijalcu* Bleza Paskala. (prim. prev.)

strasan i odlučan, sudi na osnovu zakona, ravnopravnosti, pravila i procedura, a ne na osnovu nekog spisa koji nije pravnog karatera i čija je suština apsolutno tuđa aferi o kojoj se prosuđuje.

Mada su objavljivani podlisci u korist ili protiv sudija iz Tuluze, i za ili protiv tolerancije, ni savet, niti bilo koji sud neće smatrati ove knjige predmetom procesa.

Ovaj spis o toleranciji je molba koju čovekoljublje veoma ponizno podnosi vlastima i razboritosti. Bacam seme iz koga će se jednog dana možda izroditi plodovi. Pouzdajmo se u vreme, u dobrotu kralja, mudrost njegovih ministara i duh razuma koji posvuda počinje da zrači svojom svetlošću.

Priroda svima poručuje: stvorila sam vas slabim i neukim da biste nekoliko trenutaka živeli na zemlji i da biste je nađubрили svojim leševima. Budući da ste slabi, pomažite jedni drugima; budući da ste neuki, prosvetite se i međusobno se podnosite. Kada svi budete mislili isto, što se izvesno nikad neće desiti, ako bi se našao samo jedan čovek suprotnog gledišta, morali biste da mu oprostite zato što sam ga ja naterala da razmišlja tako kako razmišlja. Stvorila sam vam ruke da biste obrađivali zemlju i svetlost razuma da vas vodi; u vaša srca posejala sam seme saosećanja kako biste jedni drugima pomagali u životu. Ne gazite to seme, ne kvarite ga, naučite da je ono božansko i nemojte glas prirode zamenjivati bednim strastima raznih učenja.

Jedino vas još ja, uprkos vama samima, sjedinjujem pomoću vaših uzajamnih potreba, čak i usred vaših okrutnih i tako olako započinjanih ratova, većitom poprištu zabluda, slučajnosti i nesreća. Jedino ja sprečavam kobne posledice neprekidne podele između plem-

* Na ovom mestu se *Rasprava o toleranciji* završava u izdanju iz 1763. godine; sledeće poglavlje dodato je izdanju iz 1765. godine.

stva i sudstva, između njih i sveštenstva, između građana i seljaka. Svi oni previđaju granice svojih prava; ali svi oni se, naposljetku, povinuju mom glasu koji se obraća njihovom srcu. Jedino ja održavam pravednost u sudovima u kojima bi bez mene sve bilo prepušteno neodlučnosti i mušičavosti, usred zbunjujuće gomile zakona često stvorenih slučajem i iz prolazne potrebe, različitim od jedne do druge pokrajine, od grada do grada, i gotovo uvek, čak i u istom mestu, uzajamno oprečnih. Jedino sam ja u stanju da čuvam pravednost, dok zakoni podstiču samo sukobe. Oni koji me slušaju, uvek sude dobro; oni koji nastoje jedino da pomire suprotstavljenja mišljenja, padaju u zabludu.

Postoji ogromno zdanje čije sam temelje postavila sopstvenim rukama: bilo je čvrsto i jednostavno, svi ljudi su u njega mogli da uđu. Međutim, želeli su da na nju dodaju najčudovišnije, najprostije i najbeskorisnije ukrase; zdanje se urušilo sa svih strana, ljudi su podizali kamenje i gađali jedni druge u glavu; opominjem ih: Prekinite, uklonite kobne ruševine koje su vaše delo, i ostanite sa mnom u miru u mom postojanom zdanju.*

DODATA GLAVA U KOJOJ SE IZVEŠTAVA O POSLEDNJOJ PRESUDI DONETOJ U KORIST PORODICE KALAS

Od 7. marta 1763. do konačne presude, protekle su još dve godine; fanatizmu je lako da nevinom oduzme život, a razumu teško da ispravi nepravdu. Trebalo je

izdržati neizbežna odugovlačenja koja uvek idu uz formalnosti. Što su ove formalnosti bile manje poštovane tokom suđenja Kalasu, utoliko ih se državni savet morao strože pridržavati. Čitava godina nije bila dovoljna da se sud u Tuluzi privoli da savetu preda čitavu sudsku dokumentaciju, da se ona prouči i da se o njoj izvesti. Ovaj mučan posao ponovo je zapao gospodinu De Kroneu. Skup od osamdeset sudija poništio je presudu iz Tuluze i naložio potpunu reviziju suđenja.

Za to vreme, drugi važni poslovi zaokupljali su gotovo sve sudove u kraljevstvu. Bilo je to vreme proganjanja isusovaca, njihovo društvo u Francuskoj bilo je zabranjeno; bili su netoleranti i progonili su druge, a sada je došlo vreme da i sami budu proganjeni.

Neobični ispovedni listovi, čijim su ih tajnim autorima smatrali, a čiji su oni bili javni pobornici, već je izazvala mržnju naroda prema njima. Veliki stečaj jednog od njihovih misionara, stečaj koji su mnogi smatrali delimično izmišljenim, konačno je doveo do njihovog iščeznuća. I same reči *misionar* i *bankroter*, koje baš i ne idu jedna uz drugu, uticale su na njihovu osudu. Najzad, i ruševine Por Rojale i kosti tolikih slavних likova koje su oskrnavali u njihovim grobovima i ekshumirali početkom stoleća, ustale su protiv njih i njihovog uticaja koji je već bio na izdisaju. Povest njihovog progona najbolje se može razumeti u izvanrednoj knjizi *O propasti isusovaca u Francuskoj**, nepristrasnom delu proisteklom iz pera filozofa, pisanom sa paskalovskom merom i rečitošću, a naročito prosvetiteljskom nadmoći koja nije, kao kod Paskala, zasnovana na predrasudama kakve su ponekad zavodile velikane.

Ovaj veliki slučaj u kome su neke pristalice isusova-

ca govore da je religija povređena, dok ju je većina smatrala osvećenom, potisnula je iz pažnje javnosti suđenje Kalasovim. Međutim, pošto je kralj konačan sud poverio sudu koga zovu *dvorski sud*, publika koja voli da se prebacuje sa jedne pozornice na drugu, zaboravila je isusovce i Kalasovi su opet privukli svu njenu pažnju.

Dvorski sud je bio vrhovni sud sastavljen od izvestitelja u državnom savetu čiji je zadatak bio da sude u postupcima između dvorskih službenika i predmetima koje bi im uputio kralj. Od ovog suda nije postojao sud upućeniji u slučaj: upravo su ove sudije dva puta razmatrale uslove za reviziju i savršeno proučile predmet i suštinu spora. Udovica Žana Kalasa, njen sin i mladi De Laves, ponovo su bili zatvoreni. Iz udaljenog Langdoka doveli su staru katoličku sluškinju koja ni na trenutak nije napuštala svog gazdu i svoju gazdaricu u vreme kada su oni, navodno, zadavili svog sina i brata. Raspravljalo se o istim dokazima koji su poslužili da se Žan Kalas osudi na točak, a njegov sin Pjer progna.

Upravo se tada pojavila nova predstavka rečitog gospodina De Bomona, kao i predstavka mladog gospodina De Lavesa, tako nepravredno uvučenog u ovaj zločinački proces od strane tulužanskih sudija koji ga, kao vrhunac protivrečnosti, nisu oslobodili krivice. Ovaj mladić je sasvim sam sastavio predstavku koju su svi smatrali dostojnom da se pojavi pored predstavke gospodina De Bomona. Imao je dvostruku prednost da govori u svoje i u ime porodice sa kojom je bio u okovima. Nije mu bilo stalo samo da zbaci sopstvene okove i izađe iz tulužanskog zatvora, kao što bi se desilo samo da je izjavio kako je samo na trenutak ispustio iz vida Kalasove u vreme kada su, navodno, otac i majka ubili svog sina. Bio je optužen za saučesništvo; samo jedna reč mogla je da mu donese slobodu, ali je on ra-

* Pomenuto delo napisao je D'Alamber. (prim. prev.)

dije pristao da bude prokazan kao saučesnik, nego da slaže. Sve ovo je potanko izložio u svom dopisu sa tako plemenitom, jednostavnom iskrenošću, lišenom hvalisanja, da je dirnuo ljude koje je samo želio da ubedi; izazvao je divljenje a da nije nastojao da stekne slavu.

Njegov otac, čuveni advokat, nije imao ni najmanjeg udela u ovom spisu: odjednom se našao izjednačen sa sinom koji ranije nikada nije prisustvovao suđenjima.

Ipak, osobe od najvišeg ugleda u velikom broju su hrlile u zatvor kod gospođe Kalas, u kojem su se pored nje našle i njene kćeri. U zatvoru, ljudi su bili dirnuti do suza. Čovečnost i širokogrudost bili su neizmerni. Tako zvano milosrđe Kalasovima nije niko pružao. Milosrđe, koje je uostalom često zlobno i uvredljivo, pripada pobožnima, a pobožni su i dalje optuživali Kalasove.

9. marta 1765. nevinost je odnela punu pobjedu. Pošto je gospodin De Bakenkur podneo izveštaj o celom suđenju i detaljno obavestio o aferi, sudije su porodicu, nezakonito i nepravedno osuđenu na sudu u Tuluzi, jednoglasno proglasile nevinom. Rehabilitovali su i oca. Porodici su dopustili da se obrati nadležnima radi obeštećenja i isplate troškova, štete i kamata koje su im tulužanske sudije dugovale.

U Parizu je nastala opšta radost. Ljudi su se okupljali po trgovima, na šetalištima; pristizali su sa svih strana da bi videli ovu toliko nesrećnu porodicu; pljeskali su im videći ih na izlazu iz suda i blagosiljali ih. Ono što je čitav prizor činilo još dirljivijim, bilo je u tome što je upravo deveti mart bio dan kada je tri godine ranije Kalas bio najokrutnije pogubljen.

Gospoda sudije ispravile su nepravdu nanetu porodici Kalas i time samo izvršili svoju dužnost. Postoji i druga dužnost, dužnost dobročinstva, koju sudovi dale-

NAPOMENA O PISCU I DELU

Volter (1694–1778), čije je pravo ime Fransoa Mari Arue, rođen je u Parizu gde je završio isusovačku gimnaziju. Napustio je studije prava i posvetio se književnoj kritici. Kao talentovani pisac epigrama i duhoviti satiričar brzo je ušao u pariske salone. Godine 1717. zbog uvrede regenta Filipa Orleanskog zatvoren je u Bastilju u kojoj je proveo godinu dana. Tokom svog tamnovanja Volter je napisao tragediju *Edip* i doživeo veliki književni uspeh. Međutim, 1726. godine zbog sukoba sa jednim aristokratom primoran je da pobjegne u Englesku. Upoznaje se sa filozofijom Džona Loka, Šeftsberija, Njutna i Popa i postaje pobornik prosvetiteljstva i borac za političke slobode. Rezultat Volterovog boravka u Engleskoj su *Filozofska pisma o Englezima*, knjiga koju je pariska skupština proglasila skandaloznom i naredila da se spali. Pošto mu je boravak u Parizu bio onemogućen, Volter odlazi na imanje svoje obrazovane prijateljice markize de Šatele gde se tokom deset godina posvećuje istorijskim, filozofskim i naučnim studijama. Godine 1744. vraća se u Pariz kao dvorski pesnik i istoričar Luja XV, ali je zbog slobodoumlja i sarkastične prirode ponovo primoran da ga napusti. Odlazi kod prosvetiteljenog pruskog kralja Fridriha Velikog. Posle tri godine, zbog svađe sa kraljem i dvorskih intriga, odlazi na imanje Fernej koje je zbog lične sigurnosti kupio na francusko-švajcarskoj granici. U Ferneju radi na svojim filozofskim spisima, ali i širenju prosvetiteljskih načela i borbi protiv crkve: piše pamflete i pisma, bori se protiv fanatizma crkve, brani nevino osuđene, prihvata prognane. Sve to mu donosi veliku slavu. Godine 1788. trijumfalno se vraća u Pariz i umire.

Najznačajnija filozofska dela: *Filozofski rečnik*, *Kandid*, *Filozof koji ne zna*, *Rasprava o toleranciji*, *Rasprava o metafizici*, itd.

Prosvetiteljska teza da zdrav razum treba da bude jedini kriterijum u prosuđivanju svih stvari i u određivanju smernica našeg delovanja, odredila je Volterov život i rad. Najveći protivnik zdravog razuma je crkva. Crkvene dogme ne mogu da izdrže sud zdravog razuma. One se zasnivaju na prevarama sveštenstva, predrasudama, sujeverju, lakomislenosti i neznanju ljudi. Zbog toga je ljude potrebno prosvetiti naukom i umom. Jedino na taj način će se smanjiti moć crkve u javnom životu, ali i njena vlast na području duhovnosti. U toj borbi posebno mesto zauzima borba protiv fanatizma i isključivosti crkvene ideologije. U tom cilju Volter se nije zadržao samo na teorijskom nivou, preduzeo je i nekoliko konkretnih poduhvata u borbi za spasavanje žrtava fanatizma. Najpoznatiji od njih je *Rasprava o toleranciji* (1763). Volter nije mogao da ne reaguje na pogubljenje protestanta Žana Kalasa koji je bio osuđen na smrt jer je navodno ubio sopstvenog sina zato što je ovaj nameravao da pređe u katolike. Volter je u *Raspravi* ubedljivo pokazao netolerantnost svih crkvenih ideologija koja za posledicu uvek ima okrutan fanatizam. Uspeo je da pridobije javno mnjenje i Žan Kalas je tri godine kasnije bio rehabilitovan. *Rasprava* je tako na najbolji mogući način pokazala svu neophodnost tolerancije i potrebu da se u cilju njenog ostvarenja prestano borimo protiv verskog, ali i političkog fanatizma i ostrašćenosti.

Šta je to trpeljivost? To je plata ljudskosti. Svi smo mi sazdana od slabosti i zabluda; opraštajmo jedni drugima naše gluposti, to je prvi zakon prirode.¹

SADRŽAJ

Rasprava o toleranciji

I	Kratka povest smrti Žana Kalasa	5
II	Posledice presude Žanu Kalasu	16
III	Pojam reformacije u XVI stoleću	18
IV	Da li je tolerancija opasna i kod kojih naroda je dopuštena	22
V	Da li je tolerancija prihvatljiva	30
VI	Da li je netolerancija prirodno i ljudsko pravo	34
VII	Da li je netolerancija postojala među Grcima	36
VIII	Da li su Rimljani bili tolerantni	39
IX	O mučenicima	45
X	O opasnosti od lažnih predanja i progona	56
XI	Zloupotreba netolerancije	62
XII	Da li je netolerancija smatrana božanskim pravom u judaizmu i da li je oduvek primenjivana	68
XIII	Izuzetna tolerancija Jevreja	84
XIV	Da li je Isus Hrist poučavao netoleranciji	89
XV	Svedočenja protiv netolerancije	96
XVI	Razgovor između umirućeg i zdravog čoveka	99
XVII	Pismo jednog beneficijata isusovcu Le Telijeu	102
XVIII	Jedini slučajevi u kojima je netolerancija ljudsko pravo	106
XIX	Izveštaj o jednoj burnoj raspravi u Kini	109
XX	Da li je korisno držati narod u sujeverju	112
XXI	Vrlina vredi više od znanja	116
XXII	O opštoj toleranciji	119
XXIII	Molitva bogu	123
XXIV	Post-scriptum	125
XXV	Nastavak i zaključak	131
	Dodata glava u kojoj se izveštava o poslednjoj presudi donetoj u korist porodice Kalas	135

¹ Volter, *Filozofski rečnik*, str. 384, Matica srpska, 1990.

VOLTER
RASPRAVA O TOLERANCIJI
I IZDANJE

Izdavač
UTOPIJA – BEOGRAD
Jure Keroševića 4
www.utopija.co.yu

Za izdavača
MIROSLAV KRSTIĆ

Urednik
MIROSLAV KRSTIĆ

Priprema
IZDAVAČ

Dizajn
DRAGOSLAV BORO

ISBN 86-85129-13-3

Tiraž
500 primeraka

Štampa
SLAVA, SOPOT
Beograd 2005

CIP - Каталогизacija у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

2-675.3
316.647.5:2"17"
130.2:2"17"

ВОЛТЕР

Rasprava o toleranciji : povodom smrti
Žana Kalasa / Volter [prevod s francuskog
Srđan Pavlović]. - 1. izd. - Beograd :
Utopija, 2005 (Sopot : Slava). - 144
str. ; 17 cm

Prevod dela: Traité sur la tolérance /
Voltaire. - tiráž 500.

ISBN 86-85129-13-3

а) Верска толеранција б)
Просветитељство
COBISS.SR-ID 121750028